

Archiwum Akt Dawnych
Diecezji Toruńskiej
(2001-2016)

pod redakcją
Mateusza Zmudzińskiego
Marty Ruczyńskiej

Toruń 2017

Recenzent: ks. prof. dr hab. Józef Swastek

Korekta: Marta Ruczyńska
Mateusz Zmudziński

Skład: Marta Ruczyńska

Wydawca: Instytut Promocji Historii Sp. z o.o.

Redakcja: Mateusz Zmudziński
Marta Ruczyńska

ISBN: 978-83-948851-1-3

Toruń 2017

Spis treści:

Wstęp	str. 4
Wiesława Kwiatkowska Specyficzne problemy opracowania archiwaliów kościelnych w świetle literatury	str. 7
ks. Robert Romuald Kufel O Archiwum Diecezjalnym w Zielonej Górze słów kilka.....	str. 15
Mateusz Zmudziński Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (2001-2016). Historia i perspektywy na przyszłość.....	str. 61
Rafał Białkowski, Marlena Borycka, Małgorzata Pronobis-Gajdzis Audyty konserwatorskie krokiem do świadomej profilaktyki na przykładzie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.....	str. 81
Joanna Karbowska-Berent, Dorota Jezierska, Tomasz Sawoszczuk Zagrożenia biologiczne dla książek i archiwaliów na przykładzie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej im. Ks. Alfonsa Mańkowskiego.....	str. 105
Agnieszka Zięba, Elżbieta Jabłońska Konserwacja zachowawcza części księgozbioru z parafii Świętego Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.....	str. 133
Kinga Michalak Księgi metrykalne Parafii pod wezwaniem świętego Wojciecha Biskupa i Męczennika w Lidzbarku w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.....	str. 147
Marta Julia Ruczyńska Marginalia o charakterze osobistym w księgach metrykalnych Parafii pw. Najświętszego Serca Jezusa w Radomnie.....	str. 177
Piotr Czekaj, Mateusz Zmudziński Archiwum parafii pw. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie. Spis akt.....	str. 219

Wstęp

Archiwa diecezjalne w dzisiejszym znaczeniu są efektem wprowadzonych Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1917 roku postanowień o zakładaniu w diecezjach archiwów historycznych. W Polsce powołano w 1925 roku Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, które jest najstarszym działającym archiwum szczebla diecezjalnego w naszym kraju. Archiwa te odpowiadają za gromadzenie archiwaliów z instytucji centralnych w diecezji, agend diecezjalnych oraz dekanatów i parafii istniejących na podległych im terenach. Celem publikacji jest przybliżenie wiedzy o archiwach kościelnych, a zwłaszcza Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, które w 2016 roku obchodziło 15-lecie swojej działalności.

Pierwsze trzy teksty traktują o archiwach diecezjalnych. Wiesława Kwiatkowska przedstawiła metodykę opracowania archiwaliów kościelnych nakreśloną w literaturze naukowej. Jest to synteza zawierająca gotowe przykłady praktyk możliwych do zastosowania w archiwach kościelnych. Ks. Robert R. Kufel przedstawił dzieje, zasób i organizację Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze, zaś dla toruńskiego archiwum uczynił to Mateusz Zmudziński.

Kolejne trzy rozdziały odnoszą się do prac konserwatorskich i badań mikrobiologicznych prowadzonych w toruńskim archiwum diecezjalnym. R. Białkowski, M. Borycka i M. Pronobis-Gajdzis w bardzo ciekawej części charakteryzują prace wykonane podczas audytu konserwatorskiego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Na uwagę zasługują propozycje zmian i modyfikacji. J. Karbowska-Berent, D. Jezierska i T. Sawoszczuk przedstawili wyniki badań mikrobiologicznych prowadzonych w archiwum i na obiektach w nim przechowywanych. A. Zięba i E. Jabłońska omówiły efekty konserwacji zachowawczej przeprowadzonej na części zasobu przez studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ostatnie trzy części traktują o toruńskich archiwaliach. Kinga Michalak scharakteryzowała księgi metrykalne parafii farnej w Lidzbarku k. Działdowa, Marta Ruczyńska przedstawiła marginalia z metrykaliów parafii w Radomnie, zaś P. Czekał i M. Zmudziński opublikowali spis akt z parafii farnej w Wąbrzeźnie.

Zapraszamy do lektury.

Redakcja

Wiesława Kwiatkowska

UMK w Toruniu

Specyficzne problemy opracowania archiwaliów kościelnych w świetle literatury

Jednym z podstawowych celów działalności archiwów kościelnych jest opracowanie zgromadzonych materiałów, które umożliwi ich zabezpieczenie, a przede wszystkim udostępnienie. W wystąpieniu dokonana zostanie próba podsumowania dotychczasowego dorobku archiwistyki w zakresie opracowania archiwaliów kościelnych, zawężona (z uwagi na miejsce i charakter konferencji) do zasobów archiwów diecezjalnych. Podstawą do jej przeprowadzenia są publikowane teksty, głównie na łamach czasopism („Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Archeion”, „Archiwista Polski”), autorstwa archiwistów praktyków, oparte na ich doświadczeniach zawodowych. Znajdują się w nich zarówno opisy przeprowadzonych prac nad konkretnymi zespołami, niekiedy uzupełnione o propozycje metodyczne, jak i (szkoda, że nieliczne) rozważania o charakterze ogólnym, dotyczące przede wszystkim struktury zasobów archiwów kościelnych. Przedstawiony obraz należy traktować jako punkt wyjścia do dalszych badań, które obejmą także, utrwalające stosowane sposoby opracowania, inwentarze archiwalne, w zdecydowanej większości niepublikowane.

Zasoby archiwalne są opracowywane zgodnie z zasadami i metodami, znacznie odmiennymi od realizowanych dla uporządkowania zbiorów bibliotecznych czy muzealnych. Podstawową dyrektywą stosowaną w pracach archiwalnych jest zasada proveniencji, która

wprowadza do zasobów porządek strukturalny, wynikający z pochodzenia archiwaliów od odrębnych ustrojowo twórców. Podstawową jednostką zasobu każdego archiwum jest zespół archiwalny, który tworzą zarchiwizowane materiały archiwalne wytworzone i zgromadzone przez poszczególne urzędy, instytucje, organizacje, a także rodziny i osoby fizyczne¹. Proweniencja decyduje o wewnętrznym porządku zespołu, który dzieli się na mniejsze części: podzespoły, serie, klasy, tworzone zgodnie z koncepcją twórcy, ewentualnie oparte na jego strukturze organizacyjnej lub wykonywanymi funkcjami, w ostateczności ustalone o treść czy formę akt. Kryteria ustrojowe mają także wpływ na ład w całym zasobie archiwalnym i tworzenie całości ponadzespołowych².

W konsekwencji opracowanie archiwalne wymaga poszanowania na każdym etapie związków łączących archiwalia z twórcą. Jego przedmiotem jest zespół archiwalny, a zasadniczym celem prac porządkowych nadanie mu wewnętrznego porządku, opartego (na ile to tylko możliwe) na kryteriach organicznych. Zgodnie z metodą rekonstrukcji zespołu archiwalnego, wynikającą z zasady proveniencji, opracowanie składa się z szeregu działań i czynności, zarówno o charakterze teoretycznym, jak i praktycznym, które prowadzą od

¹ H. Robotka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 15; por. *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 91: „zespół archiwalny – organicznie powiązane ze sobą zarchiwizowane materiały archiwalne wytworzone i zgromadzone w wyniku działalności urzędu (instytucji) lub osoby fizycznej”.

² Prace zespołu kierowanego przez B. Ryszewskiego nad strukturą zasobu archiwalnego, w szczególności: *Komputeryzacja archiwów*, t. 3, *Problemy zespołowości w archiwistyce i praktyce archiwów. Materiały sympozjum, Toruń, 20 i 21 października 1995 r.*, red. H. Robótka, Toruń 1997; *Komputeryzacja archiwów*, t. 4, *Problemy struktury zasobu archiwalnego w perspektywie komputeryzacji archiwów. Materiały sympozjum, Toruń, 4 i 5 października 1996 r.*, red. H. Robótka, Toruń 1998; por. W. Kwiatkowska, *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego*, Warszawa 2014, s. 178-179.

wyodrębnienia zespołu poprzez jego uporządkowanie aż do sporządzenia pomocy archiwalnych, czyli opisu archiwalnego, który umożliwi jego udostępnienie³.

Składające się na metodykę ogólną zalecane i opisane w podręcznikach, np. toruńska *Archiwistyka* sposoby postępowania zostały wypracowane głównie dla zespołów aktowych, wytworzonych przez administrację państwową. Ten ogólny model metodyczny wymaga dostosowania do specyficznych rodzajów zespołów i dokumentacji i stanowi punkt wyjścia dla metodyk szczegółowych⁴. Opracowanie archiwalne to praca naukowa, która wymaga z jednej strony bardzo dobrej znajomości teorii i metodyki archiwalnej, a z drugiej – jej umiejętnego stosowania w konkretnej sytuacji i indywidualnego traktowania każdego zespołu.

W środowisku archiwistów kościelnych panuje zasadnicza zgodność w kwestii stosowania zasady proveniencji i wynikających z niej metod opracowania⁵. Jednocześnie ogólny wzorzec metodyczny wymaga dostosowania do potrzeb archiwaliów kościelnych i ustalenia dla nich szczegółowych sposobów postępowania. Dotyczy to zarówno wyodrębnienia zespołów archiwalnych, ich porządku wewnętrznego, poszczególnych czynności porządkowych i sporządzania opisu archiwalnego. Na specyfikę archiwaliów kościelnych i związane z tym problemy metodyczne wpływ mają liczne czynniki. Wynikają one z

³ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 55-56.

⁴ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, dz. cyt. Część I. *Teoria i metodyka archiwalna*, Rozdział II. *Metodyka archiwalna ogólna*, s. 52-88; dostosowanie metodyki ogólnej do opracowania zasobu staropolskiego, zespołów rodzinno-majątkowych, spuścizn rękopiśmiennych w archiwach oraz dokumentacji nieaktowej zawiera Rozdział III. *Metodyka archiwalna szczegółowa*, s. 98-167.

⁵ M. Dębowska, *Problem zespołowości w praktyce archiwów kościelnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 81, 2004, s. 49-50.

charakteru ich twórców – instytucji przeważnie bardzo długiego trwania, nawet do dnia dzisiejszego, posiadających stabilne struktury ustrojowe. Kolejne przyczyny tkwią w znacznie odmiennym od występującego w administracji państwowej procesie aktotwórczym, w którym brak jasnych i czytelnych granic pomiędzy kancelarią, registraturą i archiwum. Znacznie rzadziej instytucje kościelne posiadają dobrze zorganizowaną, profesjonalną kancelarię, ponadto występują znaczne różnice pomiędzy nimi w przyjmowanych rozwiązaniach szczegółowych, co wynika z hierarchicznej organizacji Kościoła katolickiego i dużej autonomii biskupów. Wreszcie rzadko zdarza się, aby materiały przejmowane do kościelnych archiwów historycznych były choćby wstępnie uporządkowane i spisane przez twórców, co powoduje konieczność wykonania wszystkich prac od podstaw.

Problematyka opracowania archiwaliów kościelnych przez długie lata (do końca lat 80. XX w.) stosunkowo rzadko była obecna w piśmiennictwie archiwalnym. Wzrost zainteresowania przyniosły ostatnie dziesięciolecia, w których podjęto, pod wpływem technologii informatycznych, badania nad strukturą zasobów archiwów kościelnych. Początkowo na łamach czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” w zasadzie ograniczano się do publikacji katalogów, inwentarzy, repertoriów i innych pomocy archiwalnych. W niektórych z nich znajdują odbicie realizowane w praktyce sposoby tworzenia zespołów archiwalnych, ich uporządkowania i opisanie⁶. Szczegółowy

⁶ Na przykład: T. Kudryk, *Inwentarz archiwum Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej Stara Wieś*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 50, 1985; J. Kurek, *Inwentarz zespołu akt cysterek-benedyktynek toruńskich z lat 1311-1833*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 86, 2006; I. Naglik, *Inwentarz zespołu – Kuria Generalna Urszulanek Unii Polskiej [1871] 1919-1936 [1956]*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 95, 2011; A. Litewka,

dorobek metodyczny dotyczy w większym stopniu archiwaliów zakonnych. Obejmuje on zarówno teksty zawierające opisy prac przeprowadzonych nad konkretnymi zespołami, niekiedy wzbogacone o propozycje metodyczne, jak i poświęcone strukturze archiwów zakonnych, zarówno w aspekcie całościowym, jak i w zakresie wydzielenia wybranych typów zespołów i ich porządku wewnętrznego⁷.

Znacznie gorzej wygląda dorobek w zakresie opracowania zasobów archiwów diecezjalnych, zwłaszcza archiwaliów centralnego zarządu diecezji. Dla kształtowania się ładu w archiwach diecezjalnych podstawowe znaczenie mają rozważania Stanisława Librowskiego, opublikowane w roku 1961⁸. Opowiedział się on zdecydowanie za respektowaniem zasady proveniencji. W zasobie archiwum diecezjalnego

Inwentarz zespołu akt Gidle. Klasztor ojców dominikanów z lat (1479) 1615-1998, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 99, 2013, s. 111-191.

⁷ K. Kaczmarczyk., *Archiwum O.O. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*, „Archeion”, t. 6-7, 1930, s. 123-159; tenże, *Porządkowanie archiwów klasztornych*, „Archeion”, t. 47, 1967, s. 7-22; W. Kolak, *Archiwum Augustianów w Krakowie w zasobie AP. Metody porządkownia i zawartość*, „Archeion”, t. 78, 1984, s. 125-145; K. Jelonek-Litewka, *Dokumenty pergaminowe z lat 1299-1867 z Archiwum Augustianów w Krakowie. Metody opracowania i ocena wartości*, „Archeion”, t. 78, 1984, s. 147-155; R. Prejs, *Struktura zasobu archiwów zakonów męskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 70, 1998, s. 45-59; K. Trela, *Struktura zasobu archiwów zakonów żeńskich zgromadzeń apostołskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 70, 1998, 61-71; Z. Duda, *Historia i metody opracowania zasobu archiwalnego Archiwum Prowincji Matki Bożej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych w Krakowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 70, 1998, s. 207-229; R. Prejs, *Organizacja i funkcjonowanie archiwów w domach zakonnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 75, 2001, s. 139-151; R. Majka, *Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych na przykładzie Zgromadzenia Świętego Michała Archaniola*, Warszawa 2008; M. Dębowska, *Archiwum Norbertanek w Imbramowicach*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 94, 2010, s. 29-37; A. Krzemińska, *Archiwalia pocysterskie – problem metodycznego opracowania*, „Archiwista Polski”, 2010, nr 1 (57), s. 7-26; R. Majka, *Struktura zasobu archiwów zakonnych*, [w:] *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015, s. 81-96.

⁸ S. Librowski, *Dotychczasowe osiągnięcia w dziedzinie reformy organizacji archiwów kościelnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 3, 1961, s. 3-.

wyróżnił, w oparciu o kryteria ustrojowe, następujące zespoły lub ich części:

- akta własne urzędu archiwalnego,
- archiwum biskupów (w dawnych diecezjach),
- archiwum konsystorza (y) generalnego (w dawnych diecezjach),
- archiwum konsystorza (y) foralnego,
- archiwum kurii diecezjalnej (biskupiej) z lat 1918-1939,
- archiwum sądu kościelnego (biskupiego) z lat 1918-1939,
- archiwum kapituły katedralnej (w dawnych diecezjach),
- archiwum kapituły (ł) kolegiackiej,
- archiwa poszczególnych dekanatów,
- archiwa poszczególnych parafii,
- archiwa szkół religijnych oraz innych instytucji kościelnych,
- rozproszone archiwa zakonów i klasztorów, zwłaszcza nieistniejących⁹.

W tak zarysowanej koncepcji struktury zasobu archiwów diecezjalnych inni autorzy dokonywali większych lub mniejszych modyfikacji. Różnice stanowisk dotyczą m. in. akt sądów biskupich po roku 1918, które w tej propozycji tworzą osobny zespół. Hieronim Wyczawski podzielił archiwalia staropolskie na dwa zespoły: konsystorz generalny i kuria biskupia, uznając jednocześnie, że materiały konsystorzy generalnych nowego typu stanowią zespół odrębny od akt kurii biskupich, do których włączył także akta sądów duchownych¹⁰.

Badania nad zespołowością podjęte od lat 90. XX w. przyniosły rozwinięcie propozycji Librowskiego, jak i znaczne różnice w rozumieniu

⁹ Tamże, s. 4-5.

¹⁰ H. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989.

zespołowości centralnych władz diecezji. W świetle badań Henryka Borcza w zasobie archiwów diecezjalnych z okresu nowożytnego (XIX-XX w.) można wyodrębnić następujące zespoły, połączone w większe całości ustrojowe:

1. Archiwa centralnych urzędów administracji diecezjalnej: konsystorza generalnego (biskupi, ordynariat biskupi), kancelarii biskupiej (dotyczy diecezji poznańskiej i wrocławskiej, w których funkcjonowały bardziej rozbudowane urzędy), sądu biskupiego;
2. Archiwa niższych szczebli administracji diecezjalnej: dekanatów i parafii;
3. Archiwa instytucji i organizacji diecezjalnych: kapituły katedralnej, kapituł kolegiackich, kolegiów duchowieństwa katedralnego i kolegiackiego, seminariów duchownych, katolickich organizacji i stowarzyszeń o charakterze ogólnodiecezjalnym.
4. Zbiory specjalne, spuścizny i depozyty oraz archiwalia obce¹¹.

Odmienne niż Librowski do zespołów konsystorza generalnych włączył materiały wytworzone przez konsystorz generalny, utworzony na przełomie XVIII/XIX w. i kurię biskupią, powstałą po roku 1918. Natomiast wydzielił zespoły sądów biskupich, które najpierw działały w ramach konsystorza, a następnie kurii biskupich (jako drugi wydział).

Problem zespołowości w praktyce archiwów kościelnych podsumowała w roku 2004 Maria Dębowska¹². Pomimo panującej wśród archiwistów zgody co do potrzeby respektowania zasady proveniencji

¹¹ H. Borcz, *Struktura zasobu archiwów diecezjalnych w okresie nowożytnym (XIX i XX w.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 70, 1998, s. 25-43.

¹² M. Dębowska, *Problem zespołowości*, s. 49-57.

przy porządkowaniu zasobów, uznała dotychczasowe osiągnięcia za zdecydowanie niewystarczające, zwłaszcza w odniesieniu do archiwaliów świeckiej administracji kościelnej. Szczególne trudności z poprawnym podziałem na zespoły mają archiwa diecezji najstarszych. Zjawisko to ma miejsce w praktyce archiwalnej na bardzo dużą skalę, pomimo istniejącego dorobku, który pozwolił na pewne uporządkowanie zasobu i wyróżnienie w nim podstawowych zespołów, pomimo występujących różnic dotyczących głównie odrębności zespołowej urzędów centralnego zarządu diecezją: konsystorzycy generalnych nowego typu i kurii diecezjalnych (powstałych po roku 1918), a zwłaszcza sądów biskupich. W jej ocenie propozycje Librowskiego tworzenia odrębnych zespołów z pierwszych urzędów jest w praktyce często niemożliwe do przeprowadzenia z uwagi na zrośnięcie akt obu registratur. Natomiast uznaje za niepoprawne i sprzeczne z Kodeksem Prawa Kanonicznego wydzielanie w osobny zespół akt wydziału sądowego kurii biskupiej¹³.

Próbcę ustalenia wszystkich elementów struktury zasobu diecezjalnego i odpowiadającym im poziomów informacyjnych na przykładzie archiwów na terenie byłego zaboru pruskiego podjęła w ostatnim czasie Kinga Lisowska¹⁴. W idealnym modelu tej struktury wyróżniła następujące całości:

- zasób archiwum historycznego: przede wszystkim archiwum biskupie i akta kapituły katedralnej,
- grupa zespołów: akta związków, , parafii, dekanatów, zakonów, kolegiat,

¹³ Tamże, 53.

¹⁴ K. Lisowska, – *Struktura zasobu archiwalnego archiwów diecezjalnych a standaryzacja opisu komputerowego - na przykładzie archiwów diecezjalnych na terenie byłego zaboru pruskiego*, [w:], *Zasada strukturalna jako podstawa opisu*, s. 97-109.

- zespoły archiwalne: akta biskupie (akta wytworzone i zgromadzone w toku działalności i sprawowania władzy biskupów na terenie diecezji od XVIII/XIX w.), akta konsystorskie (akta, których twórcą był oficjał do XVIII w., oficjał i wikariusz generalny do XX w. lub konsystorz nowego typu), kapitulne (od XVIII/XIX w.) oraz innych instytucji diecezjalnych,

- spuścizny archiwalne, zbiory, podzespoły, serie, klasy i jednostki archiwalne¹⁵

Ten dorobek w zakresie badań nad strukturą zasobu archiwów diecezjalnych pozwolił na razie na wstępne ustalenie struktury zasobu archiwów diecezjalnych, zwłaszcza występujących w nim zespołów. Stanowi punkt wyjścia do dalszych działań, które powinny uwzględnić rzeczywisty stan istniejący w poszczególnych diecezjach i efekty już dokonanych prac nad archiwiami.

Spośród materiałów występujących w zasobach archiwów diecezjalnych większego zainteresowania i w efekcie stosunkowo sporej liczby szczegółowych tekstów doczekały się, zwłaszcza w ostatnich latach, jedynie akta parafialne. Jaki obraz stosowanej praktyki z nich się wyłania? Na ogół nie budziła problemów kwestia prawidłowego wyodrębniania zespołu akt danej parafii, który tworzą wszystkie archiwalia wytworzone i zgromadzone przez urząd parafialny i funkcjonujące w ramach parafii kolegia i organizacje. Najczęściej występujące błędy dotyczą ksiąg metrykalnych i akt stanu cywilnego, których twórcą jako urzędnik stanu cywilnego był proboszcz. Te pierwsze bywają wyłączone z zespołu parafii i tworzy się z nich osobne zbiory (obejmujące przeważnie księgi z danego terytorium). Z kolei akta stanu

¹⁵ Tamże, s. 105-109.

cywilnego nie należą do zespołu akt danej parafii i nie powinny być w nim umieszczane. Zdarzają się przypadki pozostawienia w zespole akt obcej proveniencji i stworzenie z nich osobnej, zamieszczonej na końcu serii (np. parafia Wolsztyn).

Zdecydowanie większe trudności występują przy nadaniu aktom wewnątrz zespołu porządku. Panuje tu ogromne zróżnicowanie zarówno w ogólnej koncepcji schematu układu akt, jak i wykazu serii, ich liczby, tytułów, kolejności, zawartości. Punktem wyjścia dla podejmowanych prób uporządkowania zespołów parafialnych winny być porządki pierwotne, nadane przez duchownych, niekiedy zgodnie ze schematami zalecanymi przez władze kościelne. Niestety stan badań nad kancelariami parafialnymi (i innymi kościelnymi) jest zdecydowanie niewystarczający¹⁶. Znamy niewiele opublikowanych w literaturze planów registratur parafialnych i dekanalnych zalecanych i/lub stosowanych przez twórców¹⁷. Są one odbiciem statusu i zadań realizowanych przez parafie w okresie, w którym powstały, w związku z tym często nie sprawdzają się dla uporządkowania archiwaliów powstałych wcześniej lub później.

¹⁶ Stan badań nad kancelariami kościelnymi podany m. in. w: H. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów*; M. Dębowska, *Stan badań nad archiwami parafialnymi w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 75, 2001, s. ; teźże, *Problem zespołowości*, przypis 13; R. Kufel, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2005; P. Szkutnik, *Kancelarie kościelne na ziemiach polskich w systemie akt spraw w XIX wieku w świetle dotychczasowych badań (na przykładzie kancelarii konsystorskiej i parafialnej)*, „Archiwista Polski”, 2015, nr 1 (77), s. 25-34.

¹⁷ M. in. *Zbiór ustaw archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej*, wyd. T. Trzcieski, Poznań 1906, s. 11-15, *Plan registratury plebańskiej, 1867 r.*; A. Jougan, *Kancelaria parafialna, czyli zbiór przepisów kościelnych i państwowych dla urzędów parafialnych*, Lwów 1912, s. 791-792; T. Grygier, *Z zagadnień archiwistyki kościelnej na przykładzie archiwum parafialnego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 22, 1971, s. 24-40, *Plany registraturalne parafii*; L. Wilczyński, *ABC kancelarii i archiwum parafialnego*, Poznań 1912, Aneks 1. *Plan registratury plebańskiej*, Aneks 13. *Jednolity rzeczowy wykaz akt dla parafii z rozwinięciem klas rzeczowych*.

Pojęto ciekawą próbę odtworzenia dawnego układu akt nadanego w końcu XIX wieku w archiwum parafialnym w Gietrzwałdzie¹⁸. Zachowane sygnatury kancelaryjne umożliwiły przywrócenie rzeczowego porządku registraturalnego, który nie obejmował ksiąg metrykalnych i dokumentacji kasowo-rachunkowej. Przy uzupełnieniu występujących luk archiwista kierował się ważnością dokumentacji. W związku z tym na pierwszym miejscu umieścił serię ksiąg metrykalnych, za nimi szły kolejno: normatywy (najpierw władz świeckich, za nimi kościelnych), akta stowarzyszeń religijnych, zarządu dobrami parafii (beneficjów kościelnych, fundacji, zarządu finansami, pomiędzy tymi ostatnimi znalazł się poszyt związany z wyposażeniem kościoła, według archiwisty raczej należący do kolejnej podserii dotyczącej inwestycji i remontów). Następne serie tworzyły akta spraw dozoru, dalej szkolne, pracy duszpasterskiej, a na końcu dotyczące regulacji dóbr (według autora związana raczej z zarządaniem dóbr)¹⁹.

W ocenie archiwisty, który dokonał prac porządkowych, dawny układ registratury parafialnej, optymalny dla twórcy akt, nie odpowiada współczesnym potrzebom, zwłaszcza informacyjnym. Sytuacja ta skłoniła autora do postawienia istotnych pytań metodycznych, do których się ustosunkował. Uznał za w pełni właściwe (w uzasadnionych przypadkach) odstępianie od wiernego odtwarzania układu pierwotnego i wprowadzenie takich modyfikacji, które uczynią go logicznym i przejrzystym. Opowiedział się za zachowaniem w zespole akt parafii

¹⁸ M. Hlebionek, *Archiwum parafialne w Gietrzwałdzie do 1890 roku*, „Archiwista Polski”, 2001, nr 1 (21), s. 68-85.

¹⁹ Tamże, s. 83.

materiałów obcego pochodzenia, jeśli się z nimi zrosły, czego wyrazem są inwentarze lub cytowania²⁰.

Z uwagi na stosunkowo rzadko występującą możliwość rekonstrukcji układów pierwotnych, zdecydowanie częściej opisane w literaturze przypadki dotyczą uporządkowania akt według schematu sporządzonego przez archiwistę, przy czym rzadko podane są kryteria na których został on oparty. Występują wśród nich znaczące różnice, które zobrazuje kilka podanych przykładów. Wszystkie to układy rzeczowe, albo dzielące akta na kilka podstawowych serii, obejmujących dalsze podgrupy, albo posiadające od razu większą liczbę bardziej szczegółowych serii. Można wśród nich wyróżnić dwie podstawowe grupy: układy nadane aktom parafialnym do roku 1945 i znacznie częstszy schemat, którym objęto także materiały powojenne, co ma znaczący wpływ na ich budowę.

Akta parafii w Lubawie z lat 1835-1939 (365 j.a.) podzielono na 16 grup rzeczowych: 1. Duchowieństwo, 2. Przedstawicielstwa parafialne, 3. Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych, 4. Kościoł i budynki parafialne, 5. Kościoły i kaplice na terenie parafii, 6. Duszpasterstwo. Służba Boża. Sakramenty Święte, 7. Bractwa i stowarzyszenia religijne, 8. Statystyka ludnościowa, 9. Stosunki wyznaniowe, 10. Szkolnictwo, 11. Szpitale – domy ubogich, 12. Fundacje – legaty, 13. Sprawy gospodarczo-finansowe, 14. Sprawy sporne i procesy, 15. Kościół parafialny w Złotowie, 16. Varia²¹. W tej szczegółowej systematyzacji, dostosowanej do zawartości tego

²⁰ Tamże, s. 83-84.

²¹ A. Nadolny, *Archiwum Parafii Lubawskiej. Inwentarz*, „Teologia i Człowiek”, nr 11, 2008, za: M. Zmudziński, *Opracowanie akt parafialnych i dekanalnych na przykładzie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej*, w druku.

konkretnego zespołu, dyskusyjna wydaje się przede wszystkim kolejność serii, np. umieszczenie na pierwszych miejscach spraw dotyczących duchowieństwa i przedstawicielstw, a dopiero za nimi rozporządzeń, dalekie miejsce spraw dotyczących duszpasterstwa, Służby Bożej i Sakramentów Świętych.

Znacznie odmienny w budowie i kolejności serii (inna hierarchia zagadnień) wzorcowy schemat opracowano dla przejmowanych akt parafii (do roku 1945) w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Dzieli on archiwalia na mniejszą liczbę grup podstawowych, rozbitych na dalsze podserie: A. Księgi metrykalne, B. Ustrój i organizacja parafii, C. Sprawy personalne, D. Duszpasterstwo ogólne, E. Duszpasterstwo stanowe, F. Duszpasterstwo dobroczynne, G. bractwa i stowarzyszenia religijne oraz nie należące do zespołu akt parafii: H. Urzędowe czasopisma diecezjalne i cywilne, I. Księgi liturgiczne²².

Archiwalia znajdują się w pierwszych siedmiu seriach. Uwagę zwraca umieszczenie na pierwszym miejscu ksiąg metrykalnych, uznanych za najważniejsze materiały parafialne. Bardzo rozbudowana jest zawartość serii B, znajdujące się w niej akta dotyczące majątku, finansów, spraw budowlanych winny być wydzielone w osobne grupy. Z kolei akta dotyczące duszpasterstwa zostały rozdrobnione i ujęte aż w 3 grupach podstawowych, przy czym seria Duszpasterstwo ogólne objęła także sprawy Służby Bożej i udzielania Sakramentów. Brak jest w schemacie przewidzianym dla materiałów sprzed 1945 roku osobnej serii zawierającej akta szkolne

²² M. Zmudziński, *Opracowanie akt parafialnych i dekanalnych na przykładzie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej*, w druku.

Kolejne opisy prac porządkowych przeprowadzonych w archiwach parafialnych uzupełniają ten obraz o inne jeszcze koncepcje układu akt. W roku 2009 powstał inwentarz archiwum parafialnego w Służewie, który objął materiały od XVII wieku do najnowszych. Archiwum historyczne (akta dawne i po 1945 roku) obejmuje 8 działów: I. Raptularze ochrzczonych, II. Księgo małżeństw, III. Akta zmarłych, IV. Księgi urodzenia, V. Zapowiedzi, VI. Skorowidze, VII. Księgi inwentarzowe i meldunkowe, VIII. Stare dokumenty. Akta w zdecydowanej większości powojenne ujęto w 13 grup: A. Akta dotyczące życia parafialnego, B. Teczki duszpasterskie, C. Dzienniki katechez parafialnych, D. Segregatory, E. Zarząd Cmentarzy Służewskich, F. Archiwum 1944-1956, G. Pomnik Ofiar Terroru Władzy z lat 1944-1956, H. Ekonomia i Finanse, I. Kartoteka według Centralnego Rejestru skazanych, J. Sprawy aktualne K. Inwestycje i nie będące archiwaliami L. Liturgiczne, Ł. Pozycje książkowe²³. Zastosowano tu różne kryteria klasyfikacyjne: forma dokumentacji, czasookres powstania, treść akt, w efekcie układ mało czytelny, a akta dotyczące tych samych lub pokrewnych treści rozmieszczone w różnych miejscach.

Jeszcze inną próbę oddzielenia akt historycznych od bieżących przeprowadzono w archiwum Parafii Świętej Anny w Białej Podlaskiej. Dla dokumentacji bieżącej, do której zaliczono młodszą niż pięćdziesięcioletnia, z wyjątkiem ksiąg metrykalnych, sporządzono spis, w którym podzielono ją na 15 grup tematycznych (brak ich wykazu). W inwentarzu materiałów historycznych, ale obejmującym także bieżące księgi metrykalne zastosowano układ rzeczowy i wydzielono 12

²³ A. Kulecka, *Archiwum parafii kościoła pw. Św. Katarzyny na Służewie*, [w:]. *Służew i jego kościół*, Warszawa 2013, s. 554-563.

podstawowych serii: Księgi metrykalne, Księgi udzielonych sakramentów I komunii Świętej i Bierzmowania, Księgi konwersji, Inwentarze *fundi instructi*, Wizytacje, Spisy parafian, Albumy fotograficzne, Pomoce kancelaryjne, Akta parafii Biała, Dozór Kościelny, Różne, Akta innych zespołów (szpitala Św. Boromeusza i Parafii Wojskowej w Białej Podlaskiej)²⁴. Podobnie jak w poprzednim przykładzie na pierwszych miejscach umieszczono księgi, dalsza klasyfikacja odmienna od wcześniejszych koncepcji.

Schematy opracowane dla całości akt parafialnych muszą obejmować materiały zarówno powstałe w przeszłości i tworzone obecnie. Na uwagę zasługuje metoda zastosowana podczas opracowania zasobu parafii w Tomaszowie Mazowieckim. Poprawnie wyodrębniono dwa zespoły: samej parafii i dziekana tomaszowskiego. Dla uporządkowania akt parafii z lat 1752 do współczesnych wybrano układ logiczny oparty na funkcjonowaniu parafii. Do jego skonstruowania posłużył plan akt dla registratury i archiwum, zastosowany w Archiwum Biskupim w Regensburgu. Wyróżniono następujące serie podstawowe, rozbite na dalsze podgrupy: 0. Władza, urząd, 1. Duszpasterstwo, duszpasterze, 2. Budynki i grunty parafialne, 3. Kolegia parafialne, 4., Podstawy materialne, 5. Nabożeństwa, 6. Sakramenty, sakramentalia, 7. Organizacje kościelne, 8. Oświata, 9. Wolne²⁵.

Widać tu wzorowanie się na współczesnych jednolitych rzeczowych wykazach akt o systemie sygnowania dziesiętnym i wydzielenie w pierwszych klasach akt typowych, a w kolejnych –

²⁴ E. Markowska, *Archiwum parafialne i jego zasób na przykładzie archiwum rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem Świętej Anny w Białej Podlaskiej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 7, 2009, s. 9-32.

²⁵ M. Różański, *Archiwum parafialne w Tomaszowie Mazowieckim*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 75, 2001, s. 123-137.

merytorycznych, utrwalających zadania właściwe wspólnotom parafialnym. Występują pewne odstępstwa i niejasności, m. in. ujęcie w tytule drugiej serii duszpasterstwa, przy równoczesnym włączeniu spraw go dotyczących do serii 5, podobne wątpliwości budzi umieszczenie ksiąg metrykalnych w serii 4 (47).

Zasób archiwum parafii w Wolsztynie według stanu z roku 1963, obejmujący archiwalia głównie z XIX-XX wieku i niewielkie ilości wcześniejszych (308 j.a.) podzielono na 11 serii: I. Parafia w ogólności, II. Duchowieństwo i współpracownicy, III. Kolegia kościelne, IV. Duszpasterstwo, V. Kościół parafialny i cmentarz, VI. Beneficjum parafialne, rozbita na A. W ogólności, B. Dziesięciny i meszne, C. Legaty, fundacje, kapitały, D. Inne: kontrakty, procesy, VII. Prebenda Ducha Świętego szpitala katolickiego, VIII. Zakład „Pod Samarytaninem”, IX. Szkoły katolickie, X. Altarie, bractwa, stowarzyszenia kościelne oraz XI. Akta obce, A. Księgi metrykalne parafii ewangelickiej w Wolsztynie, B. Księgi metrykalne parafii ewangelickiej w Hammerboruy [Kuźnica Zbąska], C. Księgi metrykalne parafii ewangelickiej w Jabłonnie, D. Księga bractw z Czempina²⁶.

Akta parafii znalazły się w pierwszych 10 grupach, których tytuły dostosowano do zachowanych materiałów, w tym pochodzących z XIX wieku. Na ich kolejność i zawartość znaczący wpływ miały autorskie koncepcje archiwisty, znacznie różniące się od wcześniej przedstawionych. Brak w inwentarzu ksiąg metrykalnych sugeruje, że tworzą one odrębny zbiór.

²⁶ A. Weiss, *Archiwum historyczne Parafii Wolsztyn (Inwentarz z 1963 r.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 76, 2001, s. 341-387.

Panująca w literaturze metodycznej i stosowanej praktyce ogromna różnorodność w sposobach uporządkowania materiałów parafialnych jest zjawiskiem negatywnym i nie mającym dostatecznego uzasadnienia w kształcie zachowanych zespołów. Każdy z nich jest oczywiście indywidualnością, którą należy uszanować, ale ogólna koncepcja budowy schematów układu akt, kolejność występujących serii, ich zawartość powinny być oparte na tych samych kryteriach. Parafie funkcjonowały i nadal funkcjonują w ramach tych samych reguł prawnych i rozwiązań ustrojowych, które determinują takie same rodzaje i charakter wytwarzanych materiałów. Oczywiście pomiędzy poszczególnymi parafiami występują szczegółowe różnice w zakresie i sposobie dokumentowania powierzonych zadań. Na przestrzeni stuleci model ustrojowy i funkcjonalny tych podstawowych jednostek Kościoła katolickiego ulegał pewnym przeobrażeniom. Zanikowi lub ewolucji ulegały samodzielne dawniej funkcje Kościoła, np. w szkolnictwie (szkoły parafialne, dekanalne, nadzór nad szkolnictwem), zarządzanie dziesięcinami, dzierżawami kościelnymi, dzierżawami ławek w kościołach. Z kolei pojawiały się nowe zadania, zwłaszcza w zakresie szeroko rozumianego duszpasterstwa. Na różnice w sposobie tworzenia akt w XIX w. wpływ miały państwa zaborcze i stosowane w nich modele kancelarii/rozwiązania aktotwórcze. Wreszcie na kształt registratora znaczący wpływ miała sytuacja w danej parafii, zwłaszcza osoba proboszcza, jego kwalifikacje i stosunek do pracy kancelaryjnej i samych akt.

Przy wyborze koncepcji układu należy przede wszystkim odpowiedzieć na zasadnicze pytanie. Czy wszystkim materiałom archiwalnym tworzącym zespół (na ogół otwarty) danej parafii należy

nadać jeden układ, czy zastosować podział na podzespoły obejmujące akta wytworzone w wydzielających się okresach historyczno-ustrojowych, a przynajmniej uwzględnić cezurę na roku 1945. W tym pierwszym przypadku należy opracować schemat układu na tyle szeroki i uniwersalny, w którym swoje miejsce znajdują akta wytworzone w różnych okresach i kancelariach. Bliższe zasady proveniencji jest drugie rozwiązanie, które pozwoli uszanować układy pierwotne, czy stosowane, czy zalecane w danym czasie, ale musi ono być możliwe do przeprowadzenia (brak zrośnięcia na dużą skalę akt).

W poprawnym uporządkowaniu zespołów, stanowiących zasoby archiwów diecezjalnych, bardzo pomocne będzie przygotowanie odpowiednich zaleceń metodycznych. Oby stanowiły one ułatwienie i pozwoliły na osiągnięcie możliwie optymalnych wyników muszą być spełnione określone warunki. Wskazówki metodyczne przystosowane do danego typu zespołów winny być dziełem archiwistów praktyków pracujących nad nimi i mających w tym zakresie możliwie jak największe doświadczenie.

Osoby takie muszą posiadać gruntowną wiedzę ustrojową, zarówno ogólną obejmującą organizację i funkcje wszystkich urzędów i instytucji kościelnych, jak i szczegółową z zakresu funkcjonowania twórców wytypowanych zespołów. Kolejny wymóg stworzenia poprawnego wzorca metodycznego to znajomość kancelarii kościelnej, która wytworzyła archiwalia, tworzące całą registraturę. Jej uzupełnieniem jest poznanie dziejów archiwaliów, które niejednokrotnie mają znaczący wpływ na stan zachowanej dokumentacji. Droga do poznania tych kwestii wiedzie przede wszystkim poprzez żmudną analizę samych archiwaliów i to możliwie pochodzących od wielu twórców

działających w danej strukturze ustrojowej. Znajomość ustroju twórców i stosowanych przez nich rozwiązań kancelaryjnych to punkt wyjścia do poprawnego wyodrębnienia zespołu archiwalnego i nadania mu optymalnego porządku.

Szczegółowe zalecenia metodyczne powinny obejmować wszystkie działania i czynności prowadzące od wydzielenia zespołu, poprzez jego uporządkowanie aż do stworzenia opisu archiwalnego (obecnie w standardzie archiwalnym). Przy ich konstruowaniu autorzy winni bazować na ogólnym modelu metodycznym, który jest przedstawiony w podręczniku *Archiwistyka*. Zachowuje on dotychczasowy dorobek polskiej archiwistyki w zakresie opracowania archiwalnego. W swoich podstawowych założeniach (cel, podstawy teoretyczne, zakres) pozostaje aktualny do dnia dzisiejszego, uaktualnienia wymaga opisany w nim sposób sporządzania pomocy archiwalnych. Wymaga on dostosowania do specyfiki archiwaliów kościelnych i uwzględnienia konkretnych problemów metodycznych i sposobów ich rozwiązania.

Zadania przygotowania zaleceń metodycznych dla poszczególnych typów zespołów przechowywanych w archiwach diecezjalnych, powinni się podjąć zatrudnieni w nich archiwiści w ramach specjalistycznych zespołów. Pracom tym mogłaby towarzyszyć jak najszersza wymiana doświadczeń zawodowych podczas spotkań, z których materiały byłyby publikowane. Opisy przeprowadzonych prac nad konkretnymi zespołami, twórcza dyskusja nad zastosowanymi rozwiązaniami to punkt wyjścia do powstania ogólnego wzorca w postaci zaleceń metodycznych. Rozesłane (lub opublikowane na łamach czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”) do archiwów

kościelnych stanowiłyby pomoc dla archiwistów podejmujących prace nad aktami. Należy przy tym pamiętać (wbrew często występującego błędnego przekonania), że należy je traktować bardzo elastycznie i twórczo, jako materiał, który należy dostosować do konkretnego zespołu. Każdy zespół, seria, klasa mają charakter unikatowy i należy zachować ich cechy indywidualne w ramach danej wspólnoty ustrojowej i kancelaryjnej.

Ks. Robert Romuald Kufel

Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze

O Archiwum Diecezjalnym w Zielonej Górze słów kilka

Wstęp

Inicjatywa powołania samodzielnej instytucji, która zajęłaby się archiwiami kościelnymi, zrodziła się w Kurii Biskupiej na początku 2000 r. W tym celu bp diecezjalny Adam Dyczkowski skierował ks. Roberta Kufła na studium archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Dnia 15 września 2003 r. bp Adam Dyczkowski utworzył Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze, a jego kierownictwo powierzył ks. Robertowi Kufłowi.

Archiwum powstało jako samodzielna instytucja kościelna o charakterze naukowo-kulturalnym i zaczęło funkcjonować w oparciu o własny „Statut” i „Regulamin”, przyjęty 3 września 2003 r. na sesji kurialnej i zatwierdzony przez bpa A. Dyczkowskiego. Tymczasową siedzibą Archiwum został budynek Kurii Biskupiej na Placu Powstańców Włkp. 1 w Zielonej Górze. Na magazyn główny przeznaczono pomieszczenie dawnej Księgarni Diecezjalnej na parterze budynku Kurii. Początkowo biuro dyrektora i pracownia naukowa – jedno pomieszczenie – mieściło się obok magazynu po prawej stronie portierni. Dnia 15 grudnia 2003 r. przeniesiono biuro na piętro do dawnej poczekalni dla interesantów kanclerza obok sekretariatu Kurii. Archiwum otrzymało także dwa magazyny pomocnicze w Domu Księży Emerytów na Osiedlu Kaszubskim 8 w Zielonej Górze.

W 2004 r. rozpoczęto budowę nowej siedziby Archiwum Diecezjalnego za Księgarnią św. Antoniego od strony ul. Kupieckiej. Dnia 22 kwietnia 2005 r. bp diecezjalny Adam Dyczkowski poświęcił plac budowy. W październiku 2006 r. ukończono budowę i przeniesiono zasób archiwalny z Kurii do nowej siedziby przy Placu Powstańców Wlkp. 2. Archiwum Diecezjalne otrzymało trzy pomieszczenia: magazyn, pracownię naukową i biuro dyrektora. Magazyn wyposażono w siedem metalowych regałów szynowych i trzy regały biblioteczne. W pracowni uruchomiono dwa stanowiska dla kwerendzistów i służbowe stanowisko komputerowe. W 2016 r. planowane jest przeniesienie siedziby Archiwum do Domu Księży Emerytów w Zielonej Górze.

Zasób Archiwum

Układ zasobu Archiwum Diecezjalnego przedstawia się następująco:

- Zespół: Akta Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. (1945-1972), sygnatura AAG, 1683 jednostki archiwalne (j.a.) – 64,60 metry bieżące (mb);
- Zespół: Akta Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. (1946-1960), sygnatura NSDG, 20 j.a. – 0,24 mb;
- Zespół: Akta Niższego Seminarium Duchownego w Słupsku (1947-1961), sygnatura NSDS, 74 j.a. – 0,50 mb;

- Zespół: Akta Niższego Seminarium Duchownego we Wschowie (1949-1956), sygnatura NSDW, 7 j.a. – 0,08 mb;
- Zespół: Akta Redakcji „Tygodnika Katolickiego” w Gorzowie Wlkp. (1947-1953), sygnatura TK, 15 j.a. – 0,33 mb;
- Zespół Caritas Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. (1949-1956), sygnatura CA, 3 j.a. – 0,3 mb;
- Zespół: Akta Kurii Diecezji Gorzowskiej (1972-1992), sygnatura KDG – (udostępniany wyjątkowo tylko za zgodą Archiwisty);
- Zespół: Akta Klubu Inteligencji Katolickiej w Gorzowie Wlkp. (1976-1991), sygnatura KIKG, 7 j.a. – 0,24 mb (udostępniany wyjątkowo tylko za zgodą Archiwisty);
- Zespół: Akta biskupa dr. Teodora Benschera (1957-1958), sygnatura BTB, 13 j.a. – 0,62 mb;
- Zespół: Akta biskupa pomocniczego dr. Pawła Sochy (1982-1999), sygnatura BPS, 12 j.a. – 0,81 mb (udostępniany wyjątkowo tylko za zgodą Archiwisty);
- Zespół: Akta biskupa diecezjalnego dr. Józefa Michalika (1986-1993), sygnatura BJM, 8 j.a. – 0,48 mb (udostępniany wyjątkowo tylko za zgodą Archiwisty);
- Zespół: Bullarium, sygnatura B (5 bulli);

- Zespół: Akta kancelarii dyrektora Archiwum Diecezjalnego (2003-2010), sygnatura ADA, 62 j.a. – 0, 88 mb;
- Akta dekanatów:
 - Akta dekanatu Zbąszyń (1794-1910), sygnatura DZb, 30 j.a. – 0,67 mb;
 - Akta dekanatu Zielona Góra (1946-1966), sygnatura DZg, 5 j.a. – 0,05 mb;
- Akta parafii katolickich i kościołów ewangelickich;
- Akta urzędów stanu cywilnego (18 USC);
- Duplikaty ksiąg metrykalnych, sygnatura DM, 4395 j.a. – 96,00 mb (246 parafii);
- Indeks mikrofilmów ksiąg metrykalnych, sygnatura MI, 164 j.a.;
- Kolekcja tłoków pieczętnych, sygnatura KTP (282 tłoki);
- Kolekcja zdjęć, sygnatura KZ (11850 fotografii i 114 albumów z 8301 zdjęciami);
- Kolekcja plakatów, sygnatura KPL (461 plakatów);
- Kolekcja pocztówek, sygnatura KPO (507 kart);
- Kolekcja kaset VHS, sygnatura KVHS (7 kasety);
- Kolekcja płyt DVD, sygnatura KDVD (39 płyt);
- Kolekcja płyt CD, sygnatura KCD (66 płyt);
- Kolekcja dyskietek, sygnatura KD (8 sztuk);
- Kolekcja kaset magnetofonowych, sygnatura KKM (2 sztuki);
- Kolekcja taśm filmowych, sygnatura KTF (1 sztuka);

- Kolekcja kalendarzy, sygnatura KKA (43 kalendarze);
- Kolekcja autografów, sygnatura KAU (32 autografy);
- Kolekcja medali i monet, sygnatura KME (13 sztuk);
- Kolekcja druków ulotnych, sygnatura KDU (194 sztuki);
- Kolekcja wypisów z ksiąg metrykalnych, sygnatura KWM (88 wypisów);
- Kolekcja znalezisk, sygnatura KZ (7 sztuk);
- Kolekcja kartografii, sygnatura KK (8 map);
- Kolekcja znaczków, plaketek, sygnatura KZP (78 sztuk);
- Spuścizny (ks. Jan Głazewski, ks. Edward Grudziecki, ks. Henryk Guzowski, ks. Zygmunt Kurzak, ks. Józef Michalski, ks. Ryszard Łaszczyński, ks. Mieczysław Marszałik, ks. Władysław Piękoś, ks. Jan Pokrywka, ks. Zbigniew Skibniewski, ks. Józef Sojka, ks. Franciszek Ksawery Wierzbicki, ks. Czesław Zawada)
- Pozostałe:
 - Zespół: Akta Księżęcej Fundacji w Trzebnicy (1810-1811), sygnatura KFT, 1 j. a. – 0,05 mb;
 - Zespół: Akta Magistratu w Brodach (1923-1928), sygnatura MBr, 6 j. a. – 0,10 mb;
 - Zespół: Akta Bursy Szkolnej św. Marcina w Paradyżu (1927-1944), sygnatura BSP, 3 j. a. – 0,040;

Zespół: Akta Królewskiego Seminarium Nauczycielskiego w Paradyżu (1836-1899), sygnatura KSNP, 1 j.a. – 0,010 mb;

Zespół: Akta miejscowości Gerthen-Kokoszewo (1876-1895), 1 j.a. – 0,010 mb.

Napływ jednostek aktowych w większości przypadków pochodził z archiwów parafialnych, które od 2007 roku są zobowiązane do przekazania w depozyt akt wytworzonych przed 1945 roku. W zasobie Archiwum znalazły się także akta powojenne. Przykładowo w 2015 r. przyjęto i zinwentaryzowano:

L.p.	Tytuł	Daty skrajne	Jednostki archiwalne	Metry bieżące	Depozyt
1	Akta parafii katolickiej Ciosaniec	1894-1960	2	0,06	AP Ciosaniec
2	Akta parafii ewangelickiej Drezdenko	1857-1945	6	0,27	AP Drezdenko
3	Akta parafii katolickiej Drągowina	1910-1957	4	0,09	AP Drągowina
4	Akta parafii katolickiej Babimost	1930	1	0,05	AP Babimost
5	Akta parafii katolickiej Gaworzyce	1806-1960	4	0,15	AP Gaworzyce

6	Akta parafii katolickiej Gorzów Wlkp.	1927-1945	8	0,08	AP Gorzów Wlkp. św. Józefa
7	Akta parafii ewangelickiej Gralewo	1895-1945	1	0,06	AP Gralewo
8	Akta parafii katolickiej Gubin	1911-1947	2	0,05	AP Gubin św. Trójcy
9	Akta parafii katolickiej Jordanowo	1679-1975	177	1,70	AP Jordanowo
10	Akta parafii katolickiej Kłobuczyn	1890-1949	3	0,13	AP Gaworzyce
11	Akta parafii katolickiej Kobyłowluki	1902-1944	2	0,06	---
12	Akta parafii katolickiej Kolsko	1726-1950	6	0,29	AP Kolsko
13	Akta parafii katolickiej Ługi	1727-1953	8	0,20	AP Ługi
14	Akta parafii katolickiej Nowe Kramsko	1863-1945	1	0,02	AP Nowe Kramsko
15	Akta parafii	1762-	1	0,01	

	katolickiej Sokoły	1816			
16	Akta parafii katolickiej Zabłotów	1751- 1976	6	0,08	
Razem					232

3,30

Szczegółowy inwentarz trafił na stronę internetową Archiwum. Dodatkowo, na początku każdego roku kalendarzowego inwentarz depozytu, otrzymanego w roku ubiegłym, publikuje się w urzędowym piśmie Kurii Biskupiej „Ecclesiastica”. Na przykład w 2012 r. zasób Archiwum Diecezjalnego powiększył się o 744 j.a. (9, 662 mb). W sumie cały zasób archiwalny po inwentaryzacji liczy (stan na grudzień 2015 r.) 12215 j.a. (163.62 mb).

Ciekawostką jest to, że w Archiwum przechowuje się kilka zabytkowych przedmiotów muzealnych, zarejestrowanych w Wojewódzkim Urzędzie Konserwatora Zabytków. Trafiły w depozyt z parafii m.in. z obawy przed kradzieżą. Przedmioty te są zarejestrowane w specjalnej ewidencji Archiwum Diecezjalnego.

Działalność Archiwum Diecezjalnego

Z roku na rok rośnie zainteresowanie archiwaliami kościelnymi. Archiwum jest czynne od poniedziałku do piątku w godzinach od 9.00 do 14.00. Kwerendziści, czyli osoby korzystające z zasobu Archiwum, są obsługiwani w pracowni naukowej od 10.00 do 13.30 po uprzednim ustaleniu terminu wizyty z dyrektorem Archiwum. Zapowiedź wizyty (przynajmniej dwa-trzy dni wcześniej) jest podyktowana ograniczoną

liczbą stanowisk w pracowni naukowej (dwa jednoosobowe stoliki i stanowisko komputerowe). Kwerendziści mogą korzystać tylko z materiałów do 1972 roku. Akta po 1972 roku, jako zbyt nowe, są objęte zakazem korzystania. Dostęp do nich jest uwarunkowany zgodą biskupa diecezjalnego. Nie udostępnia się akt personalnych duchowieństwa. Jedynie na życzenie badaczy sporządzano krótki wypis dotyczący ogólnej biografii duchownych. Kwerendziści są zobligowani do przekazania do Archiwum swoich publikacji, powstałych na bazie dokumentów wypożyczonych w pracowni naukowej.

Wśród kwerendzistów są studenci teologii, historii, politologii, architektury i sztuki, którzy poszukują materiałów do prac magisterskich i seminaryjnych. Najczęściej prace te stanowią monografie parafii diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, stąd liczne kwerendy akt parafialnych i akt Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. (1945-1972). Studenci piszą też prace biograficzne o duchowieństwie, zgromadzeniach zakonnych, bractwach i stowarzyszeniach. W tym celu korzystają z akt powstałych po drugiej wojnie światowej. Natomiast mniej interesują się historią diecezji i jej instytucjami (np. Kuria Biskupia, Sąd Biskupi, Seminarium Duchowne). Podczas kwerend często sięgają po księgozbiór podręczny, szczególnie poszukując publikacji o tematyce regionalnej.

Z zasobu Archiwum korzystają pracownicy naukowcy w trakcie pisania doktoratów i habilitacji. Ich zainteresowaniem cieszy się tematyka hierarchii i duchowieństwa diecezji, kurii, parafii, dekanatów, duszpasterstwa, stowarzyszeń katolickich i zgromadzeń zakonnych, stąd liczne kwerendy akt parafialnych XVIII-XX wieku. Opracowują także akta dotyczące relacji Państwo-Kościół na Ziemiach Odzyskanych po 1945 roku.

Do Archiwum trafiają miłośnicy regionu, dziennikarze oraz uczniowie szkół gimnazjalnych i średnich. Po radę i pomoc archiwalną przychodzą także duchowni diecezjalni i zakonni. Jednak najliczniejszą grupę kwerendzistów stanowią genealodzy-amatorzy, którzy w poszukiwaniu przodków wertują księgi metrykalne i akta stanu cywilnego. Genealodzy-amatorzy stają często przed wieloma barierami, które uniemożliwiają im realizację podjętych zadań, począwszy od nieznajomości języka metryk, przez formę ich zapisu, po brak rozeznania, w jakich księgach można znaleźć poszukiwane informacje. Każda wizyta jest wpisana do księgi ewidencji, znajdującej w pracowni naukowej.

Na przykład w 2005 r. zgłosiło się 31 osób, które odwiedziły Archiwum 50 razy i wypożyczyły 190 jednostek archiwalnych. W 2008 r. było 34 kwerendzistów, którzy pojawili się 67 razy i wypożyczyli 460 archiwaliów. Rok 2010 stanowił wyjątek: 63 osoby, będące w Archiwum 129 razy korzystały z 540 jednostek archiwalnych. W 2015 z zasobu skorzystało 59 osób, w tym 35 kwerendzistów, którzy po raz pierwszy zawitali do Archiwum. Odnotowano 84 wizyty w pracowni naukowej i wydano 426 j. a.

Przy okazji trzeba dodać, że wypożyczanie akt na zewnątrz dokonuje się wyłącznie na życzenie biskupa diecezjalnego oraz pracowników Kurii Biskupiej. Z akt wydanych na zewnątrz korzystają duchowni – pracownicy paradyskiego Seminarium Duchownego i Instytutu Filozoficzno-Teologicznego w Zielonej Górze oraz Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego. W specjalnej księdze ewidencjonuje się każdorazowe wypożyczenie akt na zewnątrz, odnotowując imię i nazwisko wypożyczającego, nazwę jednostki i jej sygnaturę, datę wypożyczenia i zwrotu oraz podpis dyrektora.

Kwerendy realizowane są także w formie korespondencyjnej (w tym e-mail). Na przykład w 2012 r. 253 osoby prosiły o kwerendę archiwalną. Odnotowano wtedy 78 pism z instytucji krajowych, 46 z instytucji zagranicznych, 94 osoby prywatne z kraju i 35 osób prywatnych z zagranicy. Z roku na rok wzrasta liczba kwerend drogą korespondencji. W 2011 r. liczba kwerend osiągnęła ponad 200 (243). W 2015 r. 265 osób zwróciło się o pomoc do Archiwum. Korespondencja tradycyjna i elektroniczna należy do najłatwiejszej formy kwerendy archiwalnej. Wszystkim zainteresowanym udziela się fachowych informacji i porad.

W myśl zarządzeń diecezjalnych proboszczowie i rządcy parafii mają obowiązek przekazywania do Archiwum kopii ksiąg metrykalnych: chrztów, ślubów i zgonów. Przyjęto następujące zasady dotyczące sporządzania kopii ksiąg metrykalnych:

1. Kopie ksiąg metrykalnych należy dzielić na osobne księgi dla aktów chrztu, ślubu i pogrzebu.
2. Kopie sporządza się po zakończeniu każdego roku kalendarzowego, gdy oryginały ksiąg są już kompletne.
3. Przy pisaniu kopii należy używać tylko pióra i trwałego atramentu koloru czarnego. Nie będą przyjmowane kopie sporządzane przy użyciu długopisu, komputera lub techniki kserograficznej.
4. Istotne przy pisaniu kopii jest to, aby nie stosować skrótów, określeń i sformułowań zrozumiałych tylko dla piszącego i współczesnych mu czytelników, którzy są dobrze zaznajomieni z konkretną miejscowością i nazwiskami w niej występującymi.
5. Wszelkie zmiany w zapisach metrykalnych są dokonywane tylko za zezwoleniem Kancelarii Kurii Diecezjalnej. Zmiany w oryginałach ksiąg analogicznie muszą znaleźć się także w ich kopiach.

6. Kopie przekazuje się do Archiwum Diecezjalnego w postaci księgi oprawionej w twardą okładkę (nigdy nie na luźnych kartach!), z wydrukowaną lub wypisaną etykietą, na której ma znaleźć się nazwa parafii, rodzaj kopii i daty skrajne. Dodatkowo na pierwszej stronie należy umieścić pieczętkę podłużną parafii, natomiast pod ostatnim aktem dodać: *Potwierdzam zgodność kopii z oryginałem*. Zgodność stwierdza tylko proboszcz, który następnie kopię podpisuje i stempluje okrągłą pieczęcią.
7. Przekazania kopii ksiąg do Archiwum Diecezjalnego należy dokonywać w terminie nie przekraczającym pięciu lat (np. jeśli ostatnie kopie zostały złożone w roku 2002, następny termin przypada najpóźniej w roku 2007).

Jeżeli złożone w Archiwum Diecezjalnym kopie ksiąg są jeszcze nie wyczerpane i mają wolne miejsca, należy je pobrać na krótki czas celem uzupełnienia o nowe wpisy. W 2011 r. zanotowano największą liczbę dostarczonych duplikatów (183) i przekazujących księgi (47). Proboszczowie i rządcy parafii mogą wypożyczyć duplikaty ksiąg metrykalnych, aby uzupełnić je o nowe dane. Po zrobieniu aktualizacji przekazują duplikaty znów do Archiwum. W 2012 r. aż 25 księży wypożyczyło 67 duplikatów metrykalnych. W 2015 r. 29 proboszczów przekazało 68 duplikatów ksiąg metrykalnych, 28 proboszczów wypożyczyło 86 duplikatów w celu uzupełnienie danych.

Do Archiwum napływały - zwłaszcza (z zagranicy) polecenia zrobienia wpisów i wypisów metrykalnych. Głównie dotyczyły zawarcia małżeństwa, przyjęcia pierwszej komunii i bierzmowania. Za pośrednictwem Archiwum proszono o sporządzenie odpisów aktów metrykalnych lub ich uwierzytelnionych kopii. W tym celu Archiwum

kierowało poszczególne polecenia do konkretnych parafii, gdzie przechowywane są unikaty ksiąg metrykalnych. Pojawiały się także postanowienia sądów kościelnych o dyspensach, suspensach i stwierdzeniach nieważności sakramentu małżeństwa. W 2015 r. było 95 wpisów i wypisów.

Niepokojącym zjawiskiem jest wystąpienie z Kościoła katolickiego (apostazja). W diecezji zielonogórsko-gorzowskiej apostazja występowała dość rzadko. Natomiast napływały pisma z Niemiec i Austrii informujące Kurię Biskupią, że Polacy mieszkający za granicą nie identyfikowali się z miejscowym Kościołem katolickim. Konferencja Episkopatu Polski uznała, że tego typu deklaracje za granicą nie stanowią jeszcze aktu apostazji. Aby jednak zadośćuczynić prośbom zagranicznych urzędów, podjęto ewidencję wszystkich tego rodzaju pism nadesłanych do Kurii Biskupiej w Zielonej Górze. Dodatkowo informowano proboszczów tych parafii, na terenie których osoby zrywające więź z Kościołem były ochrzczone. Najmniej pism tego rodzaju wpłynęło w 2006 r. (69), najwięcej – w 2011 r. (200). Przeważnie liczba wahała się między 69 a 162 pismami z zagranicy. W 2015 r. wpłynęły 122 pisma w tej sprawie.

Działalność Archiwum obejmuje również zaproszenia na konferencje i sympozja naukowe. W 2011 r. odnotowano 26 zaproszeń. W 2008 r. było ich tylko 11. Średnio rocznie napływało ich ponad 20. W 2015 r. otrzymano 22 zaproszenia na konferencje i sympozja naukowe oraz 16 zaproszeń na konferencje i sympozja organizowane przez różne Archiwa. Każde zaproszenie jest ewidencjonowane i pociąga za sobą stosowne pismo z Archiwum.

Oprócz zaproszeń na sympozja i konferencje naukowe wpływały pisma dotyczące spraw o charakterze kościelnym. W miarę funkcjonowania Archiwum wzrosła liczba pism o charakterze kościelnym: od 18 w 2008 r. do 33 w 2012 r.

W kancelarii Archiwum odnotowano także inne rodzaje korespondencji. Na przykład w 2012 r. wpłynęły: 3 pisma w sprawie udziału w komisjach i naradach, 15 pism dotyczących przygotowania własnych wydawnictw, 5 pism dotyczących współpracy z innymi wydawnictwami, 10 pism w sprawach duplikatów ksiąg metrykalnych oraz 12 reklam firm, które oferowały różnego rodzaju usługi w zakresie kancelaryjno-archiwalnym. Nadesłano tylko jedno pismo w sprawie zatrudnienia w Archiwum. W 2015 r. było 61 pism, które dotyczyły imprez o charakterze kościelnym, 47 pism dotyczących imprez pozakościelnych, 43 pisma w sprawie przygotowania własnych wydawnictw, 13 pism dotyczących współpracy z innymi wydawnictwami, 14 pism w sprawach duplikatów ksiąg metrykalnych, 2 pisma dotyczące uzyskania zgody na publikację materiałów archiwalnych, 8 pism dotyczących udziału w komisjach i naradach kościelnych, 25 reklam firm, które oferowały różnego rodzaju usługi w zakresie kancelaryjno-archiwalnym oraz 1 podanie w sprawie zatrudnienia w Archiwum.

Pierwszy system kancelaryjny w Archiwum Diecezjalnym opierał się na stosowaniu dziennika podawczego (2003). Zmiana systemu dziennikowego na wykaz akt nastąpił w 2004 r. :

0 Zarządzanie

01 Akty normatywne (statut, regulamin);

- 02 Druki i odciski pieczęci;
- 03 Plany, sprawozdania, statystyka;
- 04 Informatyka;
- 05 Informowanie Biskupa o stanie i potrzebach Archiwum;
- 06 Wizytacje;
- 07 Współpraca, korespondencja z:
 - 071 instytucjami krajowymi;
 - 072 instytucjami zagranicznymi;
 - 073 instytucjami kościelnymi;
 - 074 osobami prywatnymi;
- 08 Komunikaty Archiwum Diecezjalnego

1 Narastający zasób archiwalny

- 10 Nadzór nad kościelnymi archiwami terytorialnymi;
- 11 Ewidencja narastającego zasobu archiwalnego;
- 12 Powierzenie archiwaliów;
- 13 Zasób akt obcych;
- 14 Archiwalia rodzinne w innych archiwach;

2 Gromadzenie zasobu

- 20 Rewindykacja archiwaliów po 1945 roku;
- 21 Przejmowanie archiwaliów z:
 - 211 kurii;
 - 212 sądu;
 - 213 dekanatów;

- 214 parafii;
- 215 inne (np. Policja)
- 22 Nabytki w drodze kupna, darów, depozytów lub darowizn;
- 23 Przejmowanie materiałów reprodukowanych mechanicznie;
- 24 Scalanie i rozmieszczanie zespołów;
- 25 Ekstradycja archiwaliów;
- 26 Ubytki w inny sposób;
- 27 Księgozbiór podręczny;

3 Opracowywanie zasobu

- 30 Ewidencja zasobu;
- 31 Konserwacja;
- 32 Reprografia;

4 Udostępnianie zasobu i popularyzacja

- 40 Informacja o zasobie;
- 41 Zasady udostępniania;
- 42 Udostępnianie archiwaliów w pracowni naukowej (ewidencja);
- 43 Kwerendy;
- 44 Wypożyczanie;
- 45 Księga pamiątkowa zwiedzających archiwum;
- 46 Wystawy i popularyzacja;

5 Działalność naukowo-badawcza, wydawnictwa

- 50 Publikacje naukowe (prace magisterskie, doktorskie, habilitacyjne, inne);
- 51 Ewidencja wykonanych prac zleconych;
- 52 Konferencje, sympozja i zebrania naukowe;
- 53 Współpraca z instytucjami naukowymi;
- 54 Wydawnictwa;

6 Dział duplikatów ksiąg metrykalnych

- 60 Ewidencja duplikatów;
- 61 Przyjmowanie;
- 62 Wpisy i wypisy;
- 63 Wypożyczanie;
- 64 Korespondencja dotycząca duplikatów;

7 Kadry

- 70 Ewidencja osobowa pracowników;
- 71 Szkolenie;
- 72 Praktyki;
- 73 Wolontariat;

8 Budżet i finanse

- 80 Księga kasowa (rachunkowa);

- 81 Kwity przychodów;
- 82 Kwity rozchodów;
- 83 Korespondencja dotycząca budżetu i finansów (np. planowanie);

9 Środki rzeczowe

- 90 Inwentarz archiwum;
- 91 Inwestycje i remonty.

Od 2008 r. funkcjonuje zmodyfikowany w 2012 r. wykaz akt:

Podział II rzędu	Podział III rzędu		Kat .
Hasło i symbol klasyfikacyjny	Hasło i symbol klasyfikacyjny		archiwalna
00 Organy kolegialne	000	Kolegium Doradcze Dyrektora	A
	001	Zespół Metodyczny	A
	002	Zespół Oceny Wartości Dokumentacji	A
	003	Inne komisje i zespoły	A
	004	Udział w Komisjach i naradach obcych	A
01 Organizacja	010	Organizacja władz Diecezji	B10
	011	Organizacja Archiwum Diecezjalnego	A
	0120	Przepisy kancelaryjne i archiwalne	A

	0121	Środki ewidencji i kontroli obiegu dokumentacji	B2
	0122	Formularze	B5
	0123	Ewidencja archiwum bieżącego	A
	0130	Gromadzenie zbiorów bibliotecznych	B5
	0131	Udostępnianie zbiorów bibliotecznych	B2
	0132	Informacje o zbiorach biblioteki	B5
02 Akty normatywne i prawne	020	Zarządzenia Dyrektora Archiwum	A
	021	Zarządzenia Ordynariusza i władz nadrzędnych	BE10
	022	Sprawy sądowe oraz sprawy w postępowaniu administracyjnym	B5
03 Planowanie i sprawozdawczość	030	Wytyczne dotyczące planowania i sprawozdawczości (statystycznej i opisowej)	B5
	031	Plany wieloletnie i roczne oraz sprawozdania roczne i wieloletnie z działalności	A
	033	Analizy działalności	A
04 Informatyka i komputery	040	Dokumentacja oprogramowania systemów informatycznych	A
	041	Licencje na oprogramowanie	B5
	042	Bazy danych	BE10

	043	Wyposażenie w sprzęt i oprogramowanie	B5
05 Skargi i wnioski	050	Skargi i wnioski	A
06 Współpraca	06	Współpraca z innymi instytucjami	BE5
07 Kontrole	07	Kontrole zewnętrzne Archiwum Diecezjalnego	A
10 Zasady zatrudniania i wynagrodzenia	10	Zasady zatrudniania i wynagrodzenia	B10
11 Korespondencja z pracownikami	11	Umowy i korespondencja z pracownikami	B5
12 Akta osobowe pracowników	120	Akta osobowe pracowników	BE50
	121	Pomoce ewidencyjne do akt osobowych	B50

13 Bezpieczeństwo i higiena pracy	130	Przepisy o bezpieczeństwie i higienie pracy	A
	131	Środki ochronne	A
	132	Badania lekarskie	B5
	133	Wypadki przy pracy i w drodze do pracy lub z pracy	B10
14 Dokształcanie	14	Dokształcanie pracowników archiwum	B5

pracowników	141	Szkolenia własne	B5
	142	Staże i praktyki zawodowe , wolontariat	B5
15 Dyscyplina pracy	150	Dowody obecności w pracy	B3
	151	Absencja	B3
	152	Urlopy pracownicze	B3
16 Sprawy socjalno- bytowe	16	Sprawy socjalno-bytowe	A
17 Ubezpieczenia pracowników	17	Przepisy ubezpieczeniowe	B5
20 Obiekt Archiwum Diecezjalnego	200	Dokumentacja techniczna i prawna obiektu	BE5
	201	Eksploatacja budynku i lokali	B5
	202	Remonty bieżące i konserwacja budynku i lokali	A
21 Zaopatrzenie i wyposażenie	210	Zaopatrzenie materiałowe	B5
	211	Magazynowanie	B5
	212	Książka ewidencyjna środków trwałych	B10
	213	Konserwacja i remonty środków trwałych	B5
	214	Dokumentacja techniczno – eksploatacyjna środków trwałych	B5

	215	Zakup materiałów i przedmiotów nietrwałych	B5
22 Transport i łącznie	220	Eksploatacja własnych środków	B5
	221	Usługi transportowe	B2
	222	Eksploatacja środków łączności (telefonów, faksów itp.)	B2
30 Przepisy dotyczące działalności finansowo – księgowej	30	Regulacje dotyczące działalności finansowo – księgowej	BE10
31 Obrót finansowy	310	Obrót kasowy	B2
	311	Obrót bankowy	B5
	312	Salda	B5
	313	Ewidencja syntetyczna i analityczna	B5
32 Płace i wynagrodzenia	32	Dokumentacja płac	B5
33 Finansowanie usług			
	330	Umowy z kontrahentami	B5
	331	Zlecenia wykonania usług	B5
34 Inwentaryzacja majątku	340	Książka inwentarzowa	B10
	341	Przebieg inwentaryzacji	B5

40 Wizytacje archiwów kościelnych	400	Wykaz archiwów parafialnych	A
	401	Protokoły wizytacyjne archiwów parafialnych	A
	402	Spisy zasobu archiwów parafialnych	A
	403	Wykaz archiwów dekanalnych	A
	404	Protokoły wizytacyjne archiwów dekanalnych	A
	405	Spisy zasobu archiwów dekanalnych	A
	406	Inne archiwa diecezjalne	A
50 Rewindykacja materiałów archiwalnych	50	Rewindykacja materiałów archiwalnych	A
51 Przyjmowanie materiałów do Archiwum Diecezjalnego	51	Przyjmowanie materiałów archiwalnych do Archiwum Diecezjalnego	A
52 Nabytki w drodze kupna, darów lub depozytów	52	Nabytki w drodze kupna, darów lub depozytów	A
53 Przejmowanie materiałów	53	Przejmowanie materiałów reprodukowanych	A

reprodukowanych			
54 Scalanie i rozmieszczanie materiałów archiwalnych	54	Scalanie i rozmieszczanie materiałów archiwalnych	A
55 Przekazywanie materiałów archiwalnych innym osobom i instytucjom	55	Przekazywanie materiałów archiwalnych innym osobom i instytucjom	A
60 Opracowywanie materiałów archiwalnych	600	Instrukcje metodyczne	A
	601	Poradnictwo metodyczne	BE5
	602	Informacje w zakresie opracowania	BE5
61 Ewidencja własnego zasobu	610	Księgi inwentarzowe	A
	611	Spis zespołów	A
	612	Kartoteka zespołów	A
	613	Inwentarze archiwalne	A
	614	Inne pomoce archiwalne	A
	615	Brakowanie dokumentacji z własnego zasobu archiwalnego	A
	616	Materiały informacyjne o zespołach archiwalnych	A
	617	Skontrum	A

	618	Inwentaryzacja tematyczna zasobu	A
--	-----	----------------------------------	---

70 Konservacja materiałów arch.	700	Dokumentacja konserwatorska	A
	701	Nadzór i profilaktyka konserwatorska	B5
	702	Przyjmowanie i wydawanie materiałów archiwalnych z pracowni	B5
	703	Zamówienia i rozliczenia materiałów konserwatorskich	B5
71 Mikrofilmowanie zabezpieczające	710	Mikrofilmowanie zabezpieczające zasobu aktowego	B5
	711	Zlecenia na wykonanie kopii dokumentacji	B2
	712	Rozliczenia zużytych materiałów	B5
	713	Sprzęt do reprodukcji materiałów archiwalnych	B5
72 Ochrona materiałów archiwalnych	72	Ochrona materiałów archiwalnych	BE5
80 Ogólne zasady udostępniania	80	Ogólne zasady udostępniania	A
81 Informacje o	810	Przewodniki po zasobie archiwalnym	A
	811	Informatory o zasobie archiwalnym	A

zasobie archiwalnym	812	Informacje jednostkowe o zasobie lub jego części	B5
82 Udostępnianie w pracowni naukowej	820	Podania o dopuszczenie do korzystania z archiwaliów	B5
	821	Zamówienia na akta z magazynu	Bc
	822	Księga obecności w pracowni naukowej archiwum	B10
83 Sprowadzanie i wypożyczanie	830	Wypożyczenia materiałów archiwalnych z i do Archiwum	B5
	831	Ewidencja materiałów sprowadzonych do Archiwum i wypożyczonych na zewnątrz	B5
	832	Wypożyczanie materiałów archiwalnych w celach urzędowych	B5
84 Kwerendy	840	Kwerendy dla instytucji krajowych	BE20
	841	Kwerendy dla osób prywatnych w kraju	BE20
	842	Kwerendy dla instytucji zagranicznych	BE20
	843	Kwerendy dla osób prywatnych z zagranicy	BE20
	844	Udostępnianie reprodukcji dla celów wydawniczych	B20
	845	Obsługa wtóropisów ksiąg metrykalnych	B20
85	850	Wystawy archiwalne własne	A

Wystawy	851	Organizacja i obsługa własnych wystaw archiwalnych	B5
	852	Udział w wystawach zewnętrznych	BE5
	853	Popularyzacja własnego zasobu archiwalnego w środkach masowego przekazu	A
	854	Inne formy popularyzacji wiedzy o Archiwum	BE5

90 Zebrania naukowe	900	Ewidencja zebrań naukowych	A
	901	Dokumentacja zebrań naukowych	A
	902	Obsługa organizacyjna zebrań naukowych	B2
91 Konferencje naukowe	910	Konferencje i sympozja naukowe organizowane przez archiwa kościelne	A
	911	Udział w zewnętrznych konferencjach i sympozjach	A
92 Zespoły naukowe	92	Zespoły naukowe	A
93 Badania indywidualne	93	Badania indywidualne	A
94 Wydawnictwa	940	Przygotowywanie wydawnictw własnych	A
	941	Współpraca z innymi wydawnictwami	B5

	942	Rozpowszechnianie wydawnictw	A
95 Reprezentacja Archiwum na zewnątrz	950	Imprezy kościelne	A
	951	Imprezy pozakościelne	A

Wraz z funkcjonowaniem kancelarii bieżącej istnieje także archiwum własne (Akta Kancelarii Dyrektora Archiwum), sygnatura ADA. Zasób tego archiwum liczy 77 j. a. – 1,40 mb (2015).

Dnia 25 października 2005 r. nastąpiło oficjalne otwarcie witryny internetowej Archiwum Diecezjalnego <http://archiwum.kuria.zg.pl>. Autorem witryny był Bartłomiej Dobrzyński z Zielonej Góry. W 2007 r. opiekunem witryny został Michał Doligalski z Kozuchowa, w 2012 r. – Stanisław Dziadura z Zielonej Góry, a od 2015 r. – Paweł Zieliński z Zielonej Góry.

Każdego roku wzrasta liczba wizyt internetowych. W 2015 r. na stronie Archiwum było 5300 wizyt. W sumie od powstania tej witryny odwiedziło ją 50930 osób.

Zainteresowaniem kwerendzystów cieszy się księgozbiór podręczny Archiwum. Głównie korzystano z pism urzędowych Kurii Biskupiej, encyklopedii i słowników oraz z publikacji o charakterze regionalnym i czasopism. W ramach księgozbioru wyodrębniono publikacje wydane przed 1945 rokiem. Woluminy pochodziły głównie z darów i zakupów.

Zasób księgozbioru stale narasta: od 74 (2003-2004), 1727 (2011) do 1861 (2015). W 2012 r. część księgozbioru (96 woluminów)

przekazano do biblioteki Instytutu Filozoficzno-Teologicznego w Zielonej Górze. Były to publikacje, które przypadkowo trafiły do Archiwum, a ich wartość merytoryczna dla kwerendzistów była raczej znikoma. „Zwolnienie półek” stało się wręcz konieczne, aby w przyszłości zgromadzić te publikacje, które będą bardziej przydatne w Archiwum (np. historia, regionalistyka, archiwistyka).

Księgozbiór podręczny wzbogacają następujące prenumeraty:

- półrocznik *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*, wydawany przez Ośrodek ABMK przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim;
- rocznik *Archeion*, wydawany przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w Warszawie;
- kwartalnik *Archiwista Polski*, wydawany przez Stowarzyszenie Archiwistów Polskich w Toruniu.

Pozostałe działania Archiwum

Jednym z najważniejszych wydarzeń Archiwum Diecezjalnego było uczestnictwo w międzynarodowym projekcie "Kozaki - Pyrzany. Polacy, Niemcy i Ukraińcy – polifonia pamięci o migracjach przymusowych", który był realizowany w 2011 r. Efektem projektu stały się publikacje:

1. Dwujęzyczna książka "Kozaki - Pyrzany. Polifonia pamięci o przymusowych migracjach we wspomnieniach Polaków, Niemców i Ukraińców. Kozaky - Pyrehne. Polen, Deutsche und Ukrainer auf dem Erinnerungspfad erzwungener Migrationen", której recenzentem był Dyrektor Archiwum.
2. Danuta Zielińska, Jacek Dziobek-Romański, Bogusław Mykietów, DZIŚ U WIECZNOŚCI BRAM, STANAŁEŚ BRACIE DROGI...

CMENTARZE KOZAKÓW I PYRZAN (recenzent ks. dr hab. Robert R. Kufel)

3. Z KOZAKÓW I PYRZAN. KRESOWE BIOGRAFIE, pod redakcją Bogusława Mykietowa (recenzent prof. dr hab. Wiesław Hładkiewicz).
4. Agnieszka Watral, PYRZANY 1945 – 2005. BY MŁODZI NIE ZAPOMNIELI, (recenzent ks. dr hab. Robert R. Kufel).

Ponadto materiały udostępnione przez Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze posłużyły do stworzenia wystawy Kozaki–Pyrzany oraz były pomocne w pracy studentów archiwalnego zespołu badawczego.

W ramach projektu, w którym uczestniczyli niemieccy, polscy, czescy i ukraińscy studenci i historycy zostały zbadane i udokumentowane różne formy pamięci na temat migracji przymusowych, jakie dotknęły Europę Środkową w latach 1939 – 1959. Inicjatorem tego dofinansowanego przez Unię Europejską projektu było Stowarzyszenie Regionalistów Środkowe Nadodrze, a nad realizacją jego celów naukowych czuwali pracownicy Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze, Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą, Uniwersytetu Zielonogórskiego, i Uniwersytetu Karola w Pradze. Projekt koncentruje się na dwóch konkretnych miejscach pamięci, które są ze sobą powiązane przez indywidualne losy mieszkańców. W 1945 roku niemieccy mieszkańcy miejscowości Pyrehne (dziś Pyrzany, powiat gorzowski) zostali wysiedleni na zachód od Odry. Ich miejsce zajęli polscy wysiedleńcy ze wsi Kozaki (powiat złoczowski, na wschód od Lwowa). Domy opuszczone przez Polaków na Kozakach zajęli Ukraińcy przymusowo przesiedleni z okolic Przemyśla oraz ze wschodniej Ukrainy. Trzy narodowości połączyły dwie miejscowości i jeden los. Uczestnicy projektu prowadzili wywiady z żyjącymi jeszcze

świadkami, a także poszukiwali świadectw, zdjęć i dokumentów historycznych w archiwach polskich, ukraińskich i niemieckich. Oprócz tego na seminarium otwierające projekt w maju 2011 r. zostali zaproszeni niemieccy mieszkańcy wysiedleni z Pyrzan. Czescy partnerzy zapewnili dokumentację projektu na europejskim portalu internetowym „Pamięć narodów” (www.memoryofnation.eu). W ramach programu wyjeżdżano do Pyrzan, Zielonej Góry i na Ukrainę. Praca w ramach projektu pokazała młodym Europejczykom swoistą polifonię pamięci i różnice między pamięcią narodową, regionalną i indywidualną, a także możliwą odpowiedź na pytanie, jak odwoływać się do wspólnych wartości i wyciągać wnioski z tak różnych i trudnych doświadczeń.

Partnerami projektu byli: Schloß Trebnitz Bildungs- und Begegnungszentrum e.V./ Schloß Trebnitz, Stowarzyszenie Regionalistów Środkowe Nadodrze, Bogusław i Zdzisław Mykietów, Archiwum Diecezjalne Zielona Góra, ks. dr hab. Robert Kufel, Europejski Uniwersytet Viadrina, Frankfurt (Odra), dr Beata Halicka, Uniwersytet Karola, Praga, Lenka Koprivova, Agencja Rozwoju Regionalnego Zoloczin / Ukraina, Igor Ivaniura, Agencja Perspektive Europa, Christopher Lucht. Finansowanie w ramach Europe for Citizens Programme, Action 4 zapewnia EACEA - Education, Audiovisual & Culture Executive Agency, Avenue du Bourget 1, BOUR 1/52, B- 1140 Brussels.

W 2008 r. ukazała się publikacja: *Inwentarz archiwalny Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1945-1972* autorstwa dra Tadeusza Dzwonkowskiego i ks. dra Roberta Kufla. Promocja książki odbyła się 13 października 2008 r. w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece im. C. Norwida w Zielonej Górze. Gospodarzem imprezy była dyrektor

mgr Maria Wasik, a gościem honorowym – biskup diecezjalny dr Stefan Regmunt.

W dorobku naukowym Archiwum znalazła się konferencja pod patronatem biskupa diecezjalnego dra Stefana Regmunta z okazji jubileuszu 10-lecia Archiwum zorganizowana 23 października 2013 r. w Zielonej Górze. W konferencji udział wzięli przedstawiciele miejscowych władz państwowych i samorządowych, przedstawiciele archiwów kościelnych i państwowych, historycy, politycy i dziennikarze. Referaty pięciu prelegentów zostały opublikowane w pracy zbiorowej.

Szczególnym osiągnięciem stało się w 2014 r. wydanie pierwszego numeru „Adhibendy”. Na koniec września 2016 r. jest przygotowany trzeci numer rocznika Archiwum.

Archiwum było reprezentowane przez Dyrektora na wielu sympozjach i konferencjach naukowych np.: w Warszawie, Wrocławiu, Koszalinie, Lublinie, Olsztynie, Poznaniu, Szczecinie. Dyrektor brał także udział w kilku szkoleniach archiwalnych np.: w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu.

Archiwum nawiązało współpracę z: Ośrodkiem Archiwów, Bibliotek, Muzeów Kościelnych w Lublinie, Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych w Warszawie, Stowarzyszeniem Archiwistów Kościelnych, Stowarzyszeniem Archiwistów Państwowych, Katolickim Biurem Ksiąg Metrykalnych w Bonn oraz wieloma archiwami diecezjalnymi, zakonnymi i państwowymi.

Dnia 16 grudnia 2010 r. w Archiwum odbyło się posiedzenie Zarządu Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych. Członkowie Zarządu spotkali się z biskupem diecezjalnym drem Stefanem Regmuntem w Domu Biskupim w Zielonej Górze. Głównym celem posiedzenia Zarządu

było przygotowanie się do udziału w Ogólnopolskim Zjeździe Archiwistów Polskich (Wrocław 2012), aby zaprezentować środowisko archiwistów kościelnych i podjąć współpracę z archiwistami państwowymi.

Archiwum Diecezjalne było miejscem szkoleń i praktyk studenckich. Dnia 26 kwietnia 2006 r. gościła w pracowni dwunastoosobowa grupa studentów IV roku historii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Studenci oprócz teorii mieli okazję poznać w praktyce pracę archiwisty. Odwiedzili także sekretariat Kurii, gdzie S. Ewelina Sprada wprowadziła ich w zakres swoich obowiązków. W ramach zajęć z archiwistyki kościelnej 15 i 22 maja 2007 r. w Archiwum byli studenci IV roku historii Uniwersytetu w Zielonej Górze. Mieli oni godzinne ćwiczenia z archiwistyki kościelnej. Dnia 30 listopada i 14 grudnia 2010 r. praktykowali w Archiwum studenci V roku teologii Instytutu Filozoficzno-Teologicznego w Zielonej Górze. Praktyka odbyła się w ramach zajęć z archiwistyki kościelnej w Instytucie. Kolejna wizyta studentów miała miejsce 14 czerwca 2012 r. Tym razem Dyrektor spotkał się ze studentami I roku historii miejscowego Uniwersytetu wraz z ich promotorem prof. dr hab. Joanną Karczewską. Studenci zwiedzili pomieszczenia Archiwum oraz obejrżeli najstarsze archiwalia. W Archiwum kilkakrotnie gościli uczniowie zielonogórskich gimnazjów i szkół średnich, którzy byli pod wrażeniem, mogąc poznać historię zasobu i funkcjonowanie Archiwum.

W latach 2003-2015 kilka osób wyraziło chęć wolontariatu, polegającego to dobrowolnym i nieodpłatnym działaniu, świadczonym na rzecz Archiwum. Kandydat po zgłoszeniu się w biurze Archiwum wypełnia zgłoszenie, w którym określa czas i warunki wolontariatu.

Praca, jaką wykonuje, jest związana z indywidualnymi z jego umiejętnościami. Najczęściej zajmuje się porządkowaniem, inwentaryzacją i paginacją akt. Dodatkowo uzupełnia bazy danych i realizuje niektóre kwerendy. Wolontariat daje korzyści nie tylko Archiwum, ale też samemu wolontariuszowi. Obecnie Archiwum posiłkuje się dwiema wolontariuszkami.

Oprócz działalności naukowej, Archiwum stara się uwzględniać działalność popularyzatorską przez organizowanie wystaw przedmiotów i dokumentów wchodzących w skład zasobu, wypożyczanie ich na zewnątrz lub wystaw organizowanych przez Archiwum. Na przykład w 2011 r. na prośbę dyrekcji zielonogórskiej Biblioteki Uniwersyteckiej wypożyczono materiały archiwalne dotyczące biskupa diecezjalnego dra Adama Dyczkowskiego. Okazją do powstania uniwersyteckiej wystawy była uroczystość nadania Pasterzowi Diecezji doktora *honoris causa* w dniu 7 czerwca 2011 r. Akt nadania tego zaszczytnego tytułu biskupowi A. Dyczkowskiemu wręczył rektor Uniwersytetu Zielonogórskiego prof. dr hab. Czesław Osękowski. Na kilku innych wystawach (np. w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze) były prezentowane fotografie, rękopisy, cenne druki i dokumenty z zasobu diecezjalnego. Ponadto w Archiwum są stałe wystawy: poczet rządców diecezji, przedmioty znalezione w czasie budowy Archiwum oraz ekspozycja dawnych naczyń liturgicznych.

W dotychczasowej historii Archiwum gościli w nim m.in: bp dr Adam Dyczkowski, bp dr Stefan Regmunt, bp dr Paweł Socha, bp Edward Dajczak, bp Tadeusz Lityński, ks. prof. dr hab. Józef Marecki z Krakowa, ks. prof. dr hab. Józef Swastek z Wrocławia, ks. prof. dr hab. Józef Wołczański z Krakowa, prof. dr hab. Joanna Karczewska z Zielonej

Góry, prof. dr hab. Jerzy Pietrzak z Ostrowa Wlkp., Edward Czachor prezes Stowarzyszenia Pamięci Czesława Niemena w Świebodzinie, adwokat Walerian Piotrowski były senator z Zielonej Góry, Maria Chuda przedstawicielka Ruchu Społecznego im. Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego 10 Kwietnia, Charlotte von Stromberg uczestniczka unijnego projektu „Kozaki-Pyrzany”.

W latach 2003-2015 Dyrektor odwiedził wiele archiwów kościelnych i państwowych np.: w Częstochowie, Gnieźnie, Katowicach, Krakowie, Olsztynie, Poznaniu, Warszawie, Wrocławiu i Zielonej Górze. Gościł w muzeach np. we Wrześni, Kórniku, Lesznie, Poznaniu i Zielonej Górze.

Wyjątkowym wydarzeniem w historii Archiwum Diecezjalnego była wizyta w dniach 1-7 lipca 2006 r. w Archiwum Watykańskim w Rzymie. Dzięki uprzejmości rzymskich archiwistów Dyrektor nie tylko je zwiedził, ale i przyjrzał się codziennej pracy najstarszego archiwum Kościoła katolickiego.

W 2003 r. założono kronikę i album fotograficzny. W 2006 r. wprowadzono *Księgę Wpisów Honorowych Gości Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze*. Do 2015 r. wpisało się 139 osób.

Zakończenie

Na przestrzeni trzynastu lat funkcjonowania Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze można je ocenić dość pozytywnie, choć nie wykonano wszystkich zadań i nie spełniono wszystkich oczekiwań. Jednak to, co zrobiono, przemawia samo. Na przykład znacznie powiększono zinwentaryzowany zasób aktowy, udostępniono akta wszystkim kwerendzistom, którzy odwiedzili Archiwum, udzielono

fachowych porad wszystkim, którzy wybrali drogę tradycyjnej i elektronicznej korespondencji. Godnie reprezentowano Archiwum na zewnątrz i dbano o jego właściwy wizerunek. Rozszerzono akcję popularyzatorską, angażując wszystkie media do reklamy Archiwum. Przyjmowano pomoc coraz większej liczby wolontariuszy. Kształcono studentów i praktykantów. Wydano drukiem inwentarz zespołu. Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie (1945-1972). Ukazały się różne publikacje na bazie jednostek archiwalnych zielonogórskiego Archiwum.

Przed Archiwum stają nowe wyzwania np:

- dokończenie scalania akt parafialnych do 1945 roku;
- wydanie inwentarza po zasobie akt Kurii Diecezji Gorzowskiej (1972-1992);
- rozpoczęcie skanowanie ksiąg metrykalnych;
- zinwentaryzowanie nowych kolekcji (np. nut);
- rozszerzenie akcji popularyzatorskiej Archiwum i jego zasobu;
- zadbanie o nowe pomieszczenia na magazyny archiwalne;

W 2003 r. biskup diecezjalny dr Adam Dyczkowski w dekreście erekcyjnym Archiwum napisał: *Niech ta instytucja diecezjalna służy jak najlepiej zabezpieczeniu źródeł związanych z działalnością Kościoła na terenach naszej diecezji i będzie miejscem twórczych badań historycznych naszej ziemi.* Jak do tej pory Archiwum starało się udowodnić swoim działaniem, że potrafi sprostać wymaganiom i nie zawiedzie pokładanych w nim nadziei. Życzyć tylko trzeba, aby ten archiwalny potencjał był zawsze właściwie doceniony i wykorzystany.

Mateusz Zmudziński

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (2001-2016).

Historia i perspektywy na przyszłość

Kościół katolicki od początku swego istnienia gromadził i przechowywał dokumenty, najwcześniej były to dyplomy erygowania, potwierdzenia uposażenia oraz wszelkie inne dokumenty potwierdzające nabyte prawa i przywileje. Zaczątkiem archiwum każdej instytucji jest na ogół dokument powołujący ją do życia. W parafiach i instytucjach będzie to dekret erygujący wystawiony przez biskupa, w diecezjach - bulla papieska. Kolejne materiały napływają do archiwów bieżących tych instytucji i w efekcie ulegają archiwizacji w archiwach historycznych. Archiwa działają, aby gromadzić, należycie przechowywać i zabezpieczać, opracowywać oraz udostępniać zgromadzone archiwalia. Dzięki realizacji tych funkcji stoją na straży wielowiekowej historii Kościoła, dbają o pamięć o jego dziejach, chronią od zapomnienia jego członków, a zarazem udostępniają te dane umożliwiając prowadzenie badań historycznych, archiwalnych czy popularnych w ostatnich latach poszukiwań genealogicznych.

Dzięki istnieniu archiwów chroni się wielowiekową pamięć narodów, a w kontekście Kościoła dba o pamięć i tożsamość członków tej wspólnoty. Archiwa są odpowiedzialne za zabezpieczenie i udostępnianie przechowywanych archiwaliów. Odpowiednie zaangażowanie personelu i świadomość wartości przechowywanych materiałów daje nadzieję, iż

kolejne pokolenia zwierzchników kościelnych i wiernych świeckich będą mogły korzystać z niezliczonych źródeł dotyczących Kościoła.

Dzieje Archiwum

Biskup Diecezjalny Toruński Andrzej Suski dekretem z dnia 24 czerwca 2001 roku powołał do istnienia Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej²⁷. Zostało ono utworzone na podstawie przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego (dalej: KPK), w celu gromadzenia archiwaliów. KPK nakazuje biskupowi diecezjalnemu troskę, aby zapewnić właściwe warunki przechowywania archiwaliów w parafiach, katedrach, kolegiatach i innych instytucjach. Normatyw zobowiązuje pasterzy diecezji do utworzenia archiwów historycznych, aby strzec dokumentów wytworzonych i zgromadzonych przez kościelne instytucje oraz do udostępniania ich zainteresowanym²⁸. Wspomniany dekret w oparciu o KPK zobowiązał władze Archiwum do wydania statutu i regulaminu, które miały określić zasady jego funkcjonowania oraz korzystania z materiałów archiwalnych²⁹.

Pierwsze wewnętrzne regulaminy opracowano w 2004 roku. Mimo kilku modyfikacji nadal zawierają one określenie funkcji archiwalnych nałożonych na toruńskie archiwum diecezjalne. Są to: gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie archiwaliów z terenu diecezji toruńskiej³⁰. Za realizację tych funkcji

²⁷ *Dekret Biskupa Toruńskiego z dnia 24 czerwca 2001 r.*, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne.

²⁸ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, kanon 491, §1 - §3.

²⁹ *Dekret Biskupa Toruńskiego Andrzeja Wojciecha Suskiego z dnia 24 czerwca 2001 roku*, [w:] on-line [dostęp dn. 1.02.2013 r. , dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwum.diecezja.torun.pl/dekret.html>; por. M. Zmudziński, *Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (2001-2013). Dzieje i zasób*, Archiva Ecclesiastica, R. VII, 2014, nr 7, s. 65-66.

³⁰ *Regulamin Archiwum*, [w:] on-line [dostęp dn. 20.03.2016 r. , dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwum.diecezja.torun.pl/18/pliki-do-pobrania>; por.

odpowiada Dyrektor archiwum. Pierwszym dyrektorem toruńskiego archiwum diecezjalnego został ks. Dariusz Aniołkowski, który nadzorował i kierował pracami archiwum do 16 listopada 2009 r. W latach 2002 - 2009 w archiwum pracowało dodatkowo dwóch duchownych archiwistów (od 12 sierpnia 2002 r. - ks. Jerzy Karol Kalinowski oraz ks. Bogumił Szmergalski)³¹. Obydwaj archiwiści byli jednocześnie proboszczami i archiwistami diecezjalnymi. Po ponad ośmiu latach kierowania instytucją ks. Aniołkowskiego zastąpił ks. Kalinowski. Do grona archiwistów 1 lipca 2010 r. dołączył ks. Marian Szudrowicz. Od początku 2010 r. Dyrektor Archiwum rozpoczął współpracę ze studentami kierunku archiwistyka i zarządzanie dokumentacją, prowadzonego na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pierwszy wolontariusz rozpoczął pracę lutym 2010 roku po nim w kolejnych miesiącach dołączyli inni chętni. We wrześniu 2014 roku Biskup Diecezjalny Toruński ks. dr Andrzej Wojciech Suski mianował troje wolontariuszy świeckich młodszymi archiwistami Diecezji Toruńskiej³². Obecnie w Archiwum pracuje trzech duchownych i troje pracowników świeckich. Systematycznie praktyki odbywa od 2 do 4 studentów z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z kierunku archiwistyka i zarządzanie dokumentacją³³. Wśród planów warto wymienić konieczność zapewnienia stanowiska etatowego dla konserwatora, gdyż systematycznie przygotowywane jest pomieszczenie przeznaczone na pracownię konserwacji. W związku z trwającym

Regulamin Archiwum, [w:] on-line [dostęp dn. 11.06.2017 r. dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwum.diecezja.torun.pl/art/files/16>.

³¹ *Dekret Biskupa Toruńskiego z dnia 12 sierpnia 2002 l.dz. 1760/02/Ord* oraz *Dekret Biskupa Toruńskiego z dnia 12 sierpnia 2002 l.dz. 1761/02/Ord*.

³² Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, *Pracownicy*.

³³ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, *Wolontariusze*

projektem digitalizacji archiwaliów pracownicy Archiwum wraz z praktykantami i wolontariuszami wykonują zabezpieczające kopie cyfrowe archiwaliów (obecnie ksiąg metrykalnych). Odbywa się to jednak kosztem zaniechania lub marginalizowania pozostałych obowiązków, widać zatem i w tym miejscu potrzebę zorganizowania tymczasowego etatu dla osoby, która prowadziłaby prace digitalizacyjne.

Personel archiwum stara się jak najlepiej realizować zadania stawiane przed toruńskim archiwum diecezjalnym. Prace opiera o funkcjonujące regulaminy: Archiwum i Pracowni Naukowej. Sukcesywnie gromadzi zasób archiwalny, dba o jego właściwe przechowywanie, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia w pracowni naukowej lub przez kwerendy archiwalne.

Biskup Toruński dekretem z dnia 3 maja 2002 roku umożliwił Archiwum przejmowanie archiwaliów z parafii, których prowadzenie zostało zakończone do roku 1914 włącznie. Zezwolił on na przejmowanie archiwaliów z wszystkich instytucji działających na terenie Diecezji Toruńskiej, z uwagi na cezurę określoną w dekrete, przejmowane są obecnie wyłącznie archiwalia parafialne i dekanalne. Należy jednak podkreślić, iż materiały nie napłynęły wyłącznie bezpośrednio od twórców z terenu diecezji. W pierwszym okresie funkcjonowania Archiwum akta przejęto z: Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratyżbonie, Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie i oczywiście parafii i dziekanów młodej Diecezji Toruńskiej³⁴.

W 2016 r. bp Andrzej Suski ustanowił patrona Archiwum, którym został ks. Alfons Mańkowski - polski historyk Kościoła katolickiego,

³⁴ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, *Protokoły przejęcia akt*.

kapłan diecezji chełmińskiej, członek Polskiej Akademii Umiejętności i wieloletni prezes Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

Gromadzenie

Pierwsze archiwalia trafiły do toruńskiego archiwum 18 czerwca 2002 r. Były to jednostki, które pod koniec II wojny światowej zostały wywiezione na teren Rzeszy i ostatecznie znalazły się w Centralnym Archiwum Biskupim w Ratyzbonie. Rewindykacja mogła się odbyć dzięki porozumieniu zawartym między Konferencją Episkopatu Polski, a Konferencją Episkopatu Niemiec. Tekst umowy pt. *Porozumienie w sprawie przekazania ksiąg kościelnych* sygnowali: Przewodniczący Konferencji Episkopatu Niemiec Jego Eksceleńcja Kardynał Karol Lehmann, Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski Jego Eksceleńcja Kardynał Józef Glemp, przy kontrasygnacie sekretarzy: ks. dr Hansa Langendörfera oraz bp Piotra Libery³⁵.

Do Polski przekazano łącznie 3361 jednostek archiwalnych, które przejęło dziesięć archiwów historycznych w diecezjach i archidiecezjach: elbląskiej (308 j.a.), ełckiej (6 j.a.), gdańskiej (363 j.a.), gnieźnieńskiej (209 j.a.), pelplińskiej (758 j.a.), płockiej (196 j.a.), toruńskiej (662 j.a.), szczecińsko-kamieńskiej (17 j.a.), warmińskiej (401 j.a.) oraz włocławskiej (441 j.a.). Jednostki przejęte przez historyczne archiwum diecezjalne w Toruniu stanowiły podstawę tworzącego się nowego archiwum. Przejęto 662 j.a., z których obecnie przechowywanych jest 660, gdyż dwie były błędnie przypisane do parafii naszej diecezji, dlatego też Dyrektor Archiwum podjął decyzję o ich przekazaniu do właściwych archiwów w Pelplinie i Włocławku. W Ratyzbonie księgi podzielono na

³⁵ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, *Porozumienie w sprawie przekazania ksiąg kościelnych*, Warszawa 17 IX 2001.

poszczególne parafie, następnie w ramach jednej parafii dzielono wg. udzielanych sakramentów, a te chronologicznie. Księgom nadano sygnatury literowo-numerowe. Na sygnaturę CAB w Ratyzbonie składa się W, jako oznaczenie Prus Zachodnich oraz numer kolejny księgi. Przed przekazaniem archiwaliów zostały wykonane ich mikrofilmy, których kopie przekazano do poszczególnych archiwów diecezjalnych. Mimo braku oryginałów w Ratyzbonie, nadal można korzystać tam z ksiąg z terenu Prus Zachodnich, na czytnikach mikrofilmów. W spisie ksiąg metrykalnych mimo nadania nowych sygnatur w AAD DT, zachowano sygnatury dawne, które często ułatwiają identyfikację księgi, np. z Chełmna, gdzie nadal trwa proces scalania zespołu³⁶.

Na początku lipca rozpoczęto gromadzenie archiwaliów przekazanych przez Archiwum Diecezjalne w Pelplinie. Przejęto 29 ksiąg metrykalnych z parafii w: Dębowej Łące, Górznie, Grabowie, Gronowie, Kijewie, Koszelewach, Lubawie, Nowym Mieście Lubawskim, Prątnicy, Przecznie, Rywałdzie oraz farze toruńskiej³⁷. Kolejne przejęcie akt z Pelplina miało miejsce w listopadzie 2002 r. Do Torunia przekazano akta 25 parafii, nieprzekraczające liczby kilku jednostek na parafię. Kolejne pojedyncze akta ~~ka~~ z ponad 20 parafii przekazano w marcu kolejnego roku. Po przerwie trwającej blisko dwa lata w lutym 2005 r. do Torunia z Pelplina przywieziono 35 jednostek akt benedyktynek toruńskich (1359-1666)³⁸, a w listopadzie 94 woluminy z zespołu: *Acta scabinalia Golubensia* (1530 – 1775). Nowy dopływ akt z Pelplina przyniósł rok

³⁶ Tamże.

³⁷ AAADT, Akta własne, Protokoły, *Protokół przekazania parafianych ksiąg metrykalnych Diecezji Toruńskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, Pelplin 8 lipca 2002.

³⁸ AAADT, Akta własne, Protokoły, *Protokół przekazania akt zespołu Benedyktynek Toruńskich z Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie do Archiwum Akt Dawnych w Toruniu*, s. 2.

2007, kiedy w kwietniu przekazano akta z parafii w Brzoziu Lubawskim, Lembargu i Przełęku. Kolejne akta przekazano do Torunia w połowie 2013 r., wtedy przejęto 365 jednostek parafii lubawskiej z lat 1835 - 1939 oraz 107 jednostek dziekana lubawskiego z lat 1823 - 1921. Kolejne i do dziś ostatnie przekazanie akt odbyło się w grudniu 2014 roku, kiedy młodszy archiwista Diecezji Toruńskiej odebrał z Pelplina ponad 320 jednostek wytworzonych przez parafię w Górznie³⁹.

Zaledwie cztery miesiące po przejęciu archiwaliów z Ratyzbony część swojego zasobu przekazały parafia farna w Toruniu (wrzesień 2002 - cz. 1 oraz kwiecień 2003 - cz. 2), farna w Wąbrzeźnie (październik 2002), oraz farna w Nowym Mieście Lubawskim (luty 2003). W kolejnych latach archiwiści sukcesywnie zwracali się do parafii z prośbą o przekazanie najstarszych archiwaliów. W pierwszych latach przejęto m.in. akta parafii w: Grabowie Lubawskim, Św. Mikołaja Biskupa w Grudziądzu, Łasinie, Łążynie, Nawrze, Rumianie, Świerczynkach oraz Wniebowzięcia NMP w Toruniu. Są to w większości księgi metrykalne i pojedyncze poszyty XIX-wiecznych akt spraw. W ostatnich sześciu latach część najstarszych archiwaliów przekazała parafia pw. Św. Jakuba w Toruniu. Wśród nich są listy i przywileje dla benedyktynek toruńskich,

³⁹ Tamże, *Protokół przekazania parafialnych ksiąg metrykalnych Diecezji Toruńskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, Pelplin 8 lipca 2002; por. tamże, *Protokół przekazania szcztakowych akt parafialnych Diecezji Toruńskiej (dawnej chełmińskiej) przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, Pelplin 12 listopada 2002; por. tamże, *Protokół przekazania akt parafii diecezji toruńskiej z zespołu Kurii Biskupiej Chełmińskiej, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, celem scalenia zespołu, w części już przekazanego do Torunia po 25 marca 1992 roku*, Pelplin 12 marca 2003; por. tamże, *Protokół przekazania akt zespołu benedyktynek toruńskich z Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie do Archiwum Akt Dawnych w Toruniu (za zgodą biskupa pelplińskiego Jana Bernarda Szłagi)*, Pelplin 17 lutego 2005; por. tamże, *Protokół przekazania akt miejskich Golubia tzw. Acta scabinalia*, Pelplin 6 września 2005; por. tamże, *Protokół przekazania akt lubawskich*, Pelplin 18 czerwca 2013.

wystawiane przez władców? zakonu krzyżackiego i królów polskich. W tym czasie przejęto również archiwalia z parafii w Czarzu, Unisławiu, Chełmży, Grudziądzu, Nawrze oraz na początku 2016 roku z parafii farnej w Chełmnie⁴⁰.

Twórcy wspomnianych materiałów funkcjonują nadal, zatem zespoły mają charakter otwarty, co sprawia, że kolejne zamknięte i wydzielone części zespołów będą trafiać sukcesywnie do toruńskiego archiwum diecezjalnego. Z tego powodu niemożliwe wydaje się obecnie zakończenie czy przerwanie procesu gromadzenia. Od lipca 2015 r. systematycznie prowadzone są wyjazdy w celu przejęcia archiwaliów oraz kontroli warunków przechowywania akt w pomieszczeniach parafialnych. W sierpniu 2015 r. przejęto księgi metrykalne z Dąbrówki Królewskiej i trzech najstarszych parafii w Grudziądzu. We wrześniu tego samego roku do Archiwum trafiły archiwalia z Gostkowa. Kolejne przejęcia odbywają się systematycznie co kilka tygodni.

Na zasób toruńskiego archiwum składają się archiwalia ze 117 parafii. Wśród archiwaliów znajduje się 1655 ksiąg metrykalnych oraz co najmniej 3 tysiące pozostałych jednostek archiwalnych. Dodatkowo w Archiwum przechowywane są kopie cyfrowe 99 ksiąg metrykalnych, których oryginały znajdują się w parafiach Diecezji Toruńskiej. Najstarsze archiwalia pochodzą z parafii w Brzoziu Polskim - księga chrztów z 1598 r. oraz akta miejskie - od 1530 r. Wśród archiwaliów przeważają XIX i XX -wieczne akta spraw, liczną grupę stanowią również księgi wpisów (metrykalia, dzienniki korespondencyjne czy dokumentacja finansowa). Spotkamy się tu również z dokumentacją

⁴⁰ AADDT, Akta własne, Protokoły.

kartograficzną (plany cmentarzy, parafii) oraz techniczną (np. projekty budynków parafialnych).

Przechowywanie

Wyżej wspomniane archiwalia, z uwagi na ich walor historyczny, stan zachowania i wartość poznawczą, wymagają zapewnienia odpowiednich warunków przechowywania. Archiwum funkcjonuje od początku w budynku Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej, zajmując parter prawego skrzydła. Na pomieszczenia archiwum składają się: magazyn archiwalny, biuro, pracownia naukowa, pracownia konserwacji i opracowania oraz pomieszczenie socjalne. Zasób archiwalny przechowywany jest w magazynie o powierzchni 114,29 m², który składa się z pięciu połączonych ze sobą pomieszczeń. Okna magazynu usytuowane są od strony południowo-wschodniej. Do 2015 r. zamontowane były zwykłe, przepuszczające światło, rolety, w kwietniu ubiegłego roku zamontowano nowe, całkowicie zaciemniające rolety. Są one z zewnętrznej strony wyłożone folią z domieszką aluminium, która odbija ciepło, co minimalizuje jego przenikanie w kierunku materiałów archiwalnych.

W magazynach zamontowane są tradycyjne żarówki, niestety z uwagi na brak pomiarów niemożliwe jest określenie, o jakim natężeniu jest to oświetlenie. W magazynach znajdują się grzejniki c.o., które w okresie grzewczym nie są jednak używane. Przebiega tu również instalacja wodno-kanalizacyjna, która jest systematycznie obserwowana, lecz mimo to stanowi jedno z największych zagrożeń dla przechowywanych archiwaliów. Podłogi, ściany i stropy wykonane zostały z materiałów niepalnych.

Archiwalia zabezpieczone są także dzięki zamontowanemu w magazynie alarmowi, który jest pod stałym nadzorem dyrektora archiwum i pracowników Wyższego Seminarium Duchownego. Drzwi wejściowe do pomieszczeń przechowujących archiwalia są antywłamaniowe i przeciwpożarowe, co również ma na celu zabezpieczenie zgromadzonego zasobu.

Archiwalia przechowywane są na tradycyjnych metalowych regałach, pokrytych lakierem piecowym. Dolne półki znajdują się 15 cm nad podłogą, zaś półka górna nie jest kryta, szerokość regałów wynosi 45 lub 95 cm, a maksymalnie złączonych ze sobą jest 5 regałów. W jednym regale znajduje się pięć półek o wysokości 45 cm każda. Archiwalia przechowywane są systemem archiwalnym, tyczy się to zarówno ksiąg, jak i poszytów, przy czym te ostatnie układane są naprzemian grzbietami. Przechowywane odpisy listów królewskich, wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego i biskupów chełmińskich kierowane do ksieni benedyktynek toruńskich umieszczone są na tekturach i przechowywane na tych samych regałach, co pozostałe archiwalia. Niestety tekstury wystają poza regały, co jednak nie wpływa negatywnie na archiwalia.

Przez piętnaście lat istnienia toruńskie archiwum diecezjalne nie umieszczało archiwaliów w specjalnych opakowaniach, a jedyne opakowania, w których znajdują się archiwalia zostały wykonane przez Centralne Archiwum Biskupie w Ratyźbonie (dla archiwaliów z Boluminka) oraz na zlecenie parafii w Kiełbasinie. W najbliższym czasie specjalne opakowania zostaną wykonane dla dokumentów pergaminowych przechowywanych w naszym archiwum.

W celu zminimalizowania reakcji chemicznych będących efektem kontaktu pyłów i innych szkodliwych substancji, są one systematycznie

(dwa razy na rok) oczyszczane odkurzaczem z filtrami HEPA. W trakcie prac porządkowych oczyszczane są regały oraz okładki i boki jednostek archiwalnych. Cyklicznie dokonywane są przeglądy, czy w pobliżu archiwaliów nie pojawiają się ślady żerowania owadów lub gryzoni. Do tej pory nie znaleziono dowodów na żerowanie szkodników, które mogłyby niszczyć archiwalia. Jednym ze zagrożeń występujących na archiwaliach, są grzyby znajdujące się na księgach pochodzących z klasztoru reformatów w Łąkach Bratiańskich, będące najprawdopodobniej efektem niewłaściwego zabezpieczenia źródła po pożarze klasztoru lub w trakcie przechowywania w nowomiejskiej parafii. W najbliższym czasie zostaną one poddane dezynfekcji, co powinno w całości wyniszczyć grzyby i ich zarodniki.

W 2016 r. nawiązano współpracę z Zakładem Konserwacji Papieru i Skóry, w efekcie kilkumiesięcznej współpracy wykonano audyt warunków przechowywania, którego efekty zaprezentowane zostały w rozdziale autorstwa Rafała Białkowskiego, Marleny Boryckiej oraz Małgorzaty Pronobis-Gajdzis, zamieszczonym w niniejszej publikacji. Efekty zadań z zakresu konserwacji omówiły natomiast Elżbieta Jabłońska i Agnieszka Zięba.

Zabezpieczanie przez digitalizację

Od kwietnia 2016 r. Archiwum prowadzi projekt digitalizacji ksiąg metrykalnych. Celem projektu jest zdigitalizowanie 100% ksiąg metrykalnych przechowywanych w archiwum oraz ich zabezpieczenie przed zniszczeniem, spowodowanym częstym wykorzystywaniem przez użytkowników. Skany wykonywane są przy użyciu sprzętu firmy Zeutshel OS 12000.

W trakcie digitalizacji plik zapisywany jest w dwóch formatach: bezstratnym TIFF, jako kopii wzorcowej oraz JPG, jako kopii użytkowej. Każda z kopii przechowywana jest na trzech osobnych dyskach zewnętrznych i dodatkowo na serwerze plików zainstalowanym w Archiwum. Skanowane są również jednostki przechowywane w parafiach, a wypożyczane przez proboszczów na czas skanowania.

Opracowywanie

Archiwum posiada opracowane w pełni trzy zespoły archiwalne: parafii Św. Jana Chrzciciela i Św. Jana Ewangelisty w Toruniu, parafii pw. Najświętszej Maryi Panny i Św. Anny w Lubawie oraz dziekana lubawskiego. Opracowanie pierwszego zostało wykonane w parafii na zlecenie proboszcza. Jest to bardzo rzadko spotykane, gdyż w duchownych często brak świadomości, iż uporządkowane i spisane akta umożliwią ich bezpieczne i trwałe przechowywanie. Pozostałe dwa zespoły zostały opracowane w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie przez ks. prof. Anastazego Nadolnego. W archiwum bliskie ukończenia jest opracowanie zespołu akt parafii w Wąbrzeźnie.

Proboszcz fary staromiejskiej w Toruniu zlecił w latach 2002-2003 opracowanie archiwaliów, aby następnie przekazać je do Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. W skład zespołu wchodzi 1119 j.a. wytworzonych i zgromadzonych w latach 1475-1945. Opracowania podjął się wykwalifikowany archiwista, obecnie pracownik naukowy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zdecydowano się nadać układ rzeczowy, gdyż nie zespół jest niekompletny, a jednostki nie pozwoliły na odtworzenie układu pierwotnego. Prace te utrudniłyby również prowadzone w XIX wieku nieudane próby porządkowania akt.

Akta podzielono na 33 serie: 1. Zbiór dokumentów staropolskich⁴¹, 2. Inwentarze⁴², 3. Wizytacje, 4. Jezuici, 5. Metrykalia, 6. Acta Manualia, 7. Zarząd majątkiem, 8. Siemoń, 9. Remonty i przebudowy, 10. Testamenty i legaty, 11. Podatki, 12. Księża i personel kościelny, 13. Akta dozoru, 14. Zabytki, 15. Policja i procesy, 16. Ubezpieczenia, 17. Władze kościelne, 18. Ius stolae, 19. Duszpasterstwo, 20. Władze świeckie, 21. Statystyki, spisy, 22. Militaria, 23. Cmentarz, 24. Sprawy opiekuńcze, 25. Inspektorat szkolny, 26. Szkoły, 27. Okres dwudziestolecia i okupacja, 28. Bractwa, 29. Siostry Elżbietanki, 30. Varia, 31. Kartoteki parafian, 32. Zbiór fotografii, 33. Uzupelnienia⁴³.

Całość akt podzielono na serie i podserie, które ostatecznie uporządkowano chronologicznie. Jednostki, które tworzyły akta spraw uporządkowano wewnętrznie zgodnie z chronologią. Zniszczone lub brakujące okładki uzupełniono, a na koniec prac wszystkie osygnowano. Po spisaniu archiwaliów w programie MS Access, archiwista stworzył pomoc informacyjną, którą zatytułował: *Archiwum parafii katedralnej ss. Janów w Toruniu. Informacja archiwalna*. Nadano jej następujący układ: I. Historia archiwum, II. Charakterystyka zasobu oraz prace porządkowe w archiwum katedralnej parafii ŚŚ. Janów w Toruniu.

Archiwum przejęło również dwa zespoły opracowane w innym archiwum historycznym. Są to Akta parafii farnej w Lubawie i akta dziekana lubawskiego. Trudu ich opracowania podjął się ks. prof. Anastazy Nadolny, Dyrektor Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie. Akta zostały przekazane w 1993 r. przez proboszcza lubawskiego do Pelplina.

⁴¹ Seria wyodrębniona ze względu na chronologię dokumentacji.

⁴² Zachowane zgodnie z układem pierwotnym.

⁴³ AAD DT, M. Hlebionek, *Archiwum parafii katedralnej ss. Janów w Toruniu. Informacja archiwalna*, s. 11, praca nieopublikowana – maszynopis, w którym osoba porządkująca opisała zespół i prowadzone prace.

Obydwa zespoły były ze sobą wymieszane, dlatego na początku trzeba było ustalić przynależność kancelaryjną dla każdej z jednostek. Następnie również podzielono je na serie, aby ostatecznie w nich nadać aktom nowy układ, gdyż niemożliwe było odtworzenie pierwotnego rozmieszczenia archiwaliów.

Zespół akt dziekana lubawskiego (107 j.a., z lat 1823 – 1921) składa się z generaliów (ogólne sprawy całego dekanatu) i specjalistów (sprawy każdej parafii z osobna). Generalia podzielono na 11 części: 1. Dziekan i księża w dekanacie, 2. Zarządzenia władz kościelnych i państwowych, 3. Finanse-świadczenia, 4. Fundacje, 5. Wizytacje dziekańskie, 6. Kongregacje dekanalne, 7. Statystyka dekanalna i szkolna, 8. Stowarzyszenia i szpitale, 9. Problemy duszpasterskie, 10. Biblioteka dekanalna, publikacje, 11. Varia. Specjalia zaś na 14 serii: 1. Byszwałd, 2. Glaznoty, 3. Grabowo, 4. Grodziczno, 5. Iława, 6. Kazanice (z filią w Byszwałdzie), 7. Koszelewy, 8. Lubawa (z filią w Złotowie), 9. Prątnica, 10. Rożental, 11. Rumian, 12. Sampława, 13. Susz, 14. Zwiniarz⁴⁴.

Zespół akt parafii w Lubawie (365 j.a., z lat 1835 – 1939) składa się z 16 serii: 1. Duchowieństwo, 2. Przedstawicielstwa parafialne, 3. Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych, 4. Kościół i budynki parafialne, 5. Kościoły i kaplice na terenie parafii, 6. Duszpasterstwo. Służba Boża. Sakramenty Święte, 7. Bractwa i stowarzyszenia kościelne, 8. Statystyka ludnościowa, 9. Stosunki wyznaniowe, 10. Szkolnictwo, 11. Szpitale - domy ubogich, 12. Fundacje - legaty, 13. Sprawy gospodarczo-finansowe, 14. Sprawy sporne i procesy, 15. Kościół parafialny (filia Lubawy) w Złotowie, 16. Varia.

⁴⁴ A. Nadolny, *Archiwum Dziekańskie...*, s. 179-180.

W przypadku obydwu zespołów lubawskich również nie udało się odtworzyć układu pierwotnego, dlatego archiwiści nadali aktom nowy układ rzeczowy. W trakcie porządkowania brakujące jednostki umieszczono w zastępczych oprawach, a luzy umieszczono w teczkach. Każdą jednostkę spaginowano lub sfoliowano. Ostatecznie dzięki inwentaryzacji opracowano inwentarze zespołów, w których opis inwentarzowy jednostki jest identyczny: sygnatura j.a., tytuł, opis zewnętrzny, język dokumentacji, liczba kart, sygnatury registraturalne, oraz daty skrajne.

W pelplińskim archiwum diecezjalnym spisano również akta na podstawie zachowanego planu registratury. Udało się odtworzyć układ pierwotny, a jednostki nie ujęte w wykazie dopisano zgodnie z przyjętym wcześniej schematem. Registrant podzielony jest zgodnie z literami alfabetu, zaś kryterium miało być przyporządkowanie najważniejszego hasła z tytułu jednostki do konkretnej litery alfabetu. Utarty dziesięcin (Ablösung Dezems) zazwyczaj szukalibyśmy pod D – Dezems (dziesięciny), lecz w tym przypadku przyporządkowano jednostkę do litery A – Ablösung (utrata).

Toruńskie archiwum diecezjalne również prowadzi opracowanie archiwalne. Obecnie na ukończeniu są prace nad inwentarzem akt parafii farnej w Wąbrzeźnie. Działania mające na celu spisanie i inwentaryzację archiwaliów rozpoczął w 2008 roku ks. Kalinowski, który spisał materiały archiwalne parafii w Nawrze. Prace znacząco przyspieszyły w od 2014 r., kiedy w archiwum zatrudnionych zostało troje pracowników świeckich. Przygotowane do opracowania są akta z Łasina, dla których możliwe będzie odtworzenie układu pierwotnego. Udało się

przeprowadzić skontrum zasobu oraz skontrolować spisy ksiąg metrykalnych pod względem poprawnego wykonania ich spisów.

Na początku opracowania sprawdza się przynależność zespołową archiwaliów, gdyż notorycznie spotykamy się przypadkami występowania w zespołach parafialnych akt dziekańskich i odwrotnie. Następnie akta dzielone są na serie, a w nich porządkowane w ramach poszczególnych podserii i ostatecznie w każdej, jednostkom nadawany jest układ chronologiczny. Aktom nadawany jest układ opracowany przez ks. Jerzego Kalinowskiego, jednakże dla niektórych zespołów przewiduje się nadanie odrębnego układu stworzonego po uwzględnieniu specyfiki akt.

Udostępnianie

Licznie zgromadzone i w coraz większym stopniu opracowywane archiwalia, udostępniane są w toruńskim archiwum bezpośrednio w pracowni naukowej oraz pośrednio przez zlecenie kwerend pracownikom. Na udostępnianie warto spojrzeć z dwóch perspektyw: ogólnych zasad udostępniania (godzin i dni otwarcia, grup użytkowników, którym akta są udostępniane, ich cezur wiekowych czy odpłatności za udostępnianie) oraz szczegółowych wytycznych (przygotowania do udostępniania, składania zamówienia, korzystania z akt czy ich zwrotu).

Toruńskie archiwum jest czynne od poniedziałku do piątku od godz. 8:00 do 16:00, jednakże archiwalia udostępnia w poniedziałki i wtorki od 9:00 do 16:00 oraz w piątki od 9:00 do 13:00. W kwietniu 2016 r. wprowadzone zostały również wtorkowe dyżury popołudniowe do godz. 18:00. Mają one pozwolić na swobodniejszą pracę osobom, o nieregularnych godzinach pracy czy mieszkającym poza Toruniem. Archiwum do tego roku nie udostępniało zbiorów w miesiącach

wakacyjnych (lipiec i sierpień), w tym roku archiwum otwiera pracownię w miesiącu lipcu w każdy poniedziałek i wtorek od 9:00 do 16:00, z możliwością przedłużenia we wtorki do 18:00.

Z zasobu Archiwum może korzystać każdy, bez ograniczenia wiekowego. Jedynie w przypadku osób, które piszą prace dyplomowe i naukowe, obowiązuje konieczność przedstawienia pisemnego zaświadczenia od opiekuna pracy lub szefa zakładu pracy potwierdzające temat opracowywanej pracy. Takie pismo jest również niezbędne w przypadku chęci skorzystania z oryginałów zdigitalizowanych już archiwaliów, a są one jedynie udostępniane na potrzeby prac dyplomowych lub naukowych.

Od 2015 r. toruńskie archiwum realizuje płatne kwerendy genealogiczne, co ułatwia zdobycie poszukiwanych informacji użytkownikom nie mieszkającym w Toruniu lub posiadającym ograniczone zasoby czasu na poszukiwania. Od kwietnia br. na okres trzech lat wprowadzono odpłatne udostępnianie archiwaliów, co jest związane z trwającym kosztownym projektem digitalizacji zasobu Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.

Użytkownik przygotowując się do wizyty w Archiwum nie musi rezerwować miejsca w pracowni, jeśli chce przeglądać archiwalia w wersji tradycyjnej lub zdigitalizowanej, ale istnieje taka możliwość i archiwiści rezerwują miejsca na prośbę telefoniczną lub e-mailową. Czas na odbiór rezerwacji wynosi do 15 minut, w przypadku nieodebrania jej w wyznaczonym czasie jest ona anulowana, a miejsce może być udostępnione innemu użytkownikowi. Podczas pierwszej wizyty należy wypełnić zgłoszenie użytkownika, które powinno się aktualizować na początku każdego roku kalendarzowego lub w przypadku wcześniejszej

zmiany danych. Ważność zgłoszenia wygasa po 12 miesiącach i wtedy użytkownik zobowiązany jest do wypełnienia nowego formularza. Przy każdorazowej wizycie należy wpisać się do dziennika kwerend.

Po przygotowaniu się do udostępniania można zamówić archiwalia z magazynu archiwalnego lub poprosić o udostępnienie kopii cyfrowych. W Pracowni Naukowej dostępny jest spis ksiąg metrykalnych przechowywanych w Archiwum oraz inwentarze: parafii farnej w Toruniu, farnej w Lubawie, dziekana lubawskiego oraz repertorium Akt Bractwa Bożego Ciała z toruńskiej fary. Pozostałe pomoce archiwalne są na bieżąco przygotowywane i udostępniane. Po ustaleniu konkretnych jednostek należy je zamówić, wypełniając rewers. Dziennie można zamówić do dziesięciu jednostek, a jednocześnie korzystać z dwóch.

Po otrzymaniu jednostki archiwalnej następuje sam proces udostępniania, podczas którego obowiązują liczne obostrzenia w trosce o jak najlepszy stan zachowania archiwaliów. W toruńskim Archiwum obowiązuje bezwzględny nakaz pracy w rękawiczkach, najlepiej bawełnianych. Do sporządzania notatek można używać jedynie ołówka, nie notuje się na kartach, które leżą na archiwaliach. W pracowni obowiązuje również zakaz spożywania posiłków, dla użytkowników zostało przygotowane miejsce w holu głównym, gdzie mogą swobodnie zjeść posiłek. Nie zezwala się również na naruszanie układu wewnętrznego jednostek, udostępniania materiałów innym użytkownikom, używanie telefonów komórkowych, korzystanie z komputerów bez zgody pracownika oraz fotografowania archiwaliów. Po zakończonej pracy archiwalia zwraca się do biura, ze względu na brak magazynu przejściowego archiwalia przenoszone są na koniec dnia do magazynu.

Użytkownicy, z uwagi na odległość, wiek czy wykonywany zawód, często nie mogą osobiście przeprowadzić poszukiwań genealogicznych. Archiwiści wykonują odpłatne kwerendy, a z perspektywy ponad roku prowadzenia kwerend widzimy, że jest to duże ułatwienie dla osób starszych, chorych, mieszkających z dala od Torunia czy nawet poza granicami kraju. W ramach opłaty wstępnej użytkownik otrzymuje przygotowanie się pracownika do rozpoczęcia kwerendy oraz pierwszą godzinę prac. Kwerendy możemy zlecać osobiście lub za pomocą poczty elektronicznej.

PODSUMOWANIE

Toruńskie archiwum diecezjalne zgromadziło zasób archiwalny, z którego korzystają badacze i genealodzy. Mimo krótkiego okresu funkcjonowania na stałe wrosło w strukturę regionalnych i ogólnopolskich archiwów. Troska kadry sprawia, że z roku na rok Archiwum może cieszyć się kolejnymi sukcesami. Jednym z nich są idące na przód prace dążące do zgromadzenia i zabezpieczenia archiwaliów. Coraz więcej proboszczów oddaje akta do zdigitalizowania, można powiedzieć, iż Archiwum buduje świadomość wartości posiadanych w parafiach dokumentów. Postęp widać również w warunkach przechowywania, gdyż zabezpieczono magazyn przed dostępem światła, a pomieszczenia służące przechowywaniu archiwaliów są stale sprzątane, a poziom zanieczyszczenia jest monitorowany. Archiwiści zdecydowali się również zaprosić zespół, który dokonał audytu warunków przechowywania, a jego wyniki pozwolą na wprowadzenie dalszych zmian. Dużo zmieniło się również na polu udostępniania, gdyż ze względu na liczne prośby użytkowników archiwiści rozpoczęli realizację

kwerend na zlecenie oraz zamontowali komputery, które służą do udostępniania archiwaliów w Pracowni Naukowej.

Wiele się zmieniło, lecz nadal wiele zadań przed Archiwum i jego personelem. Na zakończenie chciałbym podziękować tym, którzy przyczynili się do rozwoju toruńskiego archiwum diecezjalnego: Dyrekcji, pracownikom duchownym i świeckim, wolontariuszom oraz interesariuszom zewnętrznym, dla których troska o Archiwum leży na sercu. Nie sposób podziękować również Jego Eminencji ks. biskupowi Andrzejowi Suskiemu, który zawsze z otwartością i ogromnym zrozumieniem wysłuchiwał naszych próśb.

Rafał Białkowski,
Marlena Borycka,
Małgorzata Pronobis-Gajdzis

Audyt konserwatorski krokiem do świadomej profilaktyki na przykładzie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej

Wprowadzenie

Filozofia konserwacji zapobiegawczej i zachowawczej sprowadza się do zapewnienia optymalnych warunków przechowywania, stałego monitorowania stanu zachowania oraz minimalnej, niezbędnej ingerencji⁴⁵. Stosowanie świadomej profilaktyki przez instytucje archiwalne pomaga chronić zbiór podczas gromadzenia, przechowywania i udostępniania⁴⁶. Odpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury dla przyszłych pokoleń leży po stronie społeczeństwa, jednak decyzje podejmowane są przez tymczasowych opiekunów, którymi są dyrektorzy, kierownicy i inni pracownicy funkcyjni. Dotyczą one pozyskiwania i wykorzystania środków, przeznaczonych do zachowania wartości, których nośnikiem jest materia zabytkowa, podlegająca nieustannie postępującej degradacji⁴⁷.

Świadomy skomplikowanych wyborów opiekun może skorzystać z audytu, który jest podstawowym narzędziem zarządzania ochroną

⁴⁵ Tomaszewski A., *Konserwacja zapobiegawcza środowiska* [w:] *Bezpieczeństwo dóbr kultury. Nowe idee i technologie. Materiały z ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej w dniach 15-17.10.2001 w Warszawie i Radziejowicach*, [red.] K. Sałaciński, Warszawa 2001, s. 71.

⁴⁶ Czernichowska J., *Strategie Konserwacji Prewencyjnej*, [w:] *O opiece nad kolekcją*, [red. Małgorzata Bogdańska-Krzyżanek, Joanny Egit-Pużynskiej}, Warszawa 2008, s.55.

⁴⁷ Rouba B. J., *Autentyczność i integralność zabytków* [w:] *Ochrona Zabytków*, nr 4, Warszawa 2008, s. 39.

zbiorów⁴⁸, umożliwiającym skuteczne i usystematyzowane rozwiązywanie napotkanych problemów konserwatorskich⁴⁹. Audyt konserwatorski jest wartościującą oceną zarządzania zbiorami przeprowadzoną na podstawie analizy zastanej rzeczywistości. Sprecyzowanie istniejącego stanu budynku, jego infrastruktury i przechowywanego w nim zasobu pozwala na sformułowanie zaleceń i opracowanie szczegółowego planu działania, realizowanego przez racjonalne wykorzystanie zasobów finansowych i zaangażowanie ludzi w obszarach o największym prawdopodobieństwie wystąpienia zagrożeń⁵⁰. W szerszej perspektywie, dążenie do zrozumienia względnego znaczenia zagrożeń, prowadzi do sytuacji idealnej, w której świadomy rzeczywistego ryzyka personel, będzie w stanie na bieżąco określać najbardziej efektywne sposoby zmniejszania potencjalnych niebezpieczeństw. Kształtowanie w ten sposób polityki optymalnego zachowania wartości zasobu, pozwoli na wypracowanie właściwych warunków przechowywania oraz użytkowania dla konkretnej instytucji.

Rozwój działań prewencyjnych w bibliotekach przypada na lata 80. XX wieku⁵¹. Pozyskiwanie środków od władz państwowych oraz tworzenie programów międzynarodowych w latach 90. szczególnie

⁴⁸*Ocena ryzyka w obszarze dziedzictwa kultury*, program warsztatu, Kraków 2015, http://krajowecentrum.mnk.pl/images/upload/data/zaproszenie_na_warsztat_z_oceny_ryzyka_1.pdf, (dostęp: 14.12.2016 r.).

⁴⁹ Robert Waller, *Risk management applied to preventive conservation*, [w:] *Storage of Natural History Collections: A Preventive Conservation Approach*, Iowa City 1995, s.21-27.

⁵⁰ Szmit-Naud E., *Działania z obszaru konserwacji zapobiegawczej: audyt konserwatorski – metoda i przykłady*, [w:] *Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo XLV*, Toruń 2014, s. 312-313.

⁵¹ Walker A., *Preservation* [w:] *British librarianship and information work 1991-2000*, s. 532-548, https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/reports/preservation_librarianship_information_1991-2000%20.pdf (dostęp: 14.12.2016 r.).

wpłynęło na wzrost aktywności z zakresu profilaktyki konserwatorskiej. Działania te są nieustannie doskonalone i tym samym stanowią obszar dużego zainteresowania, zarówno opiekunów zbiorów, jak i samego środowiska konserwatorskiego. Koncepcja audytu wykorzystanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej jest wynikiem doświadczeń wielu osób, m.in. Claude Laroque, która w 2004 roku przekazała swoją wiedzę w zakresie prewencji pracownikom Uniwersytetu Mikołaja Kopernika⁵². Szczególnie przydatne okazała się też publikacja Elżbiety Szmit-Naud⁵³ oraz sprawozdania z kontroli pomieszczeń magazynowych, które odbyły się w różnych placówkach archiwalnych w Polsce⁵⁴.

Przedstawienie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej zostało powołane przez Biskupa Toruńskiego w 2001 roku⁵⁵. Stale powiększający się zasób tworzą akta diecezji oraz dokumenty z różnych parafii z terenu diecezji i

⁵² Wojdyła B., Wojtczak M., *Konserwacja zapobiegawcza - warsztaty toruńskie*, [w:] *Biblioteki a zagrożenia. Ochrona zasobów*, Nr 8 (59), Toruń 2004.

⁵³ Szmit-Naud E., *Działania z obszaru konserwacji zapobiegawczej: audyt konserwatorski – metoda i przykłady*, [w:] *Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo XLV*, Toruń 2014, s. 311-332.

⁵⁴ Langowska E., Misztal R., Pietrzak M., Sławinowska G., Świtoń M., *Protokół z inspekcji pomieszczeń wystawowych i magazynów Muzeum Historyczno – Wojskowego w Toruniu*, [koordynacja M. Pronobis-Gajdzis], wydruk komputerowy, Toruń UMK, ZKPiS 2014; Borycka M., Cybul A., Gustek K., Jezierska D., Kilian J., Kłosiewicz M., Komsta-Sławińska K. K., Niedźwiadek M., Żołowicz I., *Sprawozdanie z kontroli pomieszczeń magazynowych Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, [koordynacja M. Pronobis-Gajdzis] wydruk komputerowy, Toruń UMK, ZKPiS 2014; *Sprawozdanie z kontroli pomieszczeń i zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki w Warszawie*, Dorębska M., Nienajadło S., Rudnicka M., Wojciechowska D., Wójtowicz A., [koordynacja M. Pronobis-Gajdzis], wydruk komputerowy, Toruń UMK, ZKPiS 2015.

⁵⁵ Pierwszym dyrektorem mianowano ks. kan. mgr. Dariusza Aniołkowskiego. Obowiązki dyrektora pełni od 2009 roku ks. kan. mgr Jerzy Karol Kalinowski. W 2010 roku archiwistą diecezjalnym mianowano ks. kan. mgr. lic. Mariana Czesława Szudrowicza, następnie mgr Agatę Wichrowską, mgr. Mateusza Zmudzińskiego i jako młodszego archiwistę mgr. Piotra Czołgowskiego.

innych instytucji kościelnych. Obecnie⁵⁶ instytucja posiada 113 zespołów archiwalnych, na które składa się 1158 ksiąg metrykalnych i ponad 3 tysiące innych jednostek. Najstarsze dokumenty datowane są na 1530 r. Zgodnie ze statutem Archiwum gromadzi, przechowuje i udostępnia archiwalia⁵⁷.

Kontrola pomieszczeń magazynowych i zbiorów Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej przy placu bł. ks. Stefana Wincentego Frelichowskiego 1 w Toruniu została przeprowadzona 16.05.2016 i 01.06.2016 roku. Wykonana została przez studentów czwartego roku Konserwacji i Restauracji Papieru i Skóry, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, pod kierunkiem dr Małgorzaty Pronobis-Gajdzis. Audyt odbył się w ramach zajęć „Praktyczne aspekty projektowania konserwatorskiego”. Wymagał zaangażowania i wzajemnego zrozumienia pomiędzy studentami i personelem. Wykonany został przez: Marlenę Borycką, Monikę Ciurlok, Alicję Jurkiewicz, Izabelę Kławińską, Patrycję Klimczak, Ewę Siemieniako, Rafała Białkowskiego, przy współpracy z pracownikami archiwum: mgr Agaty Wichrowskiej i mgr. Mateusza Zmudzińskiego.

Metodyka i etapy audytu konserwatorskiego przeprowadzonego w Archiwum diecezjalnym w Toruniu

Audyt rozpoczyna opis warunków, w jakich przechowywane są obiekty zabytkowe. Stanowi to podstawę do wytypowania wyczerpującej listy zagrożeń, które mogą przyczynić się do utraty wartości zabytków. Ich zrozumienie, dostarcza niezbędnych danych do ewaluacji oraz zdefiniowania planu, którego celem jest zredukowanie czynników

⁵⁶ Stan na maj 2016 r.

⁵⁷ <http://www.archiwum.diecezja.torun.pl/3/historia>, dostęp 09.08.2017 r.

niekorzystnie wpływających na stan zachowania zabytków. W ramach przeprowadzonego audytu konserwatorskiego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej zastosowano model ewaluacji oceniający warunki konserwatorskie zbioru (środowisko przechowywania i użytkowania). Do stworzenia wiarygodnego i wszechstronnego sprawozdania z kontroli pomieszczeń magazynowych niezbędne jest zorganizowanie zespołu, dysponującego niezbędną do tego celu wiedzą i przeszkoleniem. Najlepsze rezultaty możliwe są do uzyskania przy współpracy nie tylko ekspertów z dziedziny konserwacji-restauracji dzieł sztuki, ale również z innych specjalizacji (np. strażaków, mikrobiologów, architektów)⁵⁸.

1. etap audytu – przygotowanie teoretyczne osób wykonujących audyt, zdobycie wiedzy z zakresu profilaktyki konserwatorskiej

Przygotowanie się do kontroli pomieszczeń magazynowych wymaga od wykonawców wszechstronnej wiedzy, którą można pozyskać z literatury traktującej o interdyscyplinarnych zagadnieniach naukowych, aktów prawnych, dokumentów normalizacyjnych i standaryzujących (norm), kodeksów postępowania, kodeksu etyki, wypracowanych przez organizacje międzynarodowe (ICOM, UNESCO). Zebrana wiedza teoretyczna pozwoliła na stworzenie uniwersalnego obrazu idealnych warunków, które stanowiły punkt odniesienia przy wykonywaniu następnych etapów. W przedstawianym w artykule audycie konserwatorskim wsparcie i wskazówki koordynatora pomogły wykorzystać wiedzę teoretyczną w praktyce.

2. etap audytu - opis stanu rzeczywistego badanej placówki

⁵⁸ Wróblewski D., *Zarządzanie ryzykiem. Przegląd wybranych metodyk*, Józefów 2015, s. 44-48.

Drugim, etapem audytu konserwatorskiego jest opis stanu rzeczywistego (Fot.1), gromadzący wiedzę z obszarów mających bezpośredni wpływ na warunki przechowywania i użytkowania zbiorów. W Archiwum zespół zgromadził informacje dotyczące polityki instytucji, budynku, przechowywania, zarządzania i sprzątania, użytkowania, monitorowania i kontroli klimatu, digitalizacji, przestępczości i katastrof naturalnych. Dane pozyskano przeprowadzając wywiad z personelem oraz wypełniając formularze kontrolne⁵⁹. Uzupełniono je informacjami z ankiety, złożonej ze 100 pytań, pochodzących z brytyjskiego podręcznika dla pracowników archiwów i bibliotek *Benchmarks in Collection Care for Museums Archives and Libraries* ⁶⁰. Podręcznik ten jest często aktualizowany o nową wiedzę z zakresu profilaktyki konserwatorskiej, stanowi tym samym cenne źródło wiedzy dla pracowników tych instytucji. Metodyka przedstawiona w tej publikacji po dokonaniu nieznacznych modyfikacji została wykorzystana w prezentowanym audycie. W obszarze poszczególnych kategorii zadawano pracownikom bardzo szczegółowe pytania (od 12 – 33 pytań). Dotyczyły następujących zagadnień:

- polityki zarządzania instytucją, np. Czy Instytucja zawsze upewnia się, czy umowy dotyczące konserwacji dzieł zawierane są z dyplomowanymi konserwatorami?
- budynku, np. Czy stropy są w stanie udźwignąć ciężar kondygnacji, przechowywanych w pomieszczeniach sprzętów i zbiorów?
- przechowywania, np. Czy w magazynie znajdują się rzeczy spoza kolekcji?

⁵⁹ Wojdyła B., Wojtczak M., *Konserwacja zapobiegawcza - warsztaty toruński*, [w:] *Biblioteki a zagrożenia. Ochrona zasobów*, Nr 8 (59), Toruń 2004.

⁶⁰ Dawson A., *Benchmarks in Collection Care for Museums Archives and Libraries*, Museums, Libraries and Archives Council (MLA), Londyn 2011.

- sprzątanie, np. Czy wszystkie obiekty, które mają objawy zakażenia grzybami lub obecności owadów są przechowywane z dala od reszty kolekcji? Czy w Instytucji wyznaczone jest miejsce na tzw. kwarantannę?
 - użytkowanie, np. Czy instrukcje prawidłowego obchodzenia się z obiektami są dostępne użytkownikom?
 - monitorowanie klimatu, np. Czy dane dotyczące monitorowania środowiska są systematycznie zbierane, zapisywane i przechowywane przez minimum pięć lat?
 - kontrola klimatu, np. Czy zainstalowany jest system filtracji powietrza lub stosowane są inne rozwiązania?
 - konserwacja, np. Czy dokumentacje konserwatorskie są przechowywane z główną dokumentacją w katalogach systemowych?
- digitalizacja, np. Czy wrażliwe obiekty są oceniane przez konserwatora lub opiekuna zbiorów przed wykonaniem digitalizacji?
- zagrożenia i katastrofy, np. Czy wszyscy pracownicy mają podstawową świadomość potencjalnych zagrożeń zbiorów?

Warunki klimatyczne określono przy użyciu narzędzi pomiarowych: luxomierza (natężenie naświetlenia), termohigrometru (wilgotność względna i temperatury powietrza), protimera (zawilgocenie ścian). W przypadku stwierdzenia zawilgocenia ścian w sąsiedztwie jednostek archiwalnych, interwencyjnie zbadano za pomocą urządzenia aqua-boy procentową zawartość wody w higroskopijnych materiałach zabytkowych. Równocześnie stworzono w programie graficznym plan pomieszczeń magazynowych i umeblowania (Rys.1). Praca zespołu w miejscu przeprowadzania audytu, sfinalizowała się w czasie dwóch wizyt, trwających po kilka godzin. Zebranie materiału stanowiło zaledwie

niewielką część etapu charakterystyki stanu rzeczywistego. Wnikliwy opis wykonany został dopiero po opuszczeniu archiwum.

3. etap audytu - identyfikacja zagrożeń

Dane z etapu pierwszego stanowiły podstawę do zidentyfikowania:

- zagrożeń wewnętrznych (np. określenie z jakich materiałów skonstruowany jest budynek)
- zagrożeń zewnętrznych (np. określenie stopnia zanieczyszczenia – pyły i obecność zanieczyszczeń gazowych z fabryk pojazdów, generatorów mocy - stwierdzenie, czy ich natężenie stanowi zagrożenie dla bezpiecznego przechowywania archiwaliów),
- dotychczasowo zastosowanych środków zapobiegawczych. (np. jakiego rodzaju systemy gaszenia pożaru znajdują się w budynku – gaśnice wodne, CO₂, węże pożarnicze itd. – czy są one zgodne z przepisami przeciwpożarowymi)⁶¹.

Zastosowano klasyfikację w postaci czynników niekorzystnie wpływających na stan zachowania zbioru: katastrofy naturalne, woda i zalania, przestępstwa, szkodniki i zagrożenia mikrobiologiczne, zanieczyszczenia i sprzątanie, światło i promieniowanie UV i IR, niewłaściwa temperatura, niewłaściwa wilgotność względna, opieka nad zbiorem, pożar i niewłaściwe przechowywanie. Zagrożenia podzielono na trzy typy ze względu na kryterium częstotliwości i skali występowania, wzorując się na metodyce kanadyjskiej⁶². Typ pierwszy dotyczy wydarzeń rzadkich i katastrofalnych (np. powódź, pożar). W tej kategorii

⁶¹ Borowski M., Czajka A., Michaś A., *Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*, Warszawa 2011. s. 19-21

⁶² Waller R., *Conservation risk assessment: a strategy for managing resources for preventive conservation* [w:] *Risk management applied to preventive conservation*, Ottawa 1994, s. 12-16.

niezbędna jest pomoc ekspertów spoza dziedziny konserwacji (np. pożarnictwo). Typ drugi to zagrożenia sporadyczne, ale poważne, stanowiące duże zagrożenie (np. wahania temperatury powietrza w różnych porach roku). Identyfikacja tych zagrożeń bazuje na sprawozdaniach dotyczących stanu zachowania, które sporządzane są przez instytucję przy okazji ekspozycji lub okresowych kontroli. Określenie tych zagrożeń jest możliwe wyłącznie przez wykwalifikowanego konserwatora-restauratora zabytków⁶³. Typ trzeci określa nieznaczne zagrożenia powodujące ciągłą, stopniowo postępującą degradację materii (np. światło, szkodniki).

4. etap audytu - analiza

Etap czwarty rozpoczęto od logistycznego zaplanowania pracy. Czynniki niekorzystnie wpływające na stan zachowania zbioru przydzielono poszczególnym członkom zespołu. Poddane one zostały gruntownej analizie, mającej na celu głębsze zrozumienie zagrożeń. Ten etap skoncentrował się na ich przyczynach, niepożądanych następstwach i prawdopodobieństwie występowania. Stworzony w pierwszym etapie opis warunków idealnych umożliwia zaproponowanie szerokiego spektrum rozwiązań i dostosowanie ich do środków, którymi dysponuje instytucja. Przeanalizowanie zagrożeń jest niezbędne do wykonania oceny warunków przechowywania i użytkowania.

5. etap audytu - ewaluacja

Ewaluacja, jako ostatni etap audytu jest wartościującą analizą opieki nad zbiorami. Polega na oszacowaniu prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożenia, które może spowodować zniszczenia w

⁶³ Wykształcenie zdobyte podczas sześcioletnich studiów na poziomie uniwersyteckim pozwala dostrzec zagrożenia, niewidoczne dla innych osób

określonych okolicznościach i przedziale czasu. Stopień akceptacji czynników niebezpiecznych dla zbioru uzależniony jest od charakteru zagrożenia. Świadomość wystąpienia czynników niszczących, na które nie ma wpływu człowiek (np. huragan), pozwala na ich tymczasowe zaakceptowanie. Zapobieganie im zależy od dostępnych metod lub środków. Zaakceptowanie ich pozwoli skupić się na problemach możliwych do rozwiązania przez instytucję. Prawidłowe określenie stopnia zagrożenia i zniwelowania ryzyka jego wystąpienia wymaga wszechstronnej wiedzy oraz przemyślanej strategii działania. Została ona przeprowadzona w zespole w oparciu o wszystkie zebrane w audycie dane. Przejrzysta forma informacji pozwoliła na sprawne oznaczenie priorytetu poszczególnych zagrożeń: alarmującego, wysokiego, średniego i niskiego. Określono również czas realizacji działań przez zastosowanie następującej klasyfikacji: krótkoterminowy, średnioterminowy i długoterminowy. Ukazanie w ten sposób pełnego obrazu zagrożeń stanowi podstawę do podejmowania decyzji, które zagrożenia i w jakim stopniu, wymagają wdrożenia przez organizację właściwego algorytmu postępowania oraz ustalenia priorytetu ich uruchamiania. Aby audyt konserwatorski mógł pełnić podstawę do dobrej opieki nad zbiorami, zalecenia w nim określone powinny być stopniowo wdrażane, a samo opracowanie z czasem aktualizowane.

6. etap audytu - sprawozdanie

Przeprowadzony audyt konserwatorski pozwolił zweryfikować dotychczasową opiekę sprawowaną nad zbiorami oraz wyznaczyć najważniejsze zadania do realizacji, w celu poprawienia warunków przechowywania i udostępniania jednostek archiwalnych. Szczegółową diagnozę przedstawiono w obszernym sprawozdaniu z kontroli

pomieszczeń magazynowych. Wnikliwie opracowane dane zdeterminowały formę przedstawienia. Spośród różnych sposobów formalizacji wyników (opisowe, tabelaryczne, graficzne)⁶⁴ zastosowano wariant tabelaryczny, w tym przypadku najczytelniejszy. Na sprawozdanie złożyło się dziesięć tabel rozpisanych na dwudziestu stronach, pięć planów graficznych magazynów, aneks badawczy oraz wybrane fotografie. Należy podkreślić, że sprawozdanie jest przeznaczone wyłącznie do użytku wewnętrznego instytucji. W wyniku przeprowadzonej kontroli pomieszczeń wytypowano kilka zasadniczych problemów, mogących prowadzić w ostateczności do utraty wartości zbioru. Należą do nich w pierwszej kolejności zagrożenia z nadanym priorytetem alarmującym.

Omówienie wyników - wybrane problemy ze sprawozdania⁶⁵

Wyposażenie pomieszczeń w niedostateczną ilość gaśnic, co w przepisach⁶⁶ określone jest na ilość 2 kg lub 3 dm³ środka gaśniczego na każde 100 m² strefy pożarowej. Optymalnym rozwiązaniem jest przeznaczenie gaśnicy proszkowej o masie 2 kg na magazyny 1-3 o łącznej powierzchni ok. 95 m². Gaśnica o masie 1 kg została zaproponowana dla zabezpieczenia magazynów 4- 5 o powierzchni ok 30 m² (Fot.2).

W pierwszym pomieszczeniu magazynowym (przejściowym) znajdują się nowo otrzymane obiekty włączone w kolekcję, których stopień zniszczenia mikrobiologicznego nie został zbadany. (Fot.3)

⁶⁴ Szmit-Naud E., *Działania z obszaru konserwacji zapobiegawczej: audyt konserwatorski – metoda i przykłady*, [w:] *Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo XLV*, Toruń 2014, s. 325.

⁶⁵ Wybrane zagadnienia pochodzące ze sprawozdania do użytku wewnętrznego opublikowano za zgodą Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.

⁶⁶ Norma PN-ISO11799:2006.

Pozostała część archiwaliów nie została odizolowana od magazynu przejściowego. Badania ilościowe bioaerozolu w powietrzu magazynów wykazały zróżnicowany poziom obecności drobnoustrojów w pomieszczeniach. We wszystkich miejscach pomiarowych odnotowano przekroczoną dopuszczalną wartość ilości mikroorganizmów. W magazynie drugim była wyższa (o 896 jtk/m³)⁶⁷, niż zakłada norma (100 jtk/m³)⁶⁸. Niezbędnym dla bezpieczeństwa zbioru jest wprowadzanie nowych obiektów do miejsca wyznaczonego poza magazynem, w celu przeprowadzenia kwarantanny, chroniącej przed zakażeniem pozostałych artefaktów. Publikacja pt. *Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*⁶⁹, zawierająca wskazania dla archiwów zakłada przeciwdziałanie owadom i gryzoniom, co powinno odbywać się m. in. przez nieotwieranie okien lub zabezpieczenie ich moskitierami. W związku z przestrzeganiem wymienionych powyżej zasad przez pracowników archiwum, prewencyjnym rozwiązaniem jest zastosowanie pułapek feromonowych. Ponadto zaleca się okresowe kontrolowanie pomieszczeń, aby zidentyfikować obecność owadów.

W pomieszczeniach zastosowano nietrwałe lampy żarowe, emitujące promieniowanie podczerwone (Fot.4). Intensywność naświetlenia na najwyższych półkach oscylowała w przedziale 30-666 lux. Usytuowanie ich zbyt blisko obiektów naraża je na przesuszenie,

⁶⁷ Jezierska D., *Porażenie przez grzyby i owady księgozbioru z parafii św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej*, pr. mgr. (promotor: dr J. Karbowska – Berent) Zakład Konserwacji Papieru i Skóry, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, wydruk komputerowy, Toruń 2016, s. 37.

⁶⁸ Brokerhof A. W, van Zanen B., den Teuling A., „Fluffy Staff. Integrated control of mould in archives”, Amsterdam 2007, s.27.

⁶⁹ Borowski M., Czajka A., Michaś A., *Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*, Warszawa 2011, s. 41.

osłabienie spójności, odkształcenia, rozwarstwienia materiału zabytkowego. Najbardziej optymalnym rozwiązaniem wydaje się wymiana żarówek. Dodatkowo zagrożenie ograniczy również zmiana odległości obiektów względem źródła światła na nie mniejszą niż 500 mm i przechowywanie obiektów w pudłach ochronnych i tezkach przeznaczonych dla archiwaliów. Pierwsze rozwiązanie jest krótkoterminowe, kolejne średnioterminowe, a wybór odpowiedniego zależy od instytucji. Poważnym problemem generowanym przez lampy fluorescencyjne w magazynie z cymeliami są zmiany barwy, utrata właściwości mechanicznych, wzrost kwasowości papieru, rozkład spoiw zachodzące na drodze reakcji fotochemicznych (Fot.5). W tym przypadku rozwiązaniem jest opakowanie zabytków, stwarzając ochronną barierę przed światłem (Fot.6). Możliwy jest też montaż dyfuzora rozpraszającego światło i filtra UV.

Archiwum jest instytucją gromadzącą obiekty, liczebny zasób stale się powiększa, co wymaga rozsądnego wykorzystania miejsca. W magazynach 1-4 znajdują się stabilne, metalowe regały pokryte emalią piecową, których pojemność przy napływających jednostkach jest mocno ograniczona. Zdeformowane pod wpływem ciężaru półki nie są dostosowane do formatów przechowywanych obiektów. Wystają poza krawędź półek, co zagraża pracownikom oraz bezpieczeństwu zabytku (Fot.7). Analiza zagrożeń pozwoliła zaproponować wymianę mebli na regały kompaktowe, określone przez normy. Rozwiązanie to pozwoli wygospodarować miejsce niezbędne dla napływających w przyszłości archiwaliów. Wyposażenie magazynu w drabinkę ułatwi bezpieczne ściąganie archiwaliów z wyższych półek. W związku z tym, na podstawie opinii budowlano - konstrukcyjnej przeprowadzonej w październiku 2001

roku możliwy jest zakup regałów kompaktowych typu FLEXI mobile, które nie będą przekraczać ciężaru 8,00 kN/m² z uwzględnieniem masy własnej regałów. W przypadku decyzji o zastosowaniu innego typu regałów archiwalnych konieczne są konsultacje z osobami uprawnionymi do wydawania opinii o możliwym obciążeniu stropów parteru.

Wśród personelu brakuje osoby odpowiedzialnej za regularne sprzątanie, czego skutkiem jest rzadkie odkurzanie powierzchni magazynowych i półek. Do utrzymania należytej czystości pomieszczeń zmuszeni są archiwiści. Gruntowne sprzątanie magazynów odbywa się raz w roku, w okresie wakacyjnym, gdy archiwum jest zamknięte dla użytkowników. Zatrudnienie pracownika odpowiedzialnego jedynie za sprzątanie pozwoli na regularne i częste odkurzanie magazynów, utrzymanie czystości sprzętów (Fot.8) i odciążenie pracowników naukowych. Należyte wykonywanie obowiązków wymaga przeszkolenia pod okiem konserwatora-restauratora.

Podsumowanie

Przeprowadzony w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej audyt konserwatorski pozwolił wykonać wartościującą ocenę dotychczasowo sprawowanej opieki nad zbiorami. Na jej podstawie wyznaczono najważniejsze zagrożenia powodujące degradację zbioru oraz ustalono kolejność w jakiej powinny zostać wyeliminowane. Sprawozdanie stanowi jasną i przystępną formę informacji, które są niezbędne zarządowi do kompetentnego podejmowania priorytetowych, wieloletnich decyzji, których celem jest usprawnienie gromadzenia, przechowywania i udostępniania jednostek archiwalnych.

Personel archiwum uczestniczy w szkoleniach i konferencjach, stale rozszerzając swoją wiedzę. Od 2015 roku utrzymuje stały kontakt z

Zakładem Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Współpraca z dyplomowanymi konserwatorami dzieł sztuki pozwala pracownikom na zdobywanie podstawowej wiedzy z zakresu profilaktyki konserwatorskiej i konserwacji zachowawczej, która jest niezbędna do właściwego reagowania z wykorzystaniem audytu konserwatorskiego.

Dysponując ograniczonymi środkami instytucja inwestuje w nowe narzędzia, zwiększające skuteczność opieki nad zbiorem. Do ostatnich działań należy zakup skanera Zeutshel OS 12000, przeznaczonego do rejestracji cyfrowej, przy krótkim czasie naświetlania⁷⁰, materiałów muzealnych i archiwalnych, zszywanych lub płaskich. Wielkość skanera jest dopasowana do rozmiaru największej przechowywanej jednostki archiwalnej. Obiekty przeznaczone do digitalizacji są typowane na podstawie wyznaczonych kategorii: częstotliwość wypożyczenia, stan zachowania. Pierwszeństwo mają obiekty najczęściej wypożyczane (niemal codziennie) oraz najbardziej zniszczone (zasięga się porady dyplomowanego konserwatora). Kopie digitalizowane są w formacie tiff. i jpg. (przeznaczony do wypożyczenia). Planuje się ich przechowywanie na trzech serwerach. Celem digitalizacji w archiwum jest ułatwienie udostępniania informacji, archiwizacji oraz ochrony oryginalnych dokumentów. Zapis cyfrowy pozwala na rejestrację stanu zachowania jednostki⁷¹. Archiwum wygospodarowało również pomieszczenia

⁷⁰ *Cyfrowe odwzorowania muzealiów - parametry techniczne, modelowe*, [red.] Kołpanowicz M., Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2012, s. 233.

⁷¹ Wojciechowski P., *Ochrona i Konserwacja Zasobu w Archiwach Państwowych w Polsce*, praca doktorska (promotor: dr hab. Irena Mamczak-Gadkowska), Instytut Historii, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 2014, s.243.

przeznaczone na pracownię konserwatorską, które obecnie są w fazie remontu.

Przeszkolony personel archiwum współpracujący z konserwatorami-restauratorami oraz dotychczasowe spożytkowanie środków, poprzez zainicjowanie powstania pracowni konserwatorskiej i digitalizacji, dają pewność, że audyt w formie planu będzie świadomie realizowany przez instytucję. Pozwala on na określenie najlepszego sposobu skutecznego pozyskania i wykorzystania funduszy oraz długoterminowego zarejestrowania uporządkowanych spostrzeżeń.

Fotografie

Fot.1. Stan rzeczywisty magazynu pierwszego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Fot. Izabela Kławińska.

Rys.1. Magazyn trzeci - plan pomieszczenia i umeblowania wykonany w programie graficznym. Wyk.: Patrycja Klimczak, Izabela Klawińska.

Fot.2. Gaśnica umieszczona w magazynie czwartym, przeznaczona do ratowania obiektów w pięciu magazynach. Fot. Alicja Jurkiewicz.

Fot.3. Zdjęcie obrazuje obiekty, które zostały włączone w kolekcję bez kontroli mikrobiologicznej, przechowywane w magazynie pierwszym (przejściowym). Pozostała część księgozbioru nie została odizolowana od magazynu przejściowego. Fot. Patrycja Klimczak.

Fot.4. Lampsy żarowe usytuowane zbyt blisko obiektów, emitujące promieniowanie podczerwone w magazynie trzecim. Fot. Rafał Białkowski.

Fot.5. Lampy fluorescencyjne (światłówki) emitujące intensywne naświetlenie (480lux) oraz promieniowanie UV w magazynie piątym (tajnym). Fot. Patrycja Klimczak.

Fot.6. Światło padające bezpośrednio na obiekty w magazynie piątym (tajnym). Fot. Patrycja Klimczak.

Fot.7. Przepelnione obiektami półki w magazynie drugim są podatne na zniszczenia oraz stanowią zagrożenie dla pracowników. Fot. Alicja Jurkiewicz.

Fot.8. Brudne rękawiczki na półce magazynowej świadczą o konieczności zatrudnienia osoby odpowiedzialnej za regularne sprzątanie. Fot. Rafał Białkowski.

Joanna Karbowska-Berent

Dorota Jezierska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Tomasz Sawoszczuk

Uniwersytet Ekonomiczny

Zagrożenia biologiczne dla książek i archiwaliów na przykładzie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej im. Ks. Alfonsa Mańkowskiego

Wstęp

Przedmiotem badań był liczący 332 woluminy księgozbiór, wchodzący w skład zbiorów Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej im. Ks. Alfonsa Mańkowskiego w Toruniu. Księgozbiór pochodzi z nieistniejącego już klasztoru franciszkanów reformatów w Łąkach Bratiańskich, małej wsi sąsiadującej od północy z Nowym Miastem Lubawskim w województwie warmińsko-mazurskim. Geneza kościoła i klasztoru w tym miejscu sięga XIII wieku. W roku 1631 starosta bratiański Paweł Działyński sprowadził tu franciszkanów reformatów, którzy działali aż do kasaty zakonu w 1875 roku (il. 1). W maju 1882 r. kościół spłonął w pożarze, a pozostałe po nim ruiny rozebrano. Uratowane książki przewieziono w tym samym roku do parafii św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, gdzie były przechowywane prawdopodobnie w niezbyt odpowiednich dla księgozbiorów warunkach. 13 maja 2003 r. księgozbiór przekazano do Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Obecnie Na terenie

dawnego klasztoru trwają działania zmierzające do zabezpieczenia jego pozostałości.

Il. 1. Kościół klasztorny w Łąkach Bratiańskich w 1790 r. (<http://mojemazury.pl/26610-0,Klasztor-w-Lakach-Bratianskich-wczoraj-i-dzis,624813.html>).

Celem pracy była identyfikacja zniszczeń księgozbioru z dawnego klasztoru w Łąkach Bratiańskich, ze szczególnym uwzględnieniem zniszczeń pochodzenia biologicznego, a także opracowanie zaleceń dotyczących ochrony zbioru.

Metodyka badań

W pierwszej części badań dokonano oceny stanu zachowania zbioru. Zastosowano w tym celu czterostopniową skalę⁷²:

- 0 – brak zniszczeń
- 1 – niewielki stopień zniszczeń
- 2 – średni stopień zniszczeń
- 3 – znaczny stopień zniszczeń

Do obliczania ogólnej oceny stopnia zniszczenia księgozbioru brano pod uwagę zniszczenia mechaniczne (deformacje, przedarcia, ubytki, brakujące fragmenty), chemiczne (zażółcenie, zabrudzenia, zacieki, zaplamienia) i biologiczne. Punkty wg skali przyznawano osobno dla poszczególnych części książki, tj. dla oprawy, bloku i wyklejek. Końcowy wynik wyrażano w procentach, tzn. książka całkowicie niezniszczona uzyskiwała 0 punktów ($0 \times 3 = 0$) i tym samym 0%, zaś książka, której wszystkie trzy części uznano za zniszczone w stopniu znacznym, uzyskiwała 9 punktów ($3 \times 3 = 9$), co stanowiło 100%.

Do obliczania oceny intensywności zniszczeń pochodzenia biologicznego brano pod uwagę 4 rodzaje zniszczeń:

- 1) naloty, zaplamienia i ubytki wywołane przez grzyby pleśniowe,
- 2) występowanie podstawczaków, w tym rozwój puszystej destrukcji,
- 3) foksing⁷³,
- 4) ubytki (korytarze, otwory wylotowe), spowodowane przez owady.

Nasilenie wymienionych objawów oceniano wg skali podanej powyżej osobno dla trzech części książki. Końcowy wynik wyrażano w

⁷² W. Sobucki „Metoda stanfordzka, sposób oceny stanu księgozbioru” [w:] *Notes Konserwatorski* nr 3 „Ratujemy nasze dziedzictwo”, s. 50-57, 1999

⁷³ Foksing na użytek tych badań uznano za przejaw zniszczeń pochodzenia biologicznego, aczkolwiek w świetle literatury jego geneza nie jest jednoznacznie ustalona.

procentach, tzn. książka całkowicie wolna od zniszczeń pochodzenia biologicznego otrzymywała 0 punktów i tym samym 0%, zaś książka, której wszystkie trzy części uznano za zniszczone przez wszystkie wymienione w stopniu znacznym, uzyskiwała 36 punktów ($3 \times 3 \times 4 = 36$), co stanowiło 100%.

W trakcie przeprowadzania oceny księgozbioru w każdej książce mierzono zawartość wody w papierze (wilgotnościomierz do papieru Aquaboy, KMP Meters), a także pobierano wszelkie pozostałości po owadach w celu ich identyfikacji. Dwukrotnie (w grudniu 2015 i w maju 2016) przeprowadzono pomiary temperatury i wilgotności względnej powietrza w magazynach archiwum (termohigrometr LB-706G, Lab-El). Powietrze w archiwum zbadano pod kątem jakości mikrobiologicznej, czyli wyznaczono stężenia bioaerozolu całkowitego oraz stężenia aerozolu grzybowego i bakteryjnego. Próby powietrza o objętości 100 l lub 250 l pobierano metodą filtracji próbnikiem Sartorius MD8 w 4 magazynach, po 4-6 prób w zależności od wielkości magazynu, przy prędkości przepływu powietrza 30 l/min. Żelatynowe filtry z pobranymi mikroorganizmami umieszczano na agarze odżywczym (dla bakterii) i na agarze z brzeczką (dla grzybów). Pożywki dla bakterii inkubowano 1 dzień w 37°C, 3 dni w 22°C i 4 dni w 4°C, a pożywki dla grzybów 7 dni w 30°C, po czym liczono ilość kolonii na pożywkach. Końcowy wynik podano jako średnie stężenie aerozolu grzybowego i bakteryjnego w jtk/m³ powietrza⁷⁴.

Do drugiej części badań wybrano 8 książek najbardziej zniszczonych przez grzyby i przeprowadzono ich szczegółowe analizy:

⁷⁴ jtk/m³ – ilość jednostek tworzących kolonie grzybów lub bakterii, przypadająca na 1 m³.

badania mikroskopowe, hodowle na pożywkach mikrobiologicznych, pomiary poziomu adenozyno-5-trifosforanu (ATP) i analizę mikrobiologicznych lotnych związków organicznych (MLZO)⁷⁵. Z zaatakowanych powierzchni opraw, wyklejek i kart pobrano próbki nalotu grzybów, które następnie wyszczepiano na 3 rodzaje pożywek: SNA, PDA i rozcieńczoną pożywkę Malto⁷⁶. Hodowle prowadzono przez 3 tygodnie w temperaturze pokojowej, a wyrosłe kolonie identyfikowano co tydzień. Część pobranego materiału wykorzystano do przygotowania preparatów mikroskopowych w kropli wody i obserwacji w mikroskopie świetlnym. Próbkę nalotów grzybów do badań ATP⁷⁷ pobierano sterylną i chemicznie czystą wymazówką z powierzchni kwadratu 3 x 3 cm, po czym przeprowadzano ich analizy w bioluminometrze (Merck). Próbkę do badań MLZO pobierano przy pomocy włókna SPME, które umieszczane było między zamkniętymi kartami książki w miejscach z wyraźnymi objawami wzrostu grzybów. Włókno SPME absorboowało MLZO przez 4 godziny w temperaturze pokojowej. Analizę pobranych MLZO

⁷⁵ MLZO (Mikrobiologiczne Lotne Związki Organiczne) – lotne produkty przemiany materii mikroorganizmów; ich obecność w powietrzu świadczy o aktywności mikroorganizmów; T. Sawoszczuk, Ocena możliwości zastosowania analizy lotnych związków organicznych do detekcji aktywności mikrobiologicznej na przykładzie badań przeprowadzonych w Muzeum Narodowym w Krakowie, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 918, 83-104, 2013.

⁷⁶ Pożywka SNA o składzie: KH_2PO_4 - 1 g, KNO_3 - 1 g, $\text{MgSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$ - 0,5 g, glukoza - 0,2 g, sacharoza - 0,2 g, agar - 20 g, woda - 1 l; pożywka PDA - Potato Dextrose Agar (Merck); rozcieńczona pożywka Malto o składzie: wyciąg Malto - 1 g, glukoza - 1 g, pepton - 0,05 g, agar - 12,5 g, woda - 0,5 l.

⁷⁷ ATP (adenozyno-5-trifosforan) - związek magazynujący i dostarczający energię do większości procesów życiowych zachodzących w organizmach. ATP występuje we wszystkich żywych komórkach roślinnych, zwierzęcych i w mikroorganizmach, a po ich śmierci szybko ulega autolizacji. Poziom ATP mierzy się bioluminometrem, a wysokość uzyskanego wyniku świadczy o żywotności i pośrednio o ilości drobnoustrojów na zbadanej powierzchni. Poziom ATP umożliwia więc ocenę stopnia zanieczyszczenia powierzchni przez żywe drobnoustroje i ocenę konieczności dezynfekcji.

przeprowadzono metodą chromatografii gazowej oraz przy użyciu kwadрупolowego spektrometru masowego, a ich identyfikacji dokonywano na podstawie bibliotek widm masowych (NIST/EPA/NIH Mass Spectral Library) dostępnych w programie NIST MS Search, wersja 2.0.

Wyniki

Księgozbiór z dawnego klasztoru w Łąkach Bratiańskich obecnie jest umieszczony w magazynie nr 2 w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej na metalowych, odkrytych regałach (il. 2). Do książek z klasztoru dołączono kilkadziesiąt książek późniejszych, prawdopodobnie z parafii w Nowym Mieście Lubawskim, wskutek czego dziś księgozbiór ten liczy łącznie 332 woluminy (il. 3). W jego skład wchodzi książki z XVI-XX wieku oraz 9 książek, które nie posiadają dat wydania (tab. 1).

Il. 2. Lokalizacja zbadanego księgozbioru w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej; kolorem ciemnozielonym oznaczono magazyny archiwum (M nr 1 do M nr 5), jaśniejszym regały ze zbadanym księgozbiorem).

Il. 3. Zbadany księgozbiór w magazynie nr 2 w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.

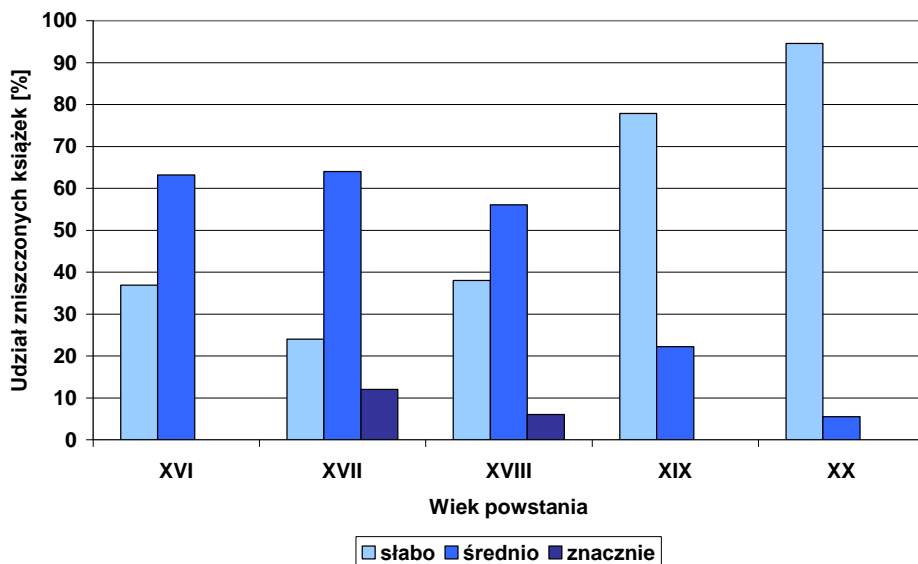
Badania przeprowadzono od grudnia 2015 roku do czerwca 2016 roku. Zbadany księgozbiór wykazywał liczne i różnorodne zniszczenia. Wszystkie książki oceniono jako zniszczone, jednak większość była zniszczona w stopniu słabym (47,1%) i średnim (40,7%), a tylko 12,2% w stopniu znacznym. Książki zniszczone w stopniu średnim lub znacznym pochodziły z XVI-XVIII wieku, natomiast książki z wieku XIX i XX były przeważnie zniszczone w stopniu słabym (il. 4). Jeśli przyjąć poziom 0% dla zbioru całkowicie niezniszczonego a 100% dla zbioru, w którym oprawy, wyklejki i bloki wszystkich książek byłyby zniszczone w stopniu znacznym, to stopień zniszczenia całego zbadanego księgozbioru,

oszacowany na 44,4%, można określić jako średni. Na ten stopień zniszczenia składały się zniszczenia opraw (17,1%), bloków książek (15,1%) i wyklejek (12,2%) (il. 5).

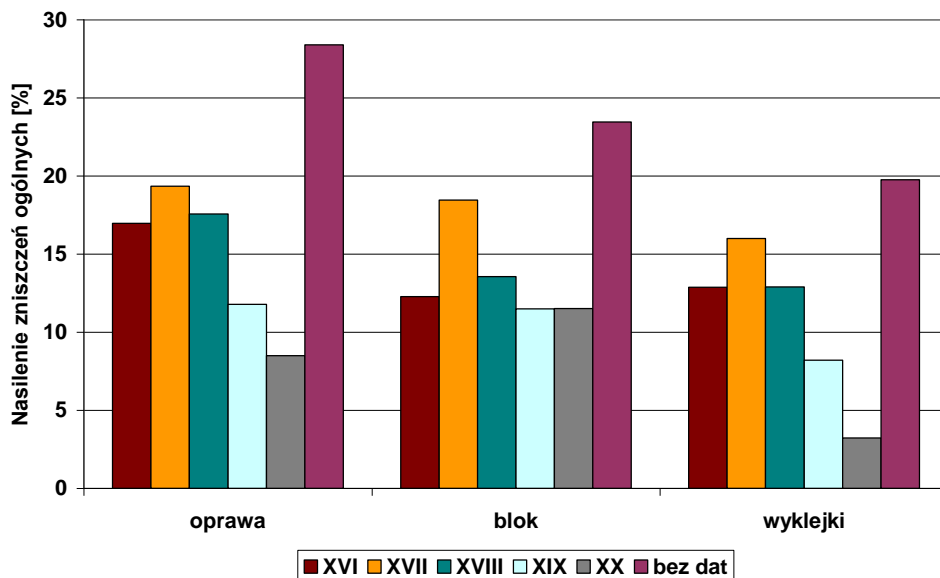
W wielu książkach skóra w oprawach była zabrudzona, sztywna, przetarta, widoczne były pęknięcia lub ubytki, szczególnie w narożnikach. Pergaminy stanowiące materiał obliczeniowy w oprawach były często zdeformowane, pokryte zaplamieniami, często w kolorze rdzawym. Obserwowano przetarcia papierów obliczeniowych, rozwarstwienie lub deformacje tektur, sklejenia. Przy wielu książkach stwierdzano brak zapięcia, niekompletne zapinki, zerwane rzemienie do zawiązywania książek. W niektórych książkach stwierdzono braki kart, zagniecenia lub zaplamienia kart. Około połowa zbioru została w przeszłości w różnym stopniu zalana wodą, o czym świadczą zacieki na oprawach, wyklejkach i w blokach książek, jednak w trakcie przeprowadzania badań wilgotność papieru w prawie wszystkich książkach była mniejsza lub równa 8%. Wyższą wilgotność stwierdzano sporadycznie, np. 12% w oprawie książki z XIX w. (sygn. 197) oraz 10% na wyklejkach i oprawie w woluminie z XVII w. (sygn. 232), w którym widoczne były ślady po zaciekach, a także zaplamienia i naloty spowodowane rozwojem grzybów. Papierowe bloki w ok. $\frac{3}{4}$ zbioru wykazywały wilgotność papieru poniżej 6% niezależnie od wieku powstania książek.

Jeśli przyjąć nasilenie zniszczeń ogólnych (mechanicznych, fizykochemicznych, biologicznych) wykrytych w książkach jako 100%, to zniszczenia spowodowane przez czynniki biologiczne stanowiły ok. 20%. Największy udział w zniszczeniach biologicznych miały ubytki spowodowane przez owady, foksing, naloty i zaplamienia wywołane

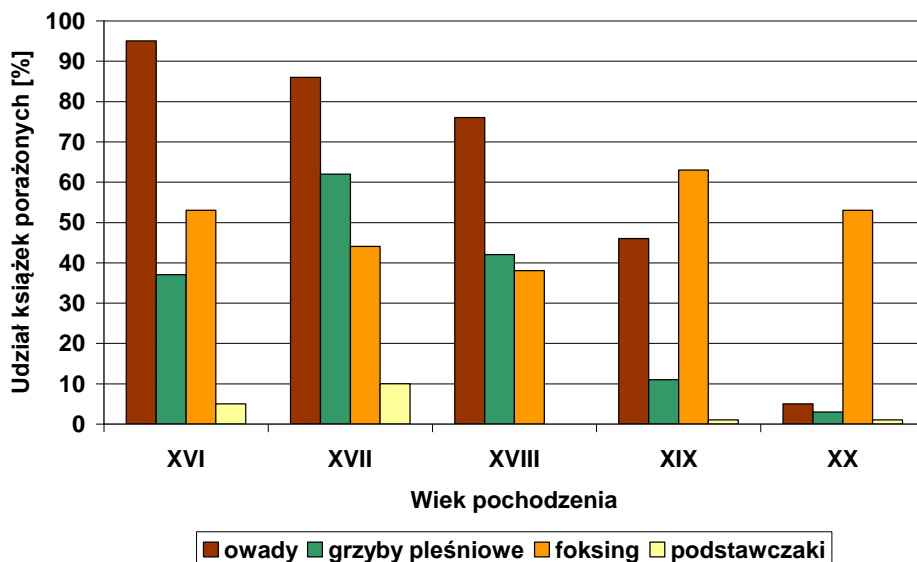
przez grzyby pleśniowe, a najmniejszy - zniszczenia wywołane przez podstawczaki. Zniszczenia pochodzenia biologicznego najczęściej obserwowano w blokach książek i na wyklejkach, rzadziej na oprawach.

II. 4. Stopień zniszczenia książek w zależności od wieku ich powstania.

Il. 5. Stopień zniszczenia poszczególnych części książek w zależności od wieku powstania.

Il. 6. Procentowy udział książek dotkniętych biodeterioracją na tle całego księgozbioru.

Ok. $\frac{2}{3}$ zbadanego księgozbioru stanowiły książki porażone w różnym stopniu przez owady (tab. 1). Owady atakowały w większym stopniu książki powstałe od XVI do XVIII w. (86% porażonych), w znacznie mniejszym stopniu obiekty pochodzące z XIX i XX w. (25% porażonych). Skutkami żerowania owadów w książkach były ubytki papieru w postaci podłużnych, nieregularnych korytarzy o szerokości od 0,5 mm do 4 mm, wypełnionych częściowo odchodami larw i włóknami papieru, lub w postaci okrągłych otworów wylotowych, o średnicy od 1 mm do 4 mm, wygryzionych przez postacie doskonale owadów (il. 7). Wszystkie osobniki znalezione w książkach były martwe. W korytarzach i

między kartami książek znaleziono liczne pozostałości po owadach - martwe larwy, wylinki larwalne lub ich fragmenty, martwe chrząszcze lub ich fragmenty⁷⁸ oraz liczne odchody o różnych rozmiarach i kształtach (il. 8). Pozostałości owadów w miarę możliwości identyfikowano, dzięki czemu okazało się, że w księgozbiorze żerowało co najmniej 8 gatunków owadów oraz drapieżny pajęczak – zaleszczotek książkowy, polujący na larwy owadów (tab. 2).

Tab. 1. Procentowy udział w księgozbiorze książek porażonych przez owady (w %).

Wiek	Stopień nasilenia porażenia przez owady			Brak porażenia przez owady
	słaby	średni	znaczący	
XVI	69	26	0	5
XVII	66	20	0	14
XVIII	58	16	2	24
XIX	40	6	0	54
XX	5	0	0	95
Bez dat	56	33	0	11
średnio	49,0	16,8	0,3	33,8

Tab. 2. Przynależność systematyczna i znaczenie gatunków owadów wykrytych w księgozbiorze.

Rząd	Rodzina	Gatunek	Znaczenie dla księgozbiorów

⁷⁸ Chodzi o postacie doskonale chrząszczy, czyli tzw. imaga.

chrząszcze	kołatkowate	kołatek domowy	niszczy drewno, może żerować w papierowym bloku książki; wygryza korytarze o szerokości do 2 mm
		żywiak chlebowiec	niszczy papier, w którym wygryza korytarze o szerokości do 2 mm
		tykotek pstry	niszczy drewno, może żerować w papierowym bloku książki; wygryza korytarze o szerokości do 4 mm
	pustoszwate	pustosz kradnik	wszystkożerny; w papierze wygryza korytarze o szerokości do 4 mm
	skórnikowate	szubak dwukropek mrzyk krostowiec	niszczą skórę, pergamin, żerują też na szczątkach martwych owadów
	zatechlakowate	zatechlak pleśniakowaty	odżywia się pleśnią
	ryjkowcowate	wołek zbożowy	odżywia się ziarnem zbóż i przetworami mącznymi; w księgozborze prawdopodobnie

			przypadkowy lub żywił się zaschniętym klejem skrobiowym
szczeciogonki	Rybikowate	rybik cukrowy	wszystkożerny; w papierze powoduje powierzchniowe otarcia lub nieregularne

Il. 7. Liczne korytarze wydrążone przez larwy chrząszczy na wyklejkach (sygn. 267)

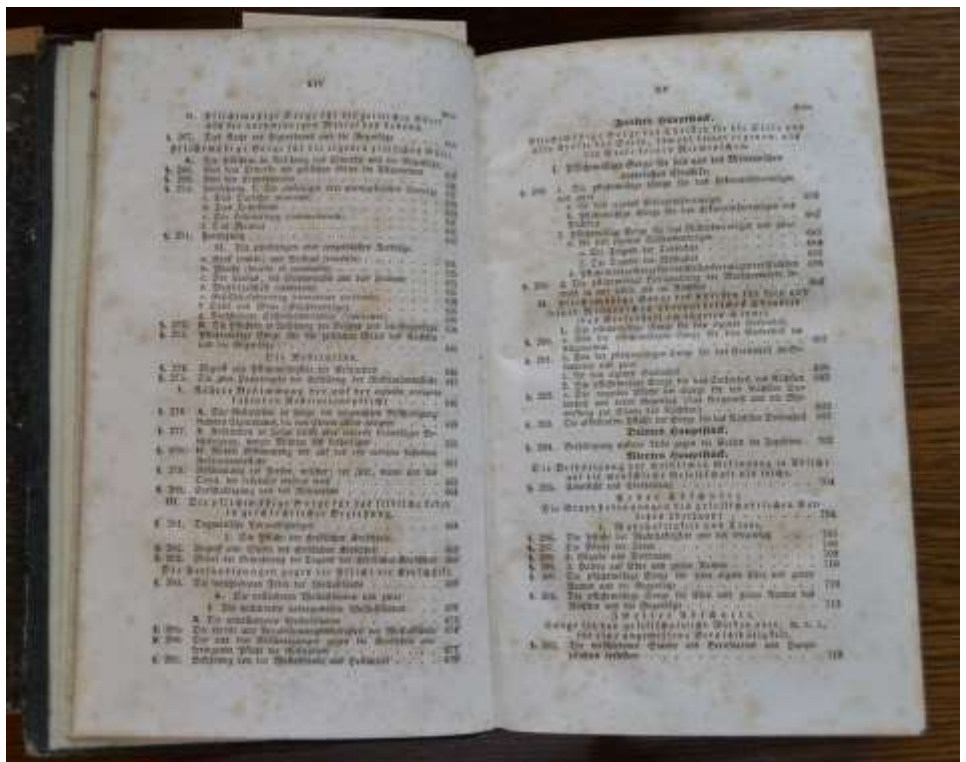

Il. 8. Odchody larw chrząszczy w materiale pobranych z korytarzy wydrążonych przez owady w książce

Drugim pod względem częstości występowania objawem zniszczenia był foksing, czyli rdzawobrazowe zaplamienia o wielkości od 1 mm do 1-1,5 cm, występujące na papierze. Foksing w nasileniu słabym lub średnim stwierdzono w prawie połowie książek, przy czym najczęściej w woluminach pochodzących z XIX w. (63%) (tab. 3). Zaplamienia te niekiedy pokrywały całe karty (il. 9).

Tab. 3. Udział w księgozbiorze książek dotkniętych przez foksing (w %).

Wiek	Stopień nasilenia foksingów			Brak foksingów
	słaby	średni	znaczny	
XVI	53	0	0	47
XVII	38	6	0	56
XVIII	36	2	0	62
XIX	60	3	0	37
XX	53	0	0	47
Bez dat	22	0	0	78
średnio	43,7	1,8	0	54,5

Il. 9. Liczne żółtobrązowe plamy typu foksing w książce XIX-wiecznej (sygn. 90)

Prawie $\frac{1}{3}$ zbioru wykazywała w mniejszym lub większym stopniu zniszczenia spowodowane przez wzrost i działanie grzybów pleśniowych (tab. 4). Rozwój tych mikroorganizmów przejawiał się w postaci nalotów: czarnych i puszystych lub brązowych, szarych i brudnozielonych (il. 10), względnie zaplamień na papierze w kolorze brązowym, szarym, różowym i oliwkowym. Zniszczeniom natury estetycznej towarzyszyło osłabienie struktury papieru, ubytki, niekiedy obserwowano sklejenia sąsiadujących kart.

Tab. 4. Udział w księgozbiorze książek porażonych przez grzyby pleśniowe (w %).

Wiek	Stopień nasilenia porażenia przez grzyby pleśniowe			Brak porażenia przez grzyby pleśniowe
	słaby	średni	znaczny	
XVI	37	0	0	63
XVII	52	4	6	38
XVIII	38	2	2	58
XIX	11	0	0	89
XX	2	1	0	97
Bez dat	22	11	0	67
średnio	27,0	3,3	1,3	68,3

Il. 10. Czarne, pyliste naloty złożone ze strzępek i zarodników *Stachybotrys chartarum* i *Ulocladium sp.* (sygn. E).

Najrzadziej spotykane, bo wykryte zaledwie w 15 ksiązkach, okazały się zniszczenia spowodowane przez grzyby podstawczaki (tab. 5). Zaobserwowano puszystą destrukcję papierowego bloku (il. 11) i wachlarzowato rozprzestrzeniającą się grzybnię, prawdopodobnie stroczka łzawego (il. 12). Wachlarzowato rozprzestrzeniającej się grzybni towarzyszyło zbrązowienie i kruchość papieru.

Tab. 5. Udział w księgozbiorze ksiązek zaatakowanych przez podstawczaki (w %).

Wiek	Stopień nasilenia zniszczeń przez podstawczaki			Brak zniszczeń przez podstawczaki
	słaby	średni	znaczny	

XVI	5	0	0	95
XVII	10	0	0	90
XVIII	0	0	0	100
XIX	0	1	0	99
XX	0	1	0	99
Bez dat	0	0	0	100
średnio	2,5	0	0	97,5

Il. 11. Fragment bloku książki z puszystą destrukcją widoczną na krawędziach kart (strzałka) (sygn. 54).

Il. 12. Wachlarzowato rozprzestrzeniająca się grzybnia w dolnej części karty (sygn. nr 2)

Spośród książek dotkniętych zniszczeniami spowodowanymi przez grzyby pleśniowe lub podstawczaki do bardziej szczegółowych badań wybrano 8 woluminów (tab. 6). Najbardziej widocznymi objawami rozwoju grzybów były czarne, puszyste naloty, występujące zarówno na pergaminowych oprawach, na wyklejkach książek, jak i w głębi bloku na kartach z papieru czerpanego. Stwierdzono, że były one utworzone przez grzyby należące do kilku gatunków z rodzaju *Chaetomium* (*Ch. murorum*, *Ch. elatum*, *Ch. globosum*) lub *Stachybotrys chartarum*, którym towarzyszył *Ulocladium* sp. Ponadto wykryto mniej lub bardziej intensywne naloty w kolorach jasnobrązowym, brązowym, brązowoczarnym, rdzawym, brudnozielonym lub szarym, z których grzybów nie udało się wyhodować ani zidentyfikować pod mikroskopem.

Na dwóch książkach z XIX i XX wieku, wydrukowanych na papierze maszynowym wykryto wachlarzowato rozprzestrzeniającą się grzybnię grzyba należącego do podstawczaków, prawdopodobnie strocza łązawego. W jednej z tych książek wykryto obecność lotnego związku organicznego (MLZO) wytworzonego przez grzybnię - 1-okten-3-onu w stężeniu 0,48 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. We wszystkich pożywkach zaszczerpionych materiałem biologicznym z książek pojawiły się liczne kolonie *Penicillium sp.* Wartości ATP w miejscach wolnych od widocznych oznak rozwoju grzybów wahały się w zakresie 22-68 RLU (średnio 40 RLU), a w miejscach zaatakowanych przez grzyby mieściły się w zakresie 52-23 000 (średnio 1 830 RLU), czyli były średnio 50-krotnie wyższe.

W dniach przeprowadzania pomiarów mikroklimatu średnia temperatura w archiwum wynosiła 16°C (w grudniu) i 21°C (w maju), a wilgotność względna powietrza odpowiednio 39% i 45%. Średnie całkowite stężenie bioaerozolu było równe 1754 jtk/m^3 , w tym aerozolu bakteryjnego 1111 jtk/m^3 i aerozolu grzybowego – 643 jtk/m^3 . Najwyższe stężenia bioaerozolu wykryto w magazynie nr 2 w sąsiedztwie regałów z badanym księgozbiorem (tab. 7). Większość, bo ok. 84% wszystkich grzybów wyizolowanych z powietrza stanowiło *Penicillium sp.* (il. 13, 14).

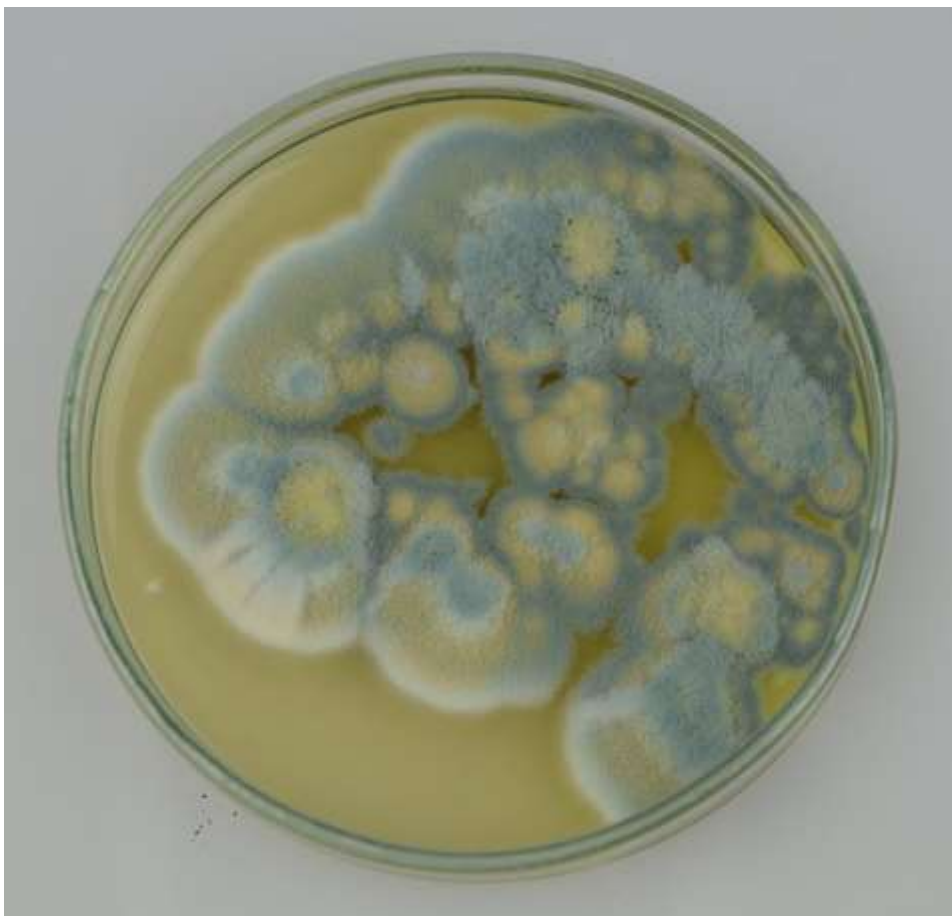
Tab. 7. Zanieczyszczenie przez mikroorganizmy powietrza w archiwum (w jtk/m^3).

Aerozol	Magazyny				średnio
	1	2	4	5	
bakteryjny	179	1896	1651	720	1111,5

grzybowy	555	947	619	449	642,5
całkowity	734	2843	2270	1169	1754,0

Il. 13. Aparat konidialny *Penicillium* sp.

Il. 14. Kolonie *Penicillium* sp. na pożywce mikrobiologicznej.

Omówienie wyników i zalecenia na przyszłość

Na podstawie wizualnej oceny stanu zachowania poszczególnych ksiązek oceniono ogólny stopień zniszczenia księgozbioru przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej jako średni. Większość ksiązek była uszkodzona w wyniku urazów mechanicznych lub zalania wodą, co wynikało z ich wcześniejszych burzliwych losów, szczególnie po pożarze w klasztorze w Łąkach Bratiańskich w 1882 roku. Ok. $\frac{1}{5}$ ogółu zniszczeń księgozbioru stanowiły

niszczenia pochodzenia biologicznego, w tym najczęściej korytarze i otwory spowodowane żerowaniem owadów. Papier w blokach i wyklejki były niszczone głównie przez larwy i imaga pustosza kradnika i żywiaka chlebowca, w drewnianych deskach opraw żerowały larwy kołatka domowego i tykotka pstrego, a skórzane i pergaminowe obleczenia w oprawach mogły być uszkodzane przez larwy chrząszczy z rodziny skórnikowate, tj. szubaka dwukropka, skórnika słońca i mrzyków. Skórnikowate mogły także żerować na martwych szczątkach innych owadów. Ponadto w zbiorze występowały wszystkożerne rybiki cukrowe. Zatechlak pleśniakowaty żywił się pleśnią obecną na kartach książek i na oprawach. Na wymienione owady polował drapieżny pajęczak – zaleszczotek książkowy, który wyglądem przypomina znacznie pomniejszonego i pozbawionego gruczołu jadowego skorpiona. Wśród pozostałości owadów znaleziono nawet martwe imago wołka zbożowego, którego obecność mogła być przypadkowa, jednak nie można wykluczyć, że żerował w książkach odżywiając się klejem skrobiowym użytym w oprawach.

Podobnie jak w innych księgozbiorach bardzo często, szczególnie w książkach z XIX wieku, na papierowych kartach i wyklejkach napotymano na czerwono- lub żółtobrazowe, niewielkie zaplamienia, znane pod ogólną nazwą foksing⁷⁹. Obecnie za najważniejszą cechę foksingów i jednocześnie mechanizm prowadzący do ich powstania uważa się utlenianie się celulozy, które może być przyspieszane przez metale, np. żelazo lub miedź, produkty przemiany materii grzybów lub lokalną kondensację wody w kapilarach w warunkach zmiennej

⁷⁹ Strzelczyk A. B., 2006. *Foxing – najczęstsza choroba książek i archiwaliów*. IV Konferencja Naukowa „Rozkład i korozja mikrobiologiczna materiałów technicznych”, Łódź, s. 122–127.

wilgotności względnej i temperatury powietrza. Utlenianiu się celulozy sprzyja także światło, obecność kurzu i zabrudzeń, niektóre procesy technologiczne w trakcie produkcji papieru, np. bielenie, oraz dodatek słomy w papierze⁸⁰. Jednak podobieństwo wyglądu tych zaplamień utrudnia lub wręcz uniemożliwia na tym etapie badań ustalenie przyczyny w przypadku poszczególnych zniszczeń tego typu.

Wskutek zalania wodą lub narażenia na wilgoć w otoczeniu w przeszłości prawie $\frac{1}{3}$ zbioru uległa w różnym stopniu atakowi grzybów, przeważnie pleśniowych, czego widocznymi do dziś objawami są ciemne, puszyste lub pyliste naloty i różnokolorowe zaplamienia na kartach, wyklejkach i oprawach. W czarnych i puszystych nalotach wykryto niepoliczalne ilości owocników kilku gatunków grzybów pleśniowych z rodzaju *Chaetomium*, znanych z silnych uzdolnień do rozkładu celulozy. W czarnych i pylistych nalotach stwierdzano zazwyczaj obecność *Stachybotrys chartarum* oraz towarzyszących mu gatunków z rodzaju *Ulocladium*. Grzyby z rodzaju *Stachybotrys* są znane z wytwarzania lotnych mikotoksyn, które w większych stężeniach są szkodliwe dla zdrowia⁸¹. Bardzo ciekawym i wartym głębszych badań rodzajem zniszczenia było występujące w dwóch książkach zbrązowienie i kruchość papieru oraz towarzysząca temu jasnoszara, wachlarzowato rozprzestrzeniająca się grzybnia, prawdopodobnie stroczka ławego, grzyba powodującego szybko postępującą zgniliznę brunatną drewna. Występowanie tego grzyba na dolnych marginesach książek pozwala

⁸⁰ Soyeon Ch., 2007, *Foxing on paper: a literature review*, „Journal of the American Institute for Conservation” 46, s. 137–152.

⁸¹ Piontek M., *Grzyby pleśniowe i ocena zagrożenia mikotoksycznego w budownictwie mieszkaniowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, 2004.

przypuszczać, że książki te przez pewien czas stały na drewnianej półce porażonej przez zgniliznę brunatną.

Przeniesienie przed trzynastoma latami zbioru do suchych magazynów AAD DT spowodowało częściowe obumarcie grzybni i zarodników w księgozbiorze, o czym świadczyły trudności w wyhodowaniu na pożywkach grzybów z książek, za wyjątkiem *Penicillium sp.*, oraz brak mikrobiologicznych lotnych związków organicznych (MLZO) w większości próbek. Obumarcie dużej części grzybów na książkach potwierdzały także stosunkowo niskie dla tak grubych warstw nalotów grzybów poziomy ATP, które nie przekraczały 23 000 RLU. Dla porównania w innym księgozbiorze, w którym wilgotność względna powietrza stale mieściła się w zakresie 60-90%, a roczna amplituda temperatury przekraczała 20°C i widoczne były jasnoszare naloty grzybni *Scopulariopsis sp.* na oprawach wielu książek, najniższy poziom ATP był równy 30 000 RLU, a najwyższe przekraczały możliwości pomiarowe aparatu, tj. 100 000 RLU⁸².

Mimo obumarcia dużej części grzybów w nalotach na książkach stężenie grzybów w powietrzu w magazynie nr 2 w pobliżu zbadanego księgozbioru było bardzo wysokie, bowiem wynosiło 947 jtk/m³, czyli siedmiokrotnie więcej od dopuszczalnej wartości, tj. 150 jtk/m³. Z tego magazynu mikroorganizmy wraz z ruchami powietrza przemieszczały się do pozostałych pomieszczeń w archiwum, nawet do zamkniętego magazynu nr 5. Wśród grzybów w powietrzu dominował grzyb *Penicillium sp.*, który licznie wykrywano także w hodowlach z próbek

⁸² J. Karbowska-Berent, J. Jarmilko, 2012. Jakość mikrobiologiczna powietrza w magazynach i poziom ATP na obiektach – nowe metody oceny warunków przechowywania zbiorów i stanu ich zachowania. *Notes Konserwatorski* 15, 83-96.

nalotów pobranych z książek. Przymuszczalnie grzyb ten stanowił wtórne, aczkolwiek znaczące zakażenie książek.

Obecność tak licznych zarodników i fragmentów strzępek grzybnii w powietrzu, których źródłem jest zbadany księgozbiór, przemawia za koniecznością jego dezynfekcji. Z uwagi na liczebność zbioru najbardziej odpowiednią metodą będzie gazowanie w tlenku etylenu (ETO), który zabija grzyby, bakterie i owady we wszystkich stadiach rozwojowych. Gazowanie ETO trwa 1-2 dób, a cały zabieg wraz z usuwaniem pozostałości tego gazu z książek zajmuje 1 tydzień. Największą wadą ETO jest jego toksyczność i rakotwórczość, dlatego dezynfekcję przeprowadza wyłącznie wykwalifikowany personel w specjalnych, hermetycznych komorach próżniowych⁸³. Po dezynfekcji książki powinny być oczyszczone mechanicznie pod nadzorem konserwatora zabytków z papieru i skóry z nalotów grzybów, pozostałości po owadach i innych zabrudzeń. Dezynfekcja i oczyszczanie z pewnością kilkakrotnie obniżą stężenie bioaerozolu w archiwum, jednak okresowo warto powtarzać kontrolę jakości mikrobiologicznej powietrza. Zalecane najwyższe dopuszczalne stężenie aerozolu grzybowego w magazynach archiwalnych nie powinno przekraczać 150 jtk/m³. W celu zabezpieczenia zbiorów przed owadami zaleca się wyłożenie pułapek, które zawierają atrakcyjne pożywienie lub feromony dla owadów i przyciągają postacie doskonałe, które przyklejają się do warstwy kleju. Pułapki służą do monitorowania ilości owadów w bibliotece/archiwum i jednocześnie do ograniczania ich populacji.

Na podstawie przeprowadzonych zaledwie kilku pomiarów temperatury i wilgotności względnej powietrza trudno oceniać

⁸³ Dezynfekcję w ETO można przeprowadzić w Bibliotece Głównej UMK.

mikroklimat w archiwum. Dlatego konieczne jest przeprowadzanie w każdym magazynie monitoringu mikroklimatu przy użyciu termohigrometrów z możliwością rejestracji pomiarów i ich odczytu np. programie Microsoft Excel. Stały monitoring mikroklimatu pozwoli na ocenę parametrów w dłuższym okresie czasu, np. po roku, i podjęcie działań zmierzających do jego poprawy. Niska, tj. wynosząca poniżej 6%, zawartość wody w papierze w $\frac{3}{4}$ zbioru świadczy o tym, że w okresie grzewczym powietrze w archiwum jest prawdopodobnie za suche, co może z czasem powodować przesuszenie i kruchość papieru. Zgodnie z ogólnie przyjętymi zaleceniami temperatura w magazynie powinna mieścić się w zakresie 16-18°C, a wilgotność względna powietrza w zakresie 45-55%. Mikroklimat powinien być stabilny, tzn. roczne amplitudy temperatury nie powinny przekraczać 2°C, a wilgotności względnej powietrza – 3%⁸⁴. Bardzo ważnym, aczkolwiek często niedocenianym parametrem mikroklimatu w archiwach jest wydajność wentylacji. Według zaleceń archiwistów holenderskich częstotliwość wentylacji powinna wynosić 0,2 zmiany powietrza zewnętrznego (świeżego) na godzinę, częstotliwość cyrkulacji - 2 zmiany powietrza całkowitego na godzinę, a prędkość ruchu powietrza – 0,01 m/s⁸⁵. Wilgotność względna powietrza poniżej 60%, wydajna wentylacja oraz czystość w magazynach archiwalnych są najlepszym zabezpieczeniem zasobu przed rozwojem mikroorganizmów w przyszłości.

⁸⁴ Polska Norma PN-ISO 11799 „Informacja i dokumentacja. Wymagania dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych”, Polski Komitet Normalizacyjny Warszawa, 2006.

⁸⁵ M. de Feber, J. Havermanns, E. Cornelissen, The Positive Effects of Air Prification in the Dutch State Archives, part I:Experimental Set up and Air Quality, Restaurator 19, 1998, 212-221.

Agnieszka Zięba
Elżbieta Jabłońska
Zakład Konserwacji Papieru i Skóry
Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu

Konserwacja zachowawcza części księgozbioru z parafii Świętego Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej zwróciło się do Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika z prośbą o merytoryczne i praktyczne wsparcie w kwestii prawidłowej ochrony gromadzonego zasobu archiwalnego. Ze względu na brak stałej pomocy ze strony konserwatora-restauratora dzieł sztuki, opiekunowie zasobu stoją wobec trudnego wyzwania, jakim jest profesjonalna opieka nad ciągle rozrastającym się zasobem. W ramach części teoretyczno-badawczej pracy dyplomowej, studenckich praktyk zawodowych oraz zajęć dydaktycznych na kierunku konserwacja-restauracja dzieł sztuki - specjalność konserwacja papieru i skóry, podjęto starania na rzecz wskazania kierunku prowadzenia dalszych działań w kwestii ochrony gromadzonego zbioru.

Niniejszy artykuł dotyczy konserwacji zachowawczej części księgozbioru z Parafii Świętego Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (332 pozycje). Konserwacja została wykonana przez pięcioosobowy zespół w ramach zawodowych praktyk studenckich. Miała

miejsce w ciągu 168 godzin dydaktycznych we wrześniu 2016 roku. Opiekunem merytorycznym i koordynatorem była mgr Agnieszka Zięba. Prace objęły 26 pozycji wytypowanych z ponad 90 egzemplarzy, które ze względu na silne zniszczenia biologiczne poddano dezynfekcji w komorze z tlenkiem etylenu w Bibliotece Głównej UMK w Toruniu. Celem działań było rozpoczęcie długotrwałego procesu konserwacji całego księgozbioru, a wytypowane do prac obiekty prezentują efekty działań konserwatorskich na obiektach różnorodnych pod względem rodzaju i intensywności zniszczenia.

Archiwa są instytucjami gromadzącymi, opracowującymi i udostępniającymi swój zasób. Przechowywany wieczyście ma służyć kolejnym pokoleniom w celach badawczych i administracyjnych. Zasób wymusza na swoich opiekunach określone działania w celu zahamowania lub spowolnienia niszczących go procesów. Oczywistym obowiązkiem każdego archiwum jest otaczanie zasobu kompleksową opieką. Tylko sukcesywnie prowadzona konserwacja i aktywna profilaktyka zapewnia zabezpieczenie obiektów i gwarantuje ich przetrwanie dla następnych pokoleń.

Archiwa są zobligowane zarówno do ochrony gromadzonych zbiorów jak i udostępniania znajdujących się w nich informacji⁸⁶. Udostępnianie wpływa negatywnie nie tylko na trwałość materiałów archiwalnych, ale także zaburza prawidłowe postępowanie prewencyjne na rzecz ich ochrony. Sprostanie tym trudnym zadaniom jest zasadniczym elementem w projektowaniu postępowania konserwatorskiego. Brak wyspecjalizowanych w tym kierunku pracowników, którzy byłiby na miejscu z pewnością bardzo komplikuje i ogranicza podejmowanie

⁸⁶ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 o narodowym zasobie archiwalnym.

odpowiednich decyzji. W tym wypadku należy korzystać z konsultacji i pomocy konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki, świadomie ochraniać zasób, minimalizować jego eksploatację, w zamian udostępniać informacje w formie mikrofilmów lub kopii cyfrowych.

Konserwacja jest zespołem czynności o różnych zakresach działania i jednym wspólnym celu - zahamowaniu lub spowolnieniu procesów niszczenia materii zabytkowej i historycznej, przy czym należy podkreślić, iż oryginalne elementy o wartości zabytkowej i historycznej zawsze muszą być bezwzględnie zachowane. Informuje o tym między innymi polska ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁸⁷. W konserwacji rozróżnia się trzy podstawowe zakresy działań, określane w Polsce kolejno mianem konserwacji profilaktycznej (inaczej zapobiegawczej, prewencyjnej, pasywnej), konserwacji zachowawczej oraz konserwacji-restauracji (pełnej konserwacji), niekiedy przeprowadzanej z elementami rekonstrukcji. Na arenie międzynarodowej mimo usystematyzowania terminologii środowisko konserwatorskie nie ma ujednoliconej nomenklatury, dlatego zakres i rodzaj działań ściśle określa program prac konserwatorskich.⁸⁸

Należy podkreślić, iż bardzo ważną rolę w konserwacji odgrywają również badania w celu określenia techniki wykonania, a także przede wszystkim przyczyn zniszczeń danego obiektu lub całego zespołu. Analiza tych wszystkich elementów prowadzi do powstania projektu

⁸⁷ DZ. U. 2003 Nr. 162 poz 1568, art.3, art.6 .

⁸⁸ K. Komsta-Sławińska pod kierunkiem dr. M. Pronobis-Gajdzis *Współczesne tendencje w konserwacji -restauracji książki w formie kodeksu*, praca magisterska, 2016 r., s.56 – 57.

konserwatorskiego. Przykładem takiej realizacji były prace nad Złotym Kodeksem Gnieźnieńskim⁸⁹.

Konserwacja zachowawcza w odróżnieniu od konserwacji-restauracji koncentruje się na całym zbiorze, a nie na pojedynczym egzemplarzu. Wykonuje się niezbędne, minimalne czynności zabezpieczające materię zabytkową bez bezpośredniej ingerencji w jej strukturę. Niektóre obiekty poddane konserwacji zachowawczej mogą bezpiecznie czekać do czasu wykonania konserwacji-restauracji, oczywiście jeśli tylko tego wymagają. Zaletą konserwacji zachowawczej jest przede wszystkim pozostawienie obiektu w niezmienionej formie o bardzo czytelnych śladach eksploatacji, świadczących o często burzliwej historii prowadzącej do utraty pierwotnej "dawnej świetności". Dzięki zachowanej "patynie czasu" nasza wiedza o historii zabytku jest bogatsza, a księga lub dokument bardziej "prawdziwy". Usuwane są zanieczyszczenia mikrobiologiczne, kurz i zabrudzenia nie związane silnie z podłożem, które mogą w przyszłości katalizować zniszczenia fizykochemiczne. Natomiast "zaczytane" narożniki są nie doczyszczane, lecz traktowane jako historyczne nawarstwienie świadczące o eksploatacji danego egzemplarza. Zniszczenia mechaniczne w postaci przedarć, ubytków i śladów biodeterioracji eliminowane są tylko w razie ryzyka powstawania dalszych uszkodzeń. Brak połowy karty czy narożnika nie jest uzupełniany, jeśli nie powoduje kolejnych zniszczeń. W ramach konserwacji zachowawczej wzmacnia się osłabione lub częściowo zniszczone konstrukcje kodeksów, ale tylko wtedy gdy jest to bezwzględnie konieczne, a obecny stan zachowania destabilizuje cały

⁸⁹ M. Pronobis-Gajdzis, E. Jabłońska, *Projekt konserwatorski i jego realizacja*, [w:] Ewangelista, Złoty Kodeks Gnieźnieński, red. naukowa ks. dr Michał Sołomieniuk, Kraków 2016 r., s.139-162.

obiekt. Wykonuje się reintegrację elementów książki (luźne fragmenty są ponownie montowane). W konserwacji zachowawczej korzystny jest również stosunek nakładu finansowego i czasu do ilości pozycji poddanych zabiegom. Prace można przeprowadzić na miejscu w tymczasowo zorganizowanej pracowni⁹⁰. Dlatego też konserwacja zachowawcza jest szczególnie cenna dla instytucji o mniejszych budżetach, które nie posiadają profesjonalnej pracowni z zatrudnionymi na stałe konserwatorami-restauratorami dzieł sztuki. Wymaga ona jednak konsekwencji w działaniu nad całym zespołem. Program prac musi być wspólny dla całego zespołu i skrupulatnie dokumentowany. Należy podkreślić, iż niektóre obiekty mimo przeprowadzonej konserwacji nie mogą być udostępniane i eksponowane ze względu na duże ryzyko powstania nowych, poważnych uszkodzeń. Konserwacja zabezpiecza, wzmacnia i stabilizuje uszkodzenia, ale ich nie usuwa.

Studenci i pracownicy Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry (ZKPiS) UMK w Toruniu od wielu lat uczestniczą w projektach konserwatorskich, poświęconych profilaktyce i konserwacji zachowawczej zbiorów bezpośrednio w miejscu ich przechowywania. W ramach praktyk organizujemy tymczasowe pracownie, przeprowadzamy konserwację i wdrażamy działania profilaktyczne. W ZKPiS pierwsze działania w kierunku propagowania w Polsce konserwacji profilaktycznej i zachowawczej prowadziła dr Halina Rosa (między innymi w bibliotece Klasztornej Ojców Franciszkanów w Głubczycach- tutaj wspólnie z prof. Elżbietą Jabłońską, bibliotece polonijnej im. Ignacego Domeyko w Buenos Aires) i kolejne osoby: dr Dorota Jutrzenka- Supryn (w Bibliotece

⁹⁰M. Pronobis -Gajdzis, J. Czuczko, D. Jutrzenka-Supryn, *Nowe kierunki w obszarze konserwacji -restauracji zabytkowych kodeksów*, [w:] "Toruńskie Studia Bibliologiczne" 2015 r., nr 2(15), s. 169 - 173.

Elbląska im. C. Norwida), dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis (w Bibliotece klasztornej Sióstr Dominikanek Zakonu Kaznodziejskiego w Świętej Annie, Bibliotece Opactwa Sióstr Benedyktynek w Krzeszowie oraz w klasztorze Benedyktynek w Żarnowcu) oraz mgr Agnieszka Zięba (w Archiwum Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Warszawie). Ratowanie księgozbioru z parafii św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej rozpoczęły działania w ramach ukończonej pod koniec 2016 roku pracy dyplomowej w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry UMK w Toruniu⁹¹. Zakres pracy obejmował między innymi ocenę intensywności i różnorodności zniszczeń biologicznych, a także opracowanie zaleceń dotyczących dezynfekcji i dezynsekcji księgozbioru. Analizie poddano również ogólny stan zachowania całego zbioru, biorąc pod uwagę warunki przechowywania w przeszłości oraz obecne⁹².

Niewątpliwie praca zespołowa wymaga odpowiedniej organizacji. W odniesieniu do konserwacji wykonywanej w instytucji przechowującej swój zasób wymaga wielu przygotowań. Dzięki dużemu zaangażowaniu pracowników Archiwum zorganizowaliśmy tymczasową pracownię w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Została utworzona w osobnym, zamkniętym pomieszczeniu, na parterze, z oknami wyposażonymi w rolety. Tam też trafiła na okres karencji zabezpieczona w zamkniętych i zabezpieczonych pudłach część księgozbioru po dezynfekcji. Zważywszy na porę roku w której prowadzono prace

⁹¹" D. Jezierska pod kierunkiem dr. J. Karbowskiej – Berent, *Porażenie przez grzyby i owady księgozbioru z parafii św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim, przechowywanego w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej*", praca magisterska UMK 2016 r.

⁹² D. Jezierska, *Porażenie...*, op. cit. , s. 1.

(wrzesień), aura dopisała i wyniesione z magazynu o stosunkowo stabilnych warunkach książki nie były narażone na wahania wilgotności i temperatury wewnątrz często otwieranej tymczasowej pracowni. Oczywistym wyposażeniem była wystarczająca ilość stołów, które można zaadoptować na stanowiska pracy oraz miejsce na odkładanie obiektów. Archiwum zapewniło materiały konserwatorskie i organizacyjne wsparcie, natomiast ZKPiS narzędzia i zespół zaangażowanych w pracę studentów z pomocą merytoryczną ze strony prowadzącego. W zaadaptowanym na pracownię pomieszczeniu zabezpieczono folią regały z podręczną biblioteczką oraz znajdujący się tam sprzęt do digitalizacji. Organizując tymczasową pracownię należy brać pod uwagę także potencjalne zagrożenia: ryzyko zalania, pożaru czy włamania. Podczas trwania prac powinno się chronić nie tylko obiekty zabytkowe, ale też własne zdrowie. W odzież ochronną, rękawiczki oraz maski winien być wyposażony każdy, kto pracuje z silnie zabrudzonym zbiorem, szczególnie na etapie oczyszczania mechanicznego. Brud, gromadzący się w niezwykle długim czasie na obiektach to mieszanina kurzu, sadzy, ekskrementów insektów, zarodników, fragmentów strzępków grzybni, pyłów i wielu innych cząstek, niewidocznych gołym okiem. Dlatego należy chronić skórę oraz drogi oddechowe od ryzyka bardzo groźnych dla zdrowia infekcji. Mimo stosowania bardzo skutecznych urządzeń i materiałów, w trakcie oczyszczania zbioru część zanieczyszczeń unosi się w powietrze. W Archiwum podczas prac konserwatorskich codziennym profilaktycznym działaniem było oczyszczanie i dezynfekowanie blatów roboczych, wymiana bawełnianych podkładów, na których oczyszczano książki, odkurzanie i dezynfekcja preparatem bakterio i grzybobójczym.

Ważnym działaniem we wszystkich pracach konserwatorskich jest ich odpowiednie dokumentowanie (forma opisowa i fotograficzna). Każdy konserwowany egzemplarz z parafii św. Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim posiada założoną kartę konserwacji zachowawczej w formie formularza z hasłami w polach wyboru lub punktami wymagającymi krótkich opisów. Jest to forma ogólnego i szczegółowego zapisu informacji o każdym poddanym konserwacji obiekcie. Skrócowa dokumentacja (trzy strony A4) jest czytelna, może być wypełniona w krótkim czasie i jednocześnie zawiera wszystkie niezbędne informacje. Dotyczą one identyfikacji obiektu, techniki wykonania, stanu zachowania i przebiegu prac konserwatorskich łącznie z rodzajem użytych materiałów. Książki są dokumentowane fotograficznie przed i po konserwacji.

Wizualna ocena stanu zachowania obiektów w ramach pracy dyplomowej oraz przegląd ich w trakcie trwania prac konserwatorskich wykazały, iż ponad połowa księgozbioru uległa znacznym zniszczeniom. Cały zbiór jest bardzo zabrudzony do tego stopnia, że po kilku przejranych egzemplarzach należało wymienić jednorazowe rękawiczki na nowe. Ze względu na silne uszkodzenia i deformacje konstrukcji kodeksów, przeglądanie niektórych egzemplarzy wiązało się z zachowaniem szczególnych środków ostrożności. Ślady po silnych zalaniach oraz zawilgoceniu, uszkodzenia mechaniczne w oprawie, przedarcia i ubytki wewnątrz bloku oraz zniszczenia biologiczne niejednokrotnie sięgały ponad połowy bloku, a papier czyniły ekstremalnie osłabionym. Trwale odkształcone konstrukcje kodeksów, pourywane skórzane grzbiety i przeguby, kruche, posklejane ze sobą na skutek zniszczeń mikrobiologicznych karty wskazują na burzliwą

przeszłość i skrajnie złe warunki przechowywania. Zbiór był co najmniej dwa razy przenoszony i niestety przechowywany w niewłaściwych warunkach na poddaszu zanim trafił do archiwum⁹³. W trakcie trwania przeglądu, niektóre książki tymczasowo zabezpieczano papierowymi przekładkami z rezerwą alkaiczną, obwolutami, a pozaginane karty rozprostowano. Wszystkie kodeksy poddane dezynfekcji zostały odkurzone odkurzaczem wodnym Rainbow z filtrem HEPA 15 z zainstalowaną miękką końcówką z naturalnego włosa. Odkurzacze podwójnie filtrujące powietrze (wodą i węglem aktywowany) jest w stanie wyłapać cząstki większe lub równe 0,3 mikrona. Wypuszczane na zewnątrz powietrze jest czyste (99, 997% skuteczności) czyli pozbawione zanieczyszczeń, roztoczy, grzybów i bakterii. Stopień zabrudzenia księgozbioru był bardzo duży, a prace były wykonywane w odzieży ochronnej, maskach i rękawiczkach. Sprzęt został zakupiony przez Archiwum przed praktykami i jest wykorzystywany nadal w profilaktyce konserwatorskiej.

Niektóre bardzo zniszczone pozycje w księgozbiornie wymagają indywidualnego podejścia i bardziej złożonych działań. Wykonanie dodatkowych badań techniki i technologii ich wykonywania, badania czynników niszczących i bezpośrednia ingerencja w strukturę materii konserwowanej jednostki wymaga z reguły bardzo dużo czasu i nie obejmuje programu praktyk. W tej sytuacji jedynym słusznym postępowaniem jest ich tymczasowe zabezpieczenie poprzez umieszczenie w pudle ochronnym lub w obwolucie z odpowiednimi przekładkami, a dla egzemplarzy trwale zdeformowanych wykonanie odpowiednich konstrukcji zabezpieczających. Użyte w tym celu materiały

⁹³ D. Jezierska, Porażenie..., op. cit., str. 2.

są bezkwasowe lub z rezerwą alkaiczną (tektura i klej). Niestety w trakcie trwania praktyk nie udało się zabezpieczyć wszystkich kodeksów, dlatego zaleca się kontynuację tego działania w przyszłości.

Konserwacji zachowawczej z elementami restauracji poddano 26 pozycji z księgozbioru. Prace objęły egzemplarze wydrukowane w XVI, XVII, oraz XVIII wieku. Posiadały z reguły skromnie dekorowane oprawy o obleczeniu skórzanym (siedem pozycji), oprawionych w półskórek (13 pozycji) i pozostałe o obleczeniu z papieru nakrapianego. Okładziny były z reguły tekturowe lub z makulatury, poza dwoma wyjątkami z XVI wieku, gdzie zastosowano deski o bogato zdobionym obleczeniu z wyciśniętymi w skórze zdobieniami. Skóra we wszystkich konserwowanych oprawach jest koloru brązowego. Nie wszystkie książki posiadają kapitałki.

W konserwowanych książkach zanieczyszczone były nie tylko oprawy. We wnętrzach bloków znajdowały się drobiny ciemnego pyłu, ekskrementy, martwe owady oraz w kilku przypadkach proszek wysypujący się na zewnątrz bloku (pozostałość po żerowaniu owadów). Wszystkie posiadają zniszczenia biologiczne w tym ślady po żerowaniu owadów w postaci otworów przechodzących przez całą grubość bloku. Cztery egzemplarze w karcie konserwacji zachowawczej określono jako mikrobiologicznie silnie zniszczone. Ponad dwanaście pozycji spośród wszystkich poddanych konserwacji posiadało uszkodzoną konstrukcję (osłabione bądź całkowicie zniszczone zawieszenia okładek, deformacje oprawy, ubytki i rozwarstwienia). Dwie książki miały uszkodzone szycie bloku. Kapitałki były częściowo odklejone lub zachowane we fragmencie. Tylko pięć egzemplarzy spośród konserwowanych nie posiadało śladów zawilgocenia i zacieków.

Oprócz wykonania podstawowych niezbędnych czynności w ramach konserwacji zachowawczej takich jak oczyszczanie mechaniczne, podklejanie przedarć, zabezpieczanie szczególnie uszkodzonych kart przekładkami, w niektórych przypadkach rozszerzyliśmy program prac o elementy restauracji. W trosce o ustabilizowanie konstrukcji kodeksów wybiórczo uzupełniono pęknięcia i ubytki w obleczeniach. Wzmocniono w ten sposób zawieszenie okładzin (w wypadku gdy przedłużenia zwiędów były naderwane lub kruche) oraz fragmenty oderwanych częściowo grzbietów.

Oczyszczanie mechaniczne zabytkowych książek jest zazwyczaj najdłuższym i najważniejszym zabiegiem w konserwacji zachowawczej. Efekt to nie tylko zwiększenie estetyki, ale i polepszenie jakości zabytkowej materii poprzez usunięcie fizykochemicznych i biologicznych czynników niszczących.

Do oczyszczania mechanicznego księgozbioru wykorzystano odkurzacz zaopatrzony w okrągłą szczotkę z miękkiego, długiego naturalnego włosa, pędzle, ściereczki z mikrofibry, gumy w kostce typu wishab, wallmaster oraz sporadycznie poliwinylowe gumy w blokach. Książki oczyszczano mechanicznie, niekiedy w kilku etapach. Dobór materiału zależał od stopnia zabrudzenia. Oczyszczano każdą stronę woluminu. Mniej zabrudzone egzemplarze odkurzano, następnie do pierwszych i ostatnich kart używano wallmaster'a. Książki bardziej zabrudzone, gdzie na każdej stronie osadzona była stosunkowo gruba warstwa brudu oczyszczano wishabem i ponownie odkurzano. Niektóre pozycje posiadały bardzo duże ilości sypkich zanieczyszczeń pochodzenia biologicznego, występujących w całej grubości bloku. Wtedy czynności oczyszczania rozpoczynało pędzlowanie. Uszkodzone

mechanicznie fragmenty kart, na których planowano przykleić wzmocnienia, doczyszczano poliwinylowymi gumami w bloku. Skórzane obleczenia oczyszczano ściereczką z mikrofibry, następnie wprowadzano emulsję natłuszczającą.

Naprawy w bloku wykonywano selektywnie. Podklejano tylko te przedarcia i ubytki, które mogłyby spowodować pogłębienie się zniszczeń. Używano łatwo odwracalnych naturalnych i półsyntetycznych klejów konserwatorskich (krajster, klej rybi, metyloceluloza, definol). Przedarcia i ubytki podklejano przygotowaną wcześniej długowłóknistą tzw. bibułką zwilżalną o gramaturze: 3,7g/m², 6g/m², 9 g/m²). Grubość bibułki dostosowywano do miejsca wklejenia. Większe uszkodzenia podklejano najgrubszą bibułką, natomiast ubytki w formie sieci korytarzy przechodzących przez prawie całą grubość bloku (po owadach) podklejano materiałem o najniższej gramaturze. Bibułki zwilżalne przygotowywane są samodzielnie przez konserwatora. Ich zaletą jest ograniczona ilość wilgoci, wprowadzana wraz z klejem do obiektu.

Bardziej ingerującymi w konstrukcje zabytkowych księzek czynnościami były następujące zabiegi: wzmocnienie popękanego szycia, stabilizacja grzbietu bloku książki oraz naprawa zawieszenia okładek. Do przerwanej nici dowiązywano współczesną nić z włókien naturalnych i prowadzono ją śladem oryginalnej. W ten sposób luźne, bądź wystające składki ponownie zostały zintegrowane z blokiem. Zdeformowany lub niestabilny blok książki ponownie przeklejano, wprowadzając w jego grzbiet klej rybi. Natomiast naprawa zawieszenia okładek wymagała wprowadzenia wzmocnienia z długowłóknistego papieru dalekowschodniego w formie pasków przyklejonych pomiędzy związami oraz do wewnętrznej strony okładek pod wyklejkę.

Oprawy o rozwarstwionych i popękanych tekturowych okładzinach i osłabionych narożnikach wzmacniano wprowadzając klej oraz jeśli tego wymagały, długowłóknisty papier. Ubytki w okładzinach, które mogłyby przyczynić się do uszkodzenia bloku, uzupełniano bezkwasową tekturą.

W naprawie uszkodzeń obleczeń skórzanych stosowano dwa rozwiązania. Wybór podyktowany był ich wpływem na trwałość zachowanych zabytkowych konstrukcji książek. Do uzupełnień stosowano skórę garbowaną roślinnie lub dalekowschodni papier długowłóknisty.

Dla wszystkich poddanych konserwacji kodeksów z księgozbioru z Parafii Świętego Tomasza Apostoła w Nowym Mieście Lubawskim wykonano pudła ochronne. Książki po zabiegu dezynfekcji wraz z książkami po pracach konserwatorskich umieszczono tymczasowo w osobnym pomieszczeniu magazynu archiwum do momentu zorganizowania odpowiedniego docelowego miejsca ich przechowywania.

Rozpoczęte prace konserwatorskie w ramach studenckich praktyk zawodowych są dopiero początkiem aktywnej konserwacji gromadzonego zasobu. Wskazały kierunek działań, jakie należy prowadzić nad zasobem Archiwum. Opiekunowie dokumentacji, gromadzonej w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej mieli możliwość doświadczenia konserwacji zachowawczej zabytkowych księgozbiorów *in situ* w aspekcie spraw organizacyjnych, obserwacji charakteru, przebiegu i wyników pracy. Ochrona i zabezpieczenie zasobu jest możliwe tylko dzięki aktywnym działaniom opiekunów zbiorów, a takie są prowadzone,

oraz dalszej współpracy z konserwatorami-restauratorami obiektów z papieru i skóry.

Kinga Michalak

Księgi metrykalne Parafii pod wezwaniem świętego Wojciecha Biskupa i Męczennika w Lidzbarku w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej zostało powołane przez Biskupa Andrzeja Suskiego 24 czerwca 2001 r. Celem instytucji jest gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie archiwaliów⁹⁴. Dekrety biskupa z lat 2002 i 2003 zobowiązują parafie do przekazania materiałów archiwalnych, które zostały zamknięte w 1945 roku. Ponadto instytucja zgromadziła archiwalia z Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratyźbonie oraz Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie.

Pierwsze jednostki, które budują zasób trafiły do toruńskiego archiwum 18 czerwca 2002 roku. Były to archiwalia wywiezione na teren Rzeszy podczas II wojny światowej, gdzie były przechowywane w Centralnym Archiwum Biskupim w Ratyźbonie. Do Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej trafiło 662 jednostek archiwalnych, z których obecnie przechowywanych jest 660⁹⁵. Na początku lipca rozpoczęto gromadzenie archiwaliów przekazanych przez Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, przejęto 29 ksiąg metrykalnych z parafii w: Dębowej Łące, Górznie, Grabowie, Gronowie, Kijewie, Koszelewach, Lubawie, Nowym Mieście Lubawskim, Prątnicy, Przecznie, Rywałdzie oraz farze toruńskiej⁹⁶. Kolejne przejęcie akt z Pelplina miało miejsce w

⁹⁴ M. Zmudziński, *Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (2001 – 2013). Dzieje i zasób*, *Archiva Ecclesiastica*, R. VII, 2014, nr 7, s. 65 – 66.

⁹⁵ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, *Porozumienie w sprawie przekazania ksiąg kościelnych*, Warszawa 17 IX 2001.

⁹⁶ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, Protokoły, *Protokół przekazania parafialnych ksiąg metrykalnych Diecezji Toruńskiej przechowywanych w*

listopadzie 2002 roku, przekazano do Torunia akta 25 parafii. W lutym 2005 przywieziono z Pelplina 35 jednostek akt benedyktynek toruńskich (1359-1666)⁹⁷, a w listopadzie 94 woluminy z zespołu Akta miasta Golubia: *Acta scabinalia Golubensia* (1530 – 1775). Nowy dopływ akt z Pelplina miał miejsce w roku 2007, kiedy przekazano akta parafii w Brzoziu Lubawskim, Lembarku i Przełęku. Kolejne akta przekazano do Torunia w połowie 2013 roku, wtedy przejęto 365 jednostek parafii lubawskiej z lat 1835 - 1939 oraz 107 jednostek dziekana lubawskiego z lat 1823 - 1921⁹⁸.

W zasobie archiwum diecezjalnego znajdują się również metrykalia Parafii pw. Świętego Wojciecha, należą do nich księgi chrztów, małżeństw i zmarłych z lat 1775 do 1944⁹⁹. Archiwum diecezjalne po raz pierwszy przejęło księgi lidzbarskiej parafii z Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratyżbonie. Należały do nich najstarsze jednostki. Pozostałe księgi przekazał ówczesny wikariusz

Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, Pelplin 8 lipca 2002. Dwie jednostki archiwalne zostały błędnie przypisane do parafii diecezji toruńskiej. Wówczas dyrektor archiwum podjął decyzje o ich przekazaniu do właściwych archiwów w Pelplinie i Włocławku.

⁹⁷ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, Protokoły, *Protokół przekazania akt zespołu Benedyktynek Toruńskich z Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie do Archiwum Akt Dawnych w Toruniu*, s. 2.

⁹⁸ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Akta własne, Protokoły, *Protokół przekazania parafialnych ksiąg metrykalnych Diecezji Toruńskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, Pelplin 8 lipca 2002; por. tamże, *Protokół przekazania szczątkowych akt parafialnych Diecezji Toruńskiej (dawnej chełmińskiej) przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, Pelplin 12 listopada 2002; por. tamże, *Protokół przekazania akt parafii diecezji toruńskiej z zespołu Kurii Biskupiej Chełmińskiej, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, celem scalenia zespołu, w części już przekazanego do Torunia po 25 marca 1992 roku*, Pelplin 12 marca 2003; por. tamże, *Protokół przekazania akt zespołu benedyktynek toruńskich z Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie do Archiwum Akt Dawnych w Toruniu (za zgodą biskupa pelplińskiego Jana Bernarda Szłagi)*, Pelplin 17 lutego 2005; por. tamże, *Protokół przekazania akt miejskich Golubia tzw. Acta scabinalia*, Pelplin 6 września 2005; por. tamże, *Protokół przekazania akt lubawskich*, Pelplin 18 czerwca 2013.

⁹⁹ Spis ksiąg metrykalnych, [w:] on – line, dostęp dnia 30.04.2017 r., <http://www.archiwum.diecezja.torun.pl/18/pliki-do-pobrania>.

parafii ksiądz Zbigniew Żynda 5 września 2006 roku. Protokół ze zdania ksiąg wskazuje, iż zostały oddane: *Liber baptisatorum 1874 – 1887*, *Liber baptisatorum 1887 – 1899*, *Liber baptisatorum 1900 – 1920*, *Liber baptisatorum 1921 – 1929*, *Liber baptisatorum 1930 – 1941*, *Liber baptisatorum 1942 – 1944*, *Liber copulatorum 1881 – 1903*, *Liber copulatorum 1904 – 1931.39.40 – 44*, *Liber mortuorum 1874 – 1895*, *Liber mortuorum 1895 -1910*, *Liber mortuorum 1913 – 1938*, *Liber mortuorum 1939 – 1944*¹⁰⁰.

W artykule przedstawione zostaną księgi metrykalne dotyczące XIX wieku. Dzięki czemu możliwe będzie otrzymanie pełnego obrazu przemian jakie zaszły w prowadzeniu zapisów w okresie rozbiorów.

Dokumenty przechowywane w archiwum diecezjalnym z uwagi na wartość historyczną wymagają właściwych warunków przechowywania. Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej od początku funkcjonowania mieści się na parterze, prawego skrzydła budynku Wyższego Seminarium Duchownego w Toruniu. Archiwalia przechowywane są w magazynie właściwym z oknami, które wyposażone są w zaciemniające rolety, które odbijają ciepło i nie przepuszczają żadnego strumienia światła. Archiwum posiada również magazyn przejściowy, gdzie znajdują się dokumenty zaraz po przejęciu od wytwórcy oraz magazyn, gdzie przechowywane są księgi po odbiorze z konserwacji. Księgi metrykalne parafii świętego Wojciecha obecnie są przechowywane w magazynie właściwym. Podłogi, ściany i stropy w miejscach, gdzie znajdują się archiwalia, są wykonane z materiałów niepalnych, drzwi wejściowe, są antywłamaniowe i przeciwpożarowe co

¹⁰⁰ Archiwum parafii świętego Wojciecha w Lidzbarku, Akta własne, Protokoły, *Protokół z przejęcia archiwaliów parafii świętego Wojciecha w Lidzbarku*, Toruń 5 września 2006.

dotatkowo zabezpiecza zasób. W magazynach temperatura wynosi od 16 do 18°C, a wilgotność waha się od 45 do 50 %.

Księgi metrykalne w toruńskim archiwum posiadają układ rzeczowo – chronologiczny. Użytkownicy zanim rozpoczną pracę ze źródłami, mogą zapoznać się z pomocami archiwalnymi, które umieszczone są na stronie archiwum. Należy do nich spis ksiąg metrykalnych. Oprócz nazwy zespołu archiwalnego, opis każdej jednostki archiwalnej zawiera następujące informacje: sygnatura archiwalna, tytuł, dawne sygnatury, stan zdigitalizowania, uwagi dotyczące dostępności.¹⁰¹ Dobrą pomocą jest również informator o księgach autorstwa pracownika toruńskiego archiwum, Mateusza Zmudzińskiego. Autor opisuje w nim historię diecezji chełmińskiej i toruńskiej, wspomina czym są księgi metrykalne oraz wyjaśnia zasady korzystania z informatora. Każda parafia, której księgi znajdują się w archiwum, została opisana w następujący sposób: autor podaje numer i nazwę zespołu, historię parafii wraz z miejscowościami, które do niej przynależały lub nadal przynależą, na samym końcu wymienia jednostki archiwalne wraz z sygnaturami. Nazwa zespołu omawianego w pracy brzmi: Parafia świętego Wojciecha w Lidzbarku, został jej przyporządkowany nr 45. Mateusz Zmudziński nie podaje jednak zbyt wielu informacji o historii parafii. Dotyczą one jedynie lokacji miasta i założenia kościoła¹⁰².

Forma i zawartość lidzbarskich ksiąg metrykalnych

Księgi metrykalne Parafii świętego Wojciecha w Lidzbarku stanowią doskonałą podstawę do badań demograficznych, historycznych i

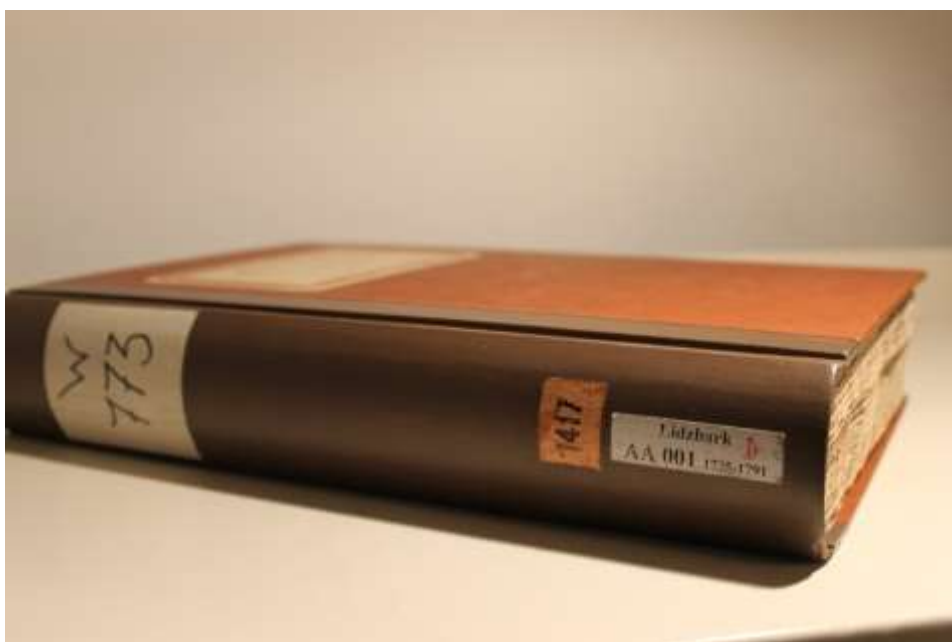
¹⁰¹ Spis ksiąg metrykalnych, [w:] on – line, dostęp dnia 24.05.2017 r. <http://www.archiwum.diecezja.torun.pl/art/files/17>;

¹⁰² M. Zmudziński, *Księgi metrykalne w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Informator*, Toruń 2016.

źródłoznawczych. Aby w pełni przedstawić ich wartość, zostały poddane charakterystyce zewnętrznej oraz wewnętrznej. Ich wygląd, stan zachowania oraz sposób prowadzenia, pozwala na opisanie osobno każdej księgi, według serii: księgi chrztów, księgi małżeństw, księgi zgonów. Poza serią zostaną opisane źródła, które łączą w sobie więcej niż jeden rodzaj księgi. Należą do nich będzie jednostka o sygnaturze AA 001, która zawiera *Liber baptisatorum 1775 – 1791*, *Liber copulatorum 1775 1828* i *Liber mortuorum 1775 – 1828*. Podobnie poza kolejnością zostanie opisane jednostka AD 001. Można w niej odnaleźć *Liber copulatorum 1829 – 1854* oraz *Liber mortuorum 1829 – 1846*.

Opis zewnętrzny

Fotografia 1 Księga chrztów, małżeństw i zgonów 1776 – 1791

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 001.

Najstarszą księgą metrykalną jest księga o sygnaturze AA 001, pochodząca z lat 1775 – 1791, o wymiarach 20 cm (szerokość) x 32 cm (wysokość). Wpisy pochodzące z owej księgi dotyczą sakramentów chrztu, ślubu i zgonu. Posiada kartonową okładkę, której grzbiet jest pokryty okleiną papierową. Na grzbiecie znajduje się dawna sygnatura archiwalna, pochodząca z Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratyzbonie, W 773¹⁰³. Na okładce podana jest nazwa siedziby parafii z uwzględnieniem przynależności administracyjnej: *Lautenburg Kr. Strasburg/ Westp.*¹⁰⁴ Informacje te są powtórzone na doklejonej przypuszczalnie w Archiwum w Ratyzbonie, karcie poprzedzającej stronę tytułową. Księga jest w złym stanie, rozkleja się i rozpada, ponad to występują liczne zabrudzenia, zwłaszcza na brzegach stron. Pojawiają się również kleksy i uszkodzenia papieru spowodowane korozją atramentu oraz brunatno – brązowe przebarwienia kart, które w znacznym stopniu uniemożliwiają odczytanie informacji. Do wpisów używano różnej jakości czarnego atramentu.¹⁰⁵

Kolejną niejednorodną księgą jest jednostka o sygnaturze AD 001. Zapisane w niej informacje pochodzą z lat 1829 – 1854 – *Liber copulatorum* oraz 1829 – 1846 – *Liber mortuorum*. Księga ma 20 cm szerokości i 33 cm wysokości. Okładka jest wykonana z kartonu, którego grzbiet wzmocniony jest okleiną z tworzywa sztucznego. Na okładce widnieją podobne informacje jak na wyżej opisywanym źródle. Na grzbiecie można odnaleźć naklejkę z nazwą parafii, sygnaturą i datami skrajnymi. Na kolejnej naklejce umieszczono numer 1420, w chwili obecnej niemożliwe jest określenie czym dany numer jest. Archiwisci

¹⁰³ Litera „W” oznacza niemiecką nazwę prowincji Prusy Zachodnie, Westpreußen.

¹⁰⁴ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 001.

¹⁰⁵ Ibidem.

podejrzewają, iż może być to numer mikrofilmu, który zrobiony był w Ratyżbonie. Również na grzbiecie umieszczono dawną sygnaturę archiwalną W 778.¹⁰⁶

Pierwsza księga chrztów pochodzi z lat 1792 – 1828. Nadano jej sygnaturę AA 002, a jej rozmiary wynoszą 21 x 34 cm. Kartonowa okładka z okleiną z tworzywa sztucznego wzbogacona jest o zapis skąd i z jakich lat pochodzą metrykalia. Można na niej dostrzec późniejszą informację, to znaczy ołówkiem została zapisana sygnatura AA 002 oraz długopisem sygnatura W 774 oraz numer 1411. Ogólny stan zachowania wydaje się być dobry, ponieważ wszystkie karty są laminowane co zatrzymało proces korozji i żółknięcia papieru. Zniszczona niemalże doszczętnie jest jedynie ostatnia strona, w której występują znaczne ubytki uniemożliwiające odczytanie informacji.¹⁰⁷

Fotografia 2 Zniszczona ostatnia strona księgi

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 002.

¹⁰⁶ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 001.

¹⁰⁷ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 002.

Kolejna księga chrztów zawiera informacje z lat 1829 – 1847. Na jej grzbiecie można odnaleźć sygnaturę AA 003, sygnaturę dawną W 775 oraz sygnaturą 1419 umieszczoną na różowym papierze. Na okładce została umieszczona naklejka, na której ręcznie zostało zapisane miejsce pochodzenia i daty skrajne źródła. Te same informacje zostały powtórzone na stronie tytułowej księgi. Stan zachowania można określić jako dobry, co nie byłoby możliwe gdyby karty księgi nie były laminowane. W roku 1847 można zauważyć coraz bardziej wyblakły atrament, wówczas wpisy, stawały się niemożliwe do odczytania i zostały uzupełnione długopisem. Księga kończy się na zaznaczeniu, iż zaczął się rok 1848, ale nie odnotowano żadnych wpisów.¹⁰⁸

Jednostka AA 004 o wymiarach 24 cm szerokości i 37 cm długości, pochodzi z lat 1856 – 1866. Na grzbiecie znajdują się informacje o sygnaturze wraz z datami skrajnymi nadanej przez archiwistów Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Wyżej znajduje się sygnatura W 776 i 654. Te same informacje można odnaleźć na kartonowej okładce, wzbogacone są one jedynie o zmienioną nazwę parafii. Po raz kolejny powtórzone zostały one na pierwszych stronach po otwarciu księgi.¹⁰⁹

Kolejna księga chrztów pochodzi z lat 1867 – 1874, jest jednostką o wymiarach 24 x 39 cm. Na grzbiecie umieszczono, podobnie jak we wcześniejszych przypadkach sygnaturę AA 005, W 777, 1320. Okładka została wykonana z kartonu o wymiarach 24 x 39 cm. Informacje jakie można na niej odnaleźć to sygnatury wzbogacone o dane skrajne i nazwę miejscowości.¹¹⁰

¹⁰⁸ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 003.

¹⁰⁹ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 004.

¹¹⁰ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 005.

W bardzo złym stanie znajduje się jednostka AA 006. Księga niemalże nie posiada grzbietu, a kartonowa okładka jest prawie oddzielona od wnętrza księgi. Jest ona nieco większa od pozostałych ksiąg, ponieważ liczy 26 cm szerokości oraz 41 cm długości. Na okładkę naklejono tytuł księgi oraz z jakich lat pochodzi: *Liber Baptisatorum a die 1 Octobris 1874 – 1886*¹¹¹. Również wewnątrz księgi nie jest dobrze zachowane, prawdopodobnie proboszcz parafii nie poddał jej stosownej konserwacji przez co większość z kart jest luźna, na niektórych stronach występują duże ubytki, przez co karty są nie kompletne. Pierwsze dwie strony zostały sklezione, a informacje na nich zapisane, przepisane w dalszą część tabeli.¹¹²

Liber baptisatorum 1887 – 1899 jest jednostką wyłączoną z udostępniania dla użytkowników. Księga nie posiada grzbietu oraz okładka jest w bardzo złym stanie, by zaradzić temu problemowi obłożono ją w brązowy papier o wymiarach 25,5 x 41. Na grzbiecie została umieszczona naklejka z sygnaturą AA 007 oraz oznaczono co znajduje się w księdze: *Chrzty, Lidzbark Fara*. Księga powinna zostać oddana do konserwacji, ponieważ podobnie oprawa jak i wewnętrzne karty rozpadają się oraz są przechowywane w postaci luzów.¹¹³

Również nie udostępnia się księgi o sygnaturze AA 008, dotyczące lat 1900 – 1920. Metryka wymiarach 26,5 x 41 cm, nie posiada kompletnego grzbietu, pomimo, iż był przyszywany nadal odpada. Na okładce znajduje się nazwa miejscowości, sygnatura oraz daty skrajne *ab 1 Januariis 1900 – Decembris 1920*. Księga nadaje się do

¹¹¹ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 006.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 007.

konserwacji, ponieważ niezbyt staranne zszycie powoduje liczne pęknięcia nici, przez co wiele kart jest luźnych.¹¹⁴

Fotografia 3 Zły stan zachowania księgi

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 008.

Księgi ślubów, w zestawieniu z księgami chrztów, stanowią znacznie mniejszą część zespołu Parafii świętego Wojciecha w Lidzbarku. Wpisy dotyczące ślubów zaczynają się w 1775 roku, jednak osobna księga, która dotyczy owego sakramentu dotyczy lat 1856 – 1873. Sygnatura Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej to AD 002. Rozmiary księgi to 21 cm szerokości i 33 cm długości. Z grzbietu księgi wynika, iż Centralne Archiwum Biskupie w Ratyźbonie nadało jej sygnaturę W 779. Widnieje na nim również kolejna sygnatura 1866. Ogólny stan zachowania metryki można określić jako dobry. Owe informacje zostały powtórzone na kartonowej oprawie.¹¹⁵

¹¹⁴ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 008.

¹¹⁵ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 002.

W kolejnej księdze ślubów można odnaleźć wpisy z roku 1874. Jest to księga licząca najmniejszą liczbę kart, których rozmiar wynosi 25,5 cm x 33,5 cm. Księga została oprawiona w kartonową okładkę, której grzbiet wzmocniony jest okleiną z tworzywa sztucznego. Stan zachowania księgi jest dobry, ponieważ wszystkie karty są laminowane co zabezpiecza je przed procesem starzenia się papieru. Niestety zabezpieczenie stron metryki odbyło się zbyt późno i nie wszystkie strony udało się zachować w nienaruszonym stanie.¹¹⁶

Bardzo zły stan zachowania można zauważyć na kolejnej jednostce *Liber copulatorum 1881 – 1903*. Księga niemalże nie posiada grzbietu, a jej czerwona, kartonowa oprawa nie trzyma się reszty stron. Wiele kart jest luźnych i wypadają zaraz po chwilowym korzystaniu z księgi. Księga ma rozmiar 26 cm x 41 cm. Na okładce widnieje napis *Śluby 1881 – 1903*. Po otwarciu księgi w prawym dolnym rogu, archiwiści umieścili sygnaturę *Lidzbark AD 004*.¹¹⁷

¹¹⁶ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 003.

¹¹⁷ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 004.

Fotografia 4 Zły stan zachowania oprawy księgi AD 004

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 004

Fotografia 5 Zły stan zachowania kart księgi AD 004

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 004.

Pierwsza księga zmarłych fizycznie nie połączona z inną jednostką, obejmuje lata 1847 – 1854. Jej rozmiar to 21 cm x 33cm. Jednostka AE 001 zachowana jest w dobrym stanie, wszystkie informacje zapisane na okładce, jak i na grzbiecie można z łatwością odczytać. Na kartonowej okładce zapisano dawną sygnaturę archiwalną W 781 oraz daty skrajne.¹¹⁸

Kolejna księga posiada sygnaturę AE 002 i dotyczy lat 1855 – 1874. Okładka jest wykonana z kartonu, wzmocnionego okleiną z tworzywa sztucznego, o wymiarach 24 cm x 41cm. Księga jest w dobrym

¹¹⁸ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 001.

stanie fizycznym, na kartach czasami pojawiają się kleksy od atramentu.¹¹⁹

W dużo gorszym stanie przechowywana jest księga o sygnaturze AE 003. Nie tylko nie umieszczono na grzbiecie żadnych sygnatur, z uwagi na zły stan, ale również kartonowa okładka jest luźna i odpada od księgi. Szerokość metryki wynosi 26 cm, a wysokość 41. Sygnaturę archiwiści zapisali dopiero na pierwszej stronie księgi, w prawym dolnym rogu.¹²⁰

Zawartość ksiąg

Księgi metrykalne Parafii świętego Wojciecha w Lidzbarku są czystopisami prowadzonymi w języku łacińskim i niemieckim. Pojawiają się w nich zniemczone nazwy geograficzne oraz pojedyncze polskie słowa w samych zapiskach metrykalnych.

Na podstawie analizy paleograficznej i neograficznej można stwierdzić, że na przestrzeni lat wpisów dokonywało kilku duchownych. W wielu przypadkach możliwym jest zidentyfikowanie ręki piszącego, dzięki umieszczaniu danych osoby udzielającej sakramentu.

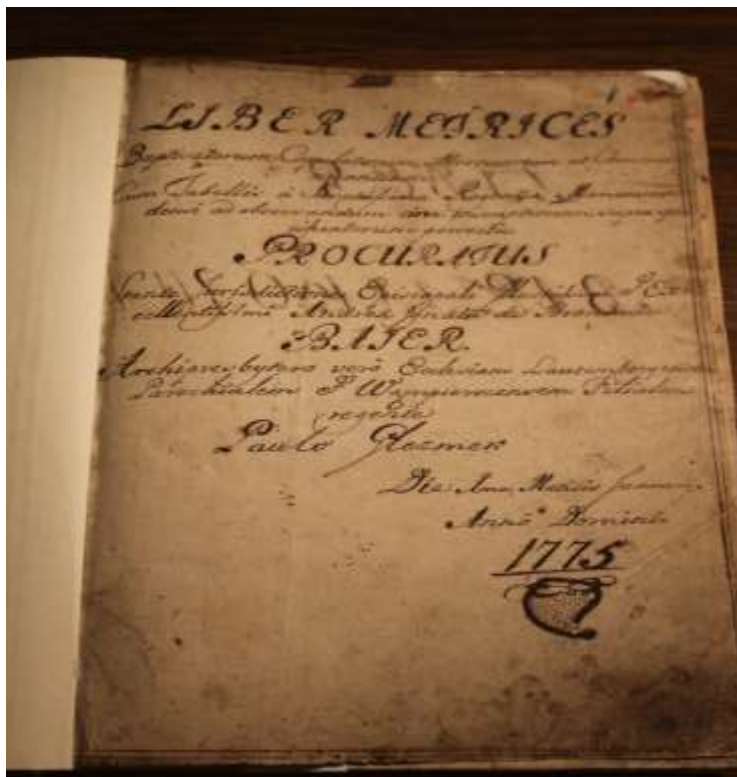
Zapisy w pierwszej księdze, *Liber baptisatorum 1775 – 1791* są w języku łacińskim. Proboszcz prowadzący księgę, na stronie tytułowej umieścił zapis *Liber Metrices (baptisatorum, copulatorum, mortuorum)*¹²¹.

¹¹⁹ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 002.

¹²⁰ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 003.

¹²¹ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 001, s. 1.

Fotografia 6 Strona tytułowa księgi

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 001.

Do strony 65 prowadzona jest *Liber baptisatorum*, dalej zaczyna się *Liber copulatorum*, proboszcz oddzielił wcześniejsze zapiski kolejną stroną tytułową, gdzie wyraźnie zaznacza, że rozpoczyna się nowa księga. Podobnie od kolejnej strony tytułowej rozpoczyna się *Liber mortuorum*, na kartach 136 – 137. Pomimo, iż niemalże w całej księdze wpisy wprowadzane są do tabeli, można odnaleźć w roku 1776 informacje o zgonie, w formie opisu, tabela pojawia się dopiero od strony 164. Formularz obowiązujący w księdze chrztów kolejno przekazywał informacje o miejscu, w którym udzielono sakramentu, imiona i nazwiska chrzestnych, imiona i nazwisko rodziców, datę chrztu wraz z imieniem dziecka, nazwę dnia według kalendarza liturgicznego, dane duchownego

udzielającego sakramentu. Jeśli chodzi o formularz księgi ślubów, wyglądał on następująco podawano dokładną datę, imię i nazwisko zawierających małżeństwo, ich status społeczny, stan cywilny oraz miejsce zamieszkania, również w kolejnych rubrykach podawani byli świadkowie zdarzenia. Każdy wpis formularza księgi zmarłych zawierał personalia zmarłego, status społeczny, miejsce zamieszkania czy przynależność parafialną, a także czasami miejsce pochówku.

Liber copulatorum 1829 – 1854, zawiera wpisy dotyczące sakramentów ślubu i zgonu. Formularze i większość wpisów dokonywana jest w języku łacińskim. Każdy z formularzy był pisany ręcznie. Wypełniający księgę nie oddzielał kolejno każdego roku, są one kontynuowane na ten samej stronie, gdzie kończy się ostatni wpis z ubiegłych lat. Od strony 74 pojawiają się niewypełnione tabele, wówczas księgę należy odwrócić, a otwierając ją z drugiej strony użytkownik rozpoczyna korzystanie z *Liber mortuorum*. Proboszcz na stronie tytułowej zanotował: *Liber Metrices Mortuorum Ecclesiae Archipresbyteralis Ecclesiae Archipresby Petrus Etter (Archipresbyter) 1831*¹²². Pod tym zapisem, zanotował sobie również fragment przepisu z zarządzenia nr 47 królewskiej rejencji kwidzyńskiej, jak powinien prowadzić księgę metrykalną. Poniżej można ujrzeć rozrysowany przykładowy formularz.

¹²² AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 001, s. 1.

Fotografia 7 Fragment przepisu z zarządzenia rejencji kwidzyńskiej
oraz strona tytułowa

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 001.

W celu odczytania księgi z lat 1792 – 1828 konieczna jest znajomość języka łacińskiego i niemieckiego. Formularz w jednostce AA 002 w pierwszej kolejności podaje informacje związane z miejscem i numerem porządkowym sakramentu, dzień, w którym się odbył, kapłana udzielającego chrztu, imię dziecka, dane rodziców i rodziców chrzestnych. W niektórych wpisach zostały podkreślone nazwiska i imiona (4 rubryka) ochrzczonych czerwoną kreską. Trudno określić co mogło to oznaczać, być może proboszcz zaznaczał sobie w ten sposób najważniejsze informacje potrzebne do wydawania w późniejszym czasie odpisów. Na stronach 20 – 21 można zauważyć, iż jeden wpis został wklejony, być może pod nim znajduje się błędny zapis, który powinien zostać ukryty. Na 40 karcie wpis numer 76 został dopisany w późniejszym czasie, wskazuje na to inny charakter pisma. Również na tej samej stronie 78 wpis został całkowicie wykreślony z księgi, co może potwierdzić, iż dana osoba nie należała już do wspólnoty Kościoła. Do roku 1801 proboszcz zaznaczał, iż rozpoczął się nowy rok na tej samej stronie, na której skończył poprzedni zapis, jednak od tego roku każde kolejne lata, rozpoczynały się na osobnej stronie, np.: *Incipit Anno Domini 1802*¹²³. Warto również zwrócić uwagę, iż od strony 43, na jednej karcie było umieszczane coraz więcej wpisów, przez co nie wszystkie są czytelne. Pierwszy raz w księdze pojawia się wklejka z zeznaniem z chrztu córki, który odbył się 10 maja 1807 roku – wpis 61a, podobne zeznanie pojawia się również na stronie 91. Ciekawe jest również, iż na kartach 100 – 115 występują opisowe zapisy potwierdzające przyjęcie

¹²³ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 002, s. 40.

chrztu, zmienia się to dopiero w roku 1819 i jest kontynuowane do końca metryki.¹²⁴

Wpisy z lat 1829 – 1847 rozpoczynają się zapisanymi na pierwszej stronie księgi wyciągami z metryk urodzenia kościoła w Zieluniu. Pochodzą one z lat 1854, 1856, 1859. Po raz pierwszy można spotkać zapis w języku polskim, który dodatkowo został wzbogacony o pieczęć parafii. Można uznać, że właściwa księga rozpoczyna się na drugiej stronie, kiedy proboszcz notuje w nagłówku informacje o tym czym jest i z jakich lat pochodzi owe źródło. Następnie zaczyna się formularz w języku niemieckim i pod nim wpisy do księgi. Kolejno dotyczą one numeru porządkowego w księdze, dnia urodzenia, pojawia się również nowa rubryka dotycząca czy dziecko pochodzi z legalnego związku. Następnie proboszcz wpisywał datę chrztu, miejscowość, pochodzenie społeczne, dane rodziców, religię w jakie zostanie wychowane dziecko, jego imię oraz rodziców chrzestnych. Niekiedy można zauważyć, iż nie wszystkie wpisy są kompletne oraz brakuje wypełnionych niektórych rubryk. W roku 1830, pomiędzy wpis 40 i 41 został wciśnięty kolejny, który z całą pewnością powstał w późniejszym czasie. Podobna sytuacja ma miejsce w roku 1831, w wpisach 51a i 51b, kiedy nawet same numery zostały dopisane innym atramentem niż reszta zapisu. Przy niektórych zapisach, w rubryce dotyczącej rodziców pojawiają się haczyki, trudno określić czy jest to wytwór kancelarii parafialnej czy może pracy archiwisty. Proboszcz, gdy chciał zaznaczyć, iż dziecko urodziło się martwe lub umarło po paru dniach, rysował krzyż lub trupa czaszkę ze skrzyżowanymi kośćmi.¹²⁵

¹²⁴ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 002.

¹²⁵ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 003.

Fotografia 8 Oznaczenia urodzeń martwych

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 003.

W jednostce AA 004, po raz pierwszy użyto formularza drukowanego, w języku niemieckim. Informacje w nim umieszczone zaczynają się podobnie jak w przypadku wcześniejszych jednostek, czyli od numeru porządkowego, daty urodzenia i chrztu. Dalej podawane było imię dziecka, dane kapłana udzielającego sakrament oraz rodziców. Kolejne rubryki mówiły o religii, stanie pochodzenia oraz imię i nazwisko rodziców chrzestnych. Do tej pory kiedy dziecko rodziło się martwe lub bardzo szybko umierało proboszcz sam odręcznie rysował krzyż lub czaszkę, w owej księdze na stronie 5, przy wpisie 45 pojawia się naklejona czaszka.¹²⁶

¹²⁶ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 004.

Fotografia 9 Naklejona czaszka

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 004.

Również nowym elementem jest pieczętka w języku niemieckim, która znajduje się na stronie 11, pomiędzy wpisem 96 – 97. Wynika z niej, że owa księga była przechowywana w Urzędzie Stanu Cywilnego, a osoba przy której postawiono pieczętkę nie żyje i zostało to odnotowane w innej księdze. Podobna pieczętka znajduje się na stronie 112.¹²⁷

Fotografia 10 Pieczętka Urzędu Stanu Cywilnego

źródło: AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 004.

Kolejna księga chrztów pochodzi z lat 1867 – 1874 i została napisana w języku niemieckim. Formularz nie różni się od wyżej opisane,

¹²⁷ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 004, s. 11.

z wyjątkiem jednej nowej formuły. Pojawia się rubryka „Bemerkungen”, wówczas wpisywano w nią późniejsze notatki, komentarze i uwagi, np.: kto, z kim i kiedy wziął ślub.¹²⁸

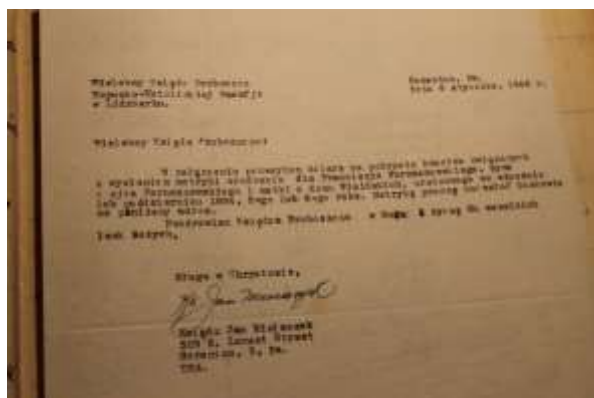
Wpisy w następnej księdze dokonywane były w ten sam formularz, co wyżej opisany. Pierwsze dwie strony metryki zostały sklejone, a informacje na nich zapisane, przepisane w dalszą część tabeli. Pomiędzy stronami 318 – 319 włożona jest luźna karta z prośbą o odpis metryki. Zachowało się nie tylko pismo, którego autorem był ksiądz Jan Misiaczek, ale również koperta, w której przysłał list wraz z jednym dolarem, który miał pokryć koszty odpisu.¹²⁹

Fotografia 11, 12 Korespondencja i koperta księdza Jana Misiaczka

¹²⁸ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 005.

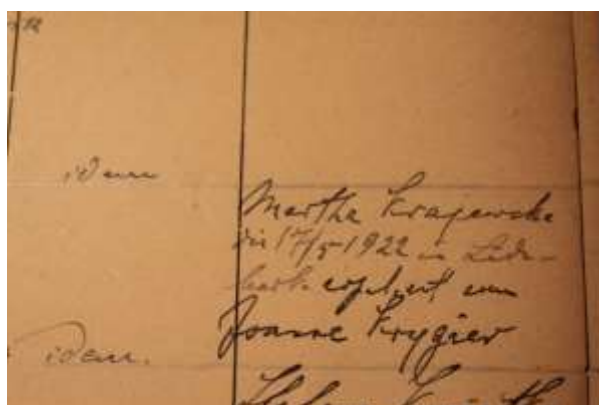
¹²⁹ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 006.

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 006.

Liber baptisatorum 1887 – 1899 posiada formularz drukowany, w języku łacińskim. Rubryki zawierają informacje o numerze porządkowym wpisy, miejscowości, imię dziecka, imię, nazwisko ojca i matki, pochodzenie, dzień urodzenia i dzień chrztu, imiona i nazwiska chrzestnych wraz z miejscowością, z której pochodzili, kapłan, który udzielał sakramentu. W niektórych zapiskach pojawiają się późniejsze notatki, w których notowano informacje o późniejszych sakramentach.¹³⁰

Fotografia 13 Przykładowa późniejsza notatka w rubryce uwagi

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 007.

¹³⁰ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 007.

Ostatnia księga chrztów prowadzona była w bardzo staranny i czytelny sposób. Formularz, w który wpisywano dane wyglądał tak samo jak w jednostce opisywane wyżej. Nowym elementem są notatki o przyjęciu sakramentu bierzmowania, w rubryce dotyczącej uwag.¹³¹

Samodzielna księga dotycząca ślubów, pochodzi z lat 1856 – 1873. Zarówno drukowane formularze jak i wpisy były dokonywane w języku niemieckim. Prowadzący księgę kolejno podawał numer porządkowy sakramentu, datę i miejsce sakramentu, imię, nazwisko, wiek, stan cywilny oraz wyznanie narzeczonego i narzeczonej, zapowiedzi oraz niekiedy wypełniana była rubryka uwag i komentarzy. Księga nie została wypełniona do końca, proboszcz pozostawił kilka pustych stron.¹³²

Jednostka AD 003 była uzupełniana dopiero od strony drugiej, być może pierwszą kartkę proboszcz zostawił pustą, gdyż planował zrobić stronę tytułową. Formularz w owej księdze również miał postać druku w języku niemieckim. Kolejnymi rubrykami był numer porządkowy, data sakramentu, imię, nazwisko, miejsce pochodzenia narzeczonego, stan cywilny, jego wiek oraz te same dane dotyczące narzeczonej. Również niekiedy była wypełniana ostatnia rubryka dotycząca uwag.¹³³

Ostatnią omawianą przeze mnie księgą ślubów jest *Liber copulatorum 1881 – 1903*. Drukowany formularz umieszczony jest w języku łacińskim, natomiast wpisy dokonywane są w języku polskim, pojawiają się zniemczone nazwiska oraz niektóre łacińskie zwroty. Kolejna wpisywany był numer porządkowy imię i nazwisko przyszłego męża, a pod nim imię i nazwisko przyszłej żony. Następnie podawano

¹³¹ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AA 008.

¹³² AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 002.

¹³³ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 003.

miejsce zamieszkania, stan cywilny, wiek, zapowiedzi, dzień ślubu, świadkowie oraz kapłan udzielający ślubu. W większości przypadku wypełniano również ostatnią rubrykę przeznaczoną na późniejsze komentarze.¹³⁴

Pierwsza księga zmarłych fizycznie nie połączona z inną jednostką, obejmuje lata 1847 – 1854. Zapisy były prowadzone w języku niemieckim. Formularz był w postaci drukowanej tabeli. Księga nie została wypełniona w całości, ponieważ ostatnie strony zostały puste. W formularzu prowadzący księgę wpisywał numer porządkowy sakramentu, miejscowość, imię i nazwisko zmarłego, stan społeczny, wiek, dzień śmierci i pogrzebu oraz miejsce na uwagi późniejsze.¹³⁵

Kolejna księga posiada sygnaturę AE 002 i dotyczy lat 1855 – 1874.¹³⁶ Formularz wpisów jest taki sam jak we wcześniej omawianej księdze zmarłych. Różni się tym, iż niekiedy proboszcz pod imieniem i nazwiskiem zmarłego, podawał przyczynę śmierci. W niektórych miejscach księgi można zauważyć, iż prowadzący podkreślał nazwisko zmarłego. Owa księga również nie została wypełniona do ostatniej strony.¹³⁷

Liber mortuorum 1874 – 1895, była prowadzona dopiero od 3 strony. Zmianie uległ sam formularz, który był wydrukiem w języku łacińskim. Jednak na początkowych stronach proboszcz pod każdym łacińskim sformułowaniem umieścił niemiecki odpowiednik.

¹³⁴ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AD 004.

¹³⁵ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 001.

¹³⁶ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 002, s. 2.

¹³⁷ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 002.

Fotografia 14 Łaciński formularz z niemieckim tłumaczeniem

	domicillium	status	aetas	causa mortis
	Mafjort	brun/	alt	...
	Wlusk		3 mens	
	Col-Brinsk		2 annis / mens	
	Lauterburg		8 annis / mens	

źródło: AADDT, Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 004.

Kolejno wpisywany był numer porządkowy wpisu, imię i nazwisko zmarłego, miejscowość, z której pochodził, status społeczny, wiek, przyczynę śmierci, dzień śmierci i dzień pogrzebu, miejsce pochówku, informacje o danych personalnych wdowy/ wdowca lub jakiegokolwiek żyjącej rodziny oraz na końcu było miejsce komentarze. Warto zwrócić uwagę, iż prowadzący księgę na pierwszych stronach nie wpisywał wieku zmarłego oraz przyczyny zgonu.¹³⁸

Ostatnią księgą zmarłych jest jednostka pochodząca z lat 1895 – 1910. Formularz i informacje w nim zawarte są identyczne jak w jednostce AE 003. Księga jest prowadzona bardzo czytelnym pismem.

¹³⁸ AADDT, zesp. Parafia pw. Świętego Wojciecha w Lidzbarku, sygn. AE 004.

Nie wszyscy prowadzący księgi metrykalne przestrzegali zaleceń soborowych i biskupich, o starannym i systematycznym prowadzeniu ksiąg. W niektórych przypadkach wpisy są uzupełniane po pewnym czasie, niestarannie i nieczytelnie, niekiedy pozostawione zostały trwałe zabrudzenia i uszkodzenia, które uniemożliwiają odczytanie wpisów. Formularze ksiąg metrykalnych nieznacznie zmieniły swój wygląd. W najstarszych księgach rubryki były rysowane i pisane ręcznie, od XIX wieku pojawił się formularz drukowany w języku niemieckim i łacińskim. Informacje, które wpisywane były na przestrzeni lat również nie uległy dużym zmianom. Najważniejsze było, by w księdze znalazła się data oraz imię i nazwisko osoby przystępującej do sakramentów. Z czasem formuły rozbudowano o dodatkowe informacje, jednak ich wypełnianie zależało jedynie od woli i sumienności prowadzącego księgi.

Marta Julia Ruczyńska

UMK w Toruniu

Marginalia o charakterze osobistym w księgach metrykalnych Parafii pw. Najświętszego Serca Jezusa w Radomnie

Tematem poniższej pracy są uwagi w księgach metrykalnych Parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Radomnie z lat 1881-1917 oraz ich autor ks. Jan Batke (1842-1917), wieloletni proboszcz tamtejszej parafii. Niniejszy artykuł stanowi fragment pracy licencjackiej pt. „Ks. Jan Batke i jego zapiski o charakterze osobistym w księgach metrykalnych Parafii pw. Najświętszego Serca Jezusa w Radomnie”¹³⁹. Motywem skłaniającym do wyboru tego tematu jest specyficzny charakter i treść wpisów wnoszonych przez księdza do prowadzonych przez niego ksiąg metrykalnych w latach 1881-1917. Co istotne, księgi te nie zostały dotychczas wykorzystane w żadnym opracowaniu bądź edycji źródłowej. Są to wpisy zawierające m. in. przemyślenia duchownego oraz jego ocenę i komentarze na temat poszczególnych osób. Część z nich związana jest z merytoryczną stroną zawartości metryk, część zaś ma charakter odbiegający od zasadniczego celu ich prowadzenia. Analizą objęto wpisy dokonywane w latach 1881-1917 w czterech księgach: dwóch księgach chrztów, księdze ślubów i księdze zgonów. Wszystkie obecnie przechowywane są w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (AAD DT) w zespole nr 75 „Parafia Najświętszego Serca Jezusa w Radomnie”.

¹³⁹ Napisanej pod kierunkiem dr hab. Krzysztofa Syty i obronionej 04.07.2017 r.

Jan Stefan Batke urodził się 26.12.1842 r. w Jeglii, miejscowości położonej w powiecie lubawskim, a jego rodzicami byli Karol Batke, nauczyciel i Barbara Batke, zd. Kraemer¹⁴⁰. W księdze metrykalnej urodzeń parafii w Rumianie za lata 1841-1857 występują także zapis o chrztach Emila Stanisława, urodzonego 22.05.1847 r. i ochrzczonego dwa dni później¹⁴¹ oraz Augusta Wilhelma urodzonego 27.05.1852 r. a ochrzczonego 30.05.1852 r.¹⁴², synów Karola Batke i Barbary Kraemer. Proboszcz z Radomna miał jeszcze jednego młodszego brata, Edwarda, którego nie można jednak znaleźć w wyżej wymienionej księdze, najprawdopodobniej ze względu na brakujące karty, lecz został on wymieniony jako syn Karola Batke w księdze zgonów parafii Rumian¹⁴³. Jan Batke uczył się początkowo w gimnazjum w Chojnicach, następnie kontynuował naukę w gimnazjum w Chełmnie, otrzymywał też stypendium z Towarzystwa Pomocy Naukowej w Toruniu¹⁴⁴. W latach 1863 – 1867 uczęszczał do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Święcenia kapłańskie przyjął 14.04.1867 r.¹⁴⁵. Zanim został proboszczem w Radomnie, odbywał wikariat w następujących miejscowościach: Brusy (1867 – 1868), Lubień (1868 - 1869) Chełmno (1869 - 1881)¹⁴⁶. Funkcję proboszcza w Radomnie sprawował od 14.04.1881 r.¹⁴⁷ Ks. Jan Batke opisywany jest przez ks. Dembieńskiego jako „kapłan zacny, pobożny, wielki asceta i filantrop, gorący patriota, dobry kaznodzieja, ale przy tym

¹⁴⁰ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej(AAD DT), Zespół: Parafia pw. św. Barbary w Rumianie (Rumian), sygn. AA005, *Liber baptisatorum 1841-1857*, k.19.

¹⁴¹ AAD DT, Zespół Rumian, AA005, k.57.

¹⁴² Ibidem, k.101.

¹⁴³ AAD DT, Zespół Rumian, AE 003, k.

¹⁴⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu (APT), Zespół: Towarzystwo Pomocy Naukowej w Toruniu, sygn. 50.

¹⁴⁵ A.Korecki, *Ludzie ziemi nowomiejskiej*, Nowe Miasto Lubawskie 2000, s.56.

¹⁴⁶ Informacja uzyskana od ks. J. Kalinowskiego dnia 08.03.2017 r.

¹⁴⁷ A.Korecki, *Ludzie...*, s.56.

i nie mały dziwak, bardzo kapryśny, łatwo obraźliwy i autokrata”¹⁴⁸. Wynikiem działalności proboszcza było wybudowanie nowego kościoła parafialnego. Starania obejmowały zarówno zebranie funduszy, jak i uzyskanie zgody władz na budowę. Materiały budowlane pozyskał częściowo z licytacji publicznej dóbr po spalonym klasztorze w Łąkach Bratniańskich, która odbyła się 07.11.1883 r.¹⁴⁹ Uzyskanie pozwolenia zajęło jednak dużo więcej czasu, co sprawiło, że budowę zaczęto dopiero w 1903 r., a ukończono dwa lata później.

Ks. Jan Batke brał udział w działaniach związków filomackich młodzieży szkolnej na terenach Pomorza, sprawując opiekę nad osobami zrzeszonymi w jednym z kół chełmińskich¹⁵⁰ oraz był inicjatorem strajku szkolnego w Radomnie w roku 1906¹⁵¹. Duchowny realizował swoją społeczną działalność na wielu polach: był członkiem Towarzystwa Czytelnictwa Ludowego i Toruńskiego Towarzystwa Naukowego; działał też w sektorze gospodarczym. Był także jednym z założycieli Banku Spółdzielczego w Nowym Mieście Lubawskim, sprawując od czasu jego powołania, tj. od 4 kwietnia 1893 roku, funkcję dyrektora zarządu¹⁵².

Ks. Batke zmarł 15.11.1917 r. w Gdańsku. Andrzej Korecki w swoich opracowaniach podaje niepoprawną, o dzień późniejszą datę jego śmierci. Wpis w księdze zgonów parafii Radomno podaje przyczynę

¹⁴⁸J. Dembieński, *Radości mało- gorczy dużo. Pamiętnik Pomorzanina z lat 1879-1920*, Warszawa 1985s. 49-51.

¹⁴⁹ A.Korecki, *Ludzie...*, s. 56.

¹⁵⁰ P. Chmielecki, Paweł, *Gimnazjum Chełmińskie w okresie zaboru 1837-1920*, Bydgoszcz 1970, s.69.

¹⁵¹ T. Ruczyński, *Strajk szkolny w latach 1906-1907 w byłym zaborze pruskim (ze szczególnym uwzględnieniem powiatu lubawskiego)*, [w:] *Przegląd historyczno-oświatowy*, nr 1/1979, s. 77.

¹⁵²A. Korecki, *Bank Spółdzielczy w Nowym Mieście Lubawskim 1893-1993*, Nowe Miasto Lubawskie 1993, s. 14.

zgonu, tj. „debil” , oznaczającą niemoc, słabość¹⁵³ Data zgonu natomiast podana jest jako 15 listopada, dzień pogrzebu miał miejsce 19 listopada. Pogrzeb odprawiony został przez ks. Herziga, określonego tam jako wikariusz z parafii Skarlińskiej. Rubryka „uwagi” pozostała niewypełniona¹⁵⁴.

W niniejszej pracy omawiane są uwagi, tworzone przez ks. Jana Batke w księgach metrykalnych parafii Radomno. Są to wpisy o bardzo zróżnicowanej tematyce, poruszające kwestie nie zawsze związane z urzędowymi informacjami, ale mówiące na przykład o moralności danej osoby czy związanych z nią niezwykłymi na skalę lokalną wydarzeniami. Zapisy o charakterze uwag mogą być także zupełnie związane z osobami, których dotyczy wpis, lecz mówić o wydarzeniach, które proboszcz uznał za warte odnotowania: są to między innymi przydatne dla klimatologów notatki na temat pogody i klęsk żywiołowych, zapisy dotyczące wojen mające wartość historyków zainteresowanych dziejami lokalnych społeczności, a także wpisy autobiograficzne, mające wartość dla badaczy, poszukujących informacji do opracowań właśnie na temat tworzącego je księdza. Uwagi, adnotacje i wpisy kronikarskie mogą być ważne także dla badaczy języka – szczególnie gdy pojawiają się w nich regionalizmy i słowa z dawnej gwary. Przedmiot badań stanowiła przede wszystkim rubryka uwag oraz notatki ks. Batke o podobnym charakterze, znajdujące się poza tą rubryką w innych miejscach karty. Wpisy te zasługują na uwagę z kilku powodów. Po pierwsze, ze względu na ich liczbę – 801 uwag o różnej tematyce. Po drugie, ze względu na język – zawierający regionalizmy, wulgaryzmy - ostry i karcący. Stanowią także

¹⁵³ A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko- polski*, Poznań 1958, s. 173.

¹⁵⁴ AADT, Zespół Radomno, sygn. AE003, *Liber mortuorum 1875-1906*, s. 158.

ciekawe źródło pod względem unikatowości – w księgach metrykalnych parafii należących do dekanatu nowomiejskiego z XIX i początku XX wieku uwagi ks. Batke są przypadkiem wyjątkowym. Żaden inny ksiądz w dekanacie nowomiejskim w omawianym okresie nie pisał uwag odnoszących się do życia prywatnego parafian, a podając dodatkowe informacje nie stosował zwrotów potępiających bądź ubliżających wiernym. Występujące w księgach z pozostałych parafii dekanatu adnotacje dotyczyły spraw formalnych, takich jak: uzyskane dyspensy, informacja o zawarciu związku małżeńskiego lub bierzmowaniu osoby ochrzczonej. Jedynie w księdze zgonów parafii w Skarlinie zapisane są uwagi dotyczące osób poległych w czasie wojny oraz jedna uwaga mówiąca o tym, że małżonkowie nie żyli wspólnie¹⁵⁵. Wpisy są interesujące także pod względem różnorodności informacji w nich zawartych. Choć większość uwag poświęcona jest parafianom – ksiądz komentował ich moralność, religijność, podejście do życia, często nie szczędząc wyzwisk i nieprzyjemnych komentarzy, w księgach są również zapiski dotyczące rolnictwa, wojny, klęsk żywiołowych i spraw majątkowych. Kilka adnotacji ma też charakter autobiograficzny.

Ks. Batke nie był jednak historykiem, a jego zapiski miały zapewne cele użytkowe, związane z bieżącymi sprawami parafii. Dzięki temu ze źródła wyłania się barwny obraz jednej z małych wsi, na podstawie którego można dowiedzieć się o miejscu i pochodzących z niego ludziach, informacji, które rzadko zachowują się do dnia dzisiejszego – wpisy, choć obraźliwe, są także interesujące pod względem badań genealogicznych i antropologicznych. To wszystko

¹⁵⁵Na podstawie kwerendy w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, której zakres obejmował księgi metrykalne tworzone w II poł. XIX w. oraz w I poł. XX w. w parafiach należących do dekanatu nowomiejskiego.

sprawiło, że stanowią wartościowe źródło, nie tylko do lokalnej historii społecznej, ale i w bardziej holistycznym ujęciu mogą obrazować specyfikę wycinka społeczeństwa z danej epoki. Stanowiące temat niniejszej pracy adnotacje w księgach metrykalnych pozwalają nie tylko na stworzenie obrazu społeczeństwa w Radomnie, ale także portretu ks. Batke jako ich autora. Sposób w jaki wypowiadał się o otaczających go ludziach świadczy przede wszystkim o nim samym.

Poniżej przedstawione zostanie omówienie wpisów o charakterze adnotacji, dokonanych przez ks. Jana Batke w księgach metrykalnych Parafii pw. Najświętszego Serca Jezusa w Radomnie, najczęściej w polu formularza zatytułowanym uwagi. Niekiedy tego rodzaju wpisy pojawiają się w innych rubrykach np. przyczyna zgonu, ale także na marginesach karty. Ze względu na ich dużą różnorodność wpisy zostały ujęte w ramach 4 głównych kategorii:

1. Wpisy dotyczące posługi duszpasterskiej i spraw parafii:

- a) błędy w rejestrach USC,
- b) informacje o innych sakramentach,
- c) informacje o chrzestnych,
- d) chrzest „ex aqua”,
- e) konwersje,
- f) dyspensy,
- g) adnotacje wizytacyjne.

2. Dotyczące życia codziennego i życia parafian:

- a) nietypowe narodziny:
 - urodzenie bliźniąt,
 - urodzenie pogrobowca,
 - nieprawe pochodzenie;

- b) religijność parafian:
 - niewypełnienie nakazanych praktyk religijnych,
 - uczestnictwo w bractwach,
 - śmierć bez przyjęcia sakramentów,
- c) przyczyna zgonu,
- d) nieczystość,
- e) uzależnienia od alkoholu,
- f) złodziejstwo,
- g) podejrzenie morderstwa,
- h) finanse i gospodarka:
 - sprawy majątkowe,
 - rolnictwo,
- i) Pierwsza Wojna Światowa w życiu parafii.

3. Wpisy kronikarskie na temat kościoła.

4. Wpisy o charakterze autobiograficznym.

Przedstawiony w niniejszej pracy podział wpisów, dokonany został ze względu na kryterium treści. W niektórych przypadkach, pojedyncze wpisy mają charakter wielowątkowy i trudno jednoznacznie zakwalifikować je wyłącznie do jednej kategorii. Dlatego też ich systematyka nie jest jednoznaczna, a cytowana adnotacja, podawana jako przykład mogłaby należeć do dwóch rodzajów wpisów. Dla przybliżenia formy i treści informacji podawanych przez ks. Batke charakterystyka poszczególnych kategorii wpisów została wzbogacona o tekst źródła, w postaci *in extenso* lub fragmentarycznej.

3.1. Wpisy dotyczące posługi duszpasterskiej i spraw parafii

a) Błędy w rejestrach USC

Jedną z kategorii uwag, tworzonych przez ks. Batke były wpisy na temat błędów, pojawiających się w rejestrach stanu cywilnego, zwanych przez księdza „handabant”. W latach 1878 – 1881 prowadzone były one przez kapłanów¹⁵⁶. Rejestr taki stanowi dodatek do księgi o sygnaturze AA003. Później prowadzenie ewidencji ludności stało się obowiązkiem urzędników państwowych¹⁵⁷. Z poniższych uwag wynika, że w rejestrach często pojawiały się błędy, powstałe na skutek pomyłek urzędników, bądź trudności w komunikacji pomiędzy niemieckojęzycznymi urzędnikami i ludnością mówiącą po polsku. W czasie sprawowania funkcji proboszcza w Radomnie, ksiądz zanotował w księgach łącznie 86 przypadków nieprawidłowości w zapisaniu m.in.: dat, imion, nazwisk. Wśród nich można znaleźć wpisy następującej treści:

na „handabant” zapisane to jako dziecko gospodarza Franciszka M. [...] z Nowego Dworu. Omyłka z tego pochodzi, że urzędnik nie umiejący po polsku zamiast ojca, zapisał gospodarza, u którego ojciec siedzi¹⁵⁸.

Czy też:

żeby mi też Pan Bóg dozwolił doczekać, żeby nam naszych imion i nazwisk tak haniebnie nie przekręcano i nie kaleczono!¹⁵⁹.

¹⁵⁶ M. Zmudziński, op. cit., s. 16.

¹⁵⁷ K. Gonderek, A. Ustowska, Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz. Przepisy wykonawcze i związkowe. Stan prawny na dzień 31 grudnia 1990 r., Warszawa 1991, s. 9.

¹⁵⁸ AADT, Zespół Radomno, AA003, s. 202.

¹⁵⁹ AAD DT, Zespół: Radomno, sygn. AA004, *Liber baptisatorum 1906-193*, s. 71.

b) Informacje o innych sakramentach

Kolejną, najczęściej występującą kategorię, stanowią wpisy na temat innych sakramentów. W księgach chrztów notowano przypadki późniejszych ślubów poza parafią, które brały osoby ochrzczone w Radomnie. Uwagi te umieszczane były dopiero po kilkunastu, kilkudziesięciu latach od chrztu. Omawianych wpisów, stworzonych przez ks. Batke zostało ok. 200 i znajdują się one wyłącznie w księdze AA003. Wpisy tego typu, powstałe już po 1917 r., które zostały zanotowane przez innych księży pojawiają się szczerkowo w AA003 i dość często w AA004. Tekst takiej uwagi brzmi przykładowo: *cop. cum* [imię i nazwisko współmałżonka] *in* [miejsce] *die* [data]¹⁶⁰.

Proboszcz w księgach metrykalnych notował także informacje o chrzcie „ex aqua” , nieuczęszczaniu do komunii i spowiedzi oraz o nieprzyjęciu sakramentów przed śmiercią. Wpisy te zostaną jednak omówione w przedstawianych w dalszej części pracy kategoriach.

c) Informacje o chrzestnych

Uwagi na temat rodziców chrzestnych dzieci pojawiają się, co logiczne, tylko w *Liber baptisatorum* i to w wypadkach, kiedy dziecko jest nieślubne. Zauważa się tu zwyczaj, iż do chrztu podawała nieślubne dzieci często pielęgniarka, czy „babka szpitalna” – choć w uwagach obszernie jest to opisane tylko raz, w późniejszych wpisach, jako matka chrzestna pojawia się ta sama kobieta:

¹⁶⁰ Ibidem, s. 10.

babka szpitalna, bo nikt nie chciał do chrztu trzymać, uwaga przekłete skutki zarobku „na runklach”¹⁶¹.

Można także wnioskować, iż bycie rodzicem chrzestnym nieślubnego dziecka matki o złej reputacji, przynosiło w tej społeczności ujmę. Wpis świadczy także o samej chrzestnej, która została przedstawiona jako osoba niższej kategorii, a nie „porządny człowiek”. Wskazuje to także na istnienie miejsc zamieszkania, które ks. Batke uznawał za siedliska gorszej ludności:

matka wdowa, a przy chrzestnych tylko matka chrzestna z „Kuźni”, bo żaden porządny człowiek nie chciał tego kurewskiego dzieciaka do chrztu (podawać - przekreślone) trzymać, co do ojca zob. no 67 rok 1883¹⁶².

d) Chrzest „ex aqua”

W rubryce uwag w księgach chrztów ks. Batke notował przypadki chrztów udzielonych poza kościołem przez osoby świeckie. Chrzty takie następowały w wypadku, kiedy podejrzewano, że dziecko, zazwyczaj dopiero co urodzone, nie doczeka chrztu w kościele bądź przybycia kapłana. Przykładowy wpis z tej kategorii brzmi:

ex aqua ab obstetr. baptisat et 1 hora post partuum mortuum¹⁶³.

e) Konwersje

W rubryce uwag w księgach chrztów i małżeństw pojawiają się informacje o zmianie wyznania, czyli konwersji, przez jednego z

¹⁶¹ Ibidem, s. 204.

¹⁶² Ibidem, sygn. AA003, s. 182.

¹⁶³ Ibidem, s. 216.

rodziców lub małżonków. Wynika z nich, że konwersje odbywały się głównie ze względu na możliwość uzyskania ślubu kościelnego. Wyznanie zmieniały w tym celu zarówno kobiety, jak i mężczyźni. W jednym z powyższych wpisów można zauważyć, iż rozwiązaniem dla osób różnych wyznań był ślub cywilny, który jednak ks. Batke uznawał za cudzołóstwo. Aby zalegalizować związek i nie spotkać się z potępieniem, jedno z przyszłych małżonków zapewne podejmowało decyzję o konwersji nie dla względów dogmatycznych, ale pragmatycznych. Innym wyjściem w opisywanej sytuacji było uzyskanie dyspensy; konwersja wymagała jednak mniej wysiłku i trwała krócej. W przypadku pewnego mężczyzny ksiądz stwierdził, że jest on niegodny wiary chrześcijańskiej. Kapłan żałuje, że doszło do konwersji, nie podaje jednak powodu, dla którego nad tym ubolewa. Można domniemywać, że wiązało się to z niewłaściwą postawą moralną tego mężczyzny.

Wpisy na temat konwersji brzmią przykładowo:

*(ojciec tego dziecka przed ślubem konwertował – ale szkoda naszej wiary.)*¹⁶⁴,

lub: *żyli ze sobą na ślub cywilny – ona przed ślubem konwertowała*¹⁶⁵,

oraz: *on w dzień ślubu konwertował*¹⁶⁶.

f) Dyspensy

W księdze ślubów wpisywano także zapiski o udzielonych dyspensach, czyli: zwolnieniach od obowiązku zachowania ustawy w

¹⁶⁴ Ibidem, s. 464.

¹⁶⁵ AAD DT, Zespół: Radomno, *Liber copulatorum 1875-1938 (AD003)*, s. 36.

¹⁶⁶ Ibidem, s.40.

szczególным przypadku i dla słusznej przyczyny¹⁶⁷, brzmiące przykładowo:

cum disp. Ss. Papae Leonis XIII sup. Imped I aff. Grad ex cop illie (G.V. 3114) et cum disp. Eppali super duabus proitam (G.V. 3114) ¹⁶⁸

Zapisana jest data i osoba udzielająca dyspensy, nie podany jest natomiast jej powód. W poniższym wpisie adnotację o dyspensie ks. Batke uzupełniają komentarze na temat moralności panny młodej i pana młodego. Porównuje ich sposób życia do zwierząt, zaznacza, że pan młody nie pochodzi z okolic Radomna, a nawet nie z terenów zaboru pruskiego, ale z Królestwa Polskiego. Proboszcz wyraża także zadowolenie z zakończenia gorszącej sytuacji, jaką był dla niego związek bez ślubu kościelnego.

*cum disp. Eppoli super imp. Temp. Clauzi G.V. 9875 ON POCHODZI Z Polski przez ii lat żyli ze sobą jak psy – nie chcieli się rozłączyć, a nie mogli dostać ślubu na C[...] Chwała Bogu, że się to zgorszenie skończyło!*¹⁶⁹

g) Adnotacje wizytacyjne

W księgach znajdują się 24 uwagi, nie sporządzone przez ks. Batke, lecz będące świadectwem wizytacji biskupich lub dziekańskich. Wpisywane są w różnych miejscach: w rubryce uwag bądź pod tekstem wpisów. Adnotacja mówiąca o wizytacji dziekana brzmiała przykładowo:

vidi in visitatione decanali Radomno, d. [data] Dobbek decanus

¹⁶⁷ *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, Lublin 1983, kol. 446.

¹⁶⁸ AAD DT, Zespół: Radomno, sygn. AD003, s. 34.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 58.

W aktach dekanalnych pochodzących z parafii Nowe Miasto Lubawskie zachowały się dokumenty na temat ks. Jana Batke. Mówią one m. in. o mianowaniu go proboszczem, czy o stworzeniu funduszu jego imienia, mającego na celu pomoc uczniom z biednych rodzin¹⁷⁰.

3.2. Dotyczące życia codziennego i moralności parafian

a) Nietypowe narodziny:

- Urodzenie bliźniąt

W przypadku urodzenia bliźniąt, zapisywane było łacińskie słowo „gemelli”, oznaczające bliźnięta. Dodatkowo ks. Batke podawał czasem, które z dzieci urodziło się pierwsze. Wpisy tego typu występują 32 razy.

Przykładowo: *gemellae*¹⁷¹

czy też: *gemini chłopiec starszy o godzinę*¹⁷².

- Urodzenie pogrobowca

Urodzenie dziecka po śmierci jego ojca ks. Batke oznaczał słowem „posthumus” lub skrótem „posthum.”. Działo się to zapewne w tym celu, by odróżnić dzieci „legitimus” powite przez wdowy, od tych, co do których wiadomo było, że ich ojcem nie mógł być zmarły mąż.

- Nieprawie pochodzenie

Przy wpisach odnoszących się do chrztów, dzieci pochodzące spoza związków małżeńskich były oznaczane „illeg. thori” tj. illegitimi thori,

¹⁷⁰ AAD DT, Zespół: Nowe Miasto Lubawskie.

¹⁷¹ AAD DT, Zespół Radomno, sygn. AA003, s. 122.

¹⁷² Ibidem, s. 202.

czyli: z nieprawego łoża¹⁷³. W miejscu przeznaczonym na imię ojca, postawiony był znak „x”. Czasem podawana była informacja o domniemanym ojcu lub niepoehlebna uwaga, odnosząca się do matki.

Poniższa notatka odnosi się do dziecka, którego matką była niewierna mężatka. Ks. Batke notuje, że ojcem nie był mąż matki, tylko jej pracodawca bądź jego syn – co do tego ksiądz nie miał pewności. Użyte na końcu adnotacji stwierdzenie „psy paśli” oznacza „utrzymywać stosunki miłosne, szczególnie pozamałżeńskie”¹⁷⁴.

*prawdziwym ojcem tej tu Heleny jest albo Józef R. [...],
gospodarz z Radomna, albo jego syn Ksawery, bo Emma E.
[...] u nich służyła, a ojciec i syn z nią psy paśli*¹⁷⁵

Następne cytaty stanowią przykład typowych uwag, pojawiających się często przy zanotowaniu chrztu nieślubnego dziecka, urodzonego przez mężatkę lub wdowę (w ostatnim przypadku w rubryce przeznaczonej na wpisanie ojca ks. Batke podaje: *illegitimum infans ante patrum mortuum*¹⁷⁶). Adnotacje z tej kategorii zawierają informacje o śmierci męża lub jego nieobecności, często ze względu na jego pobyt w więzieniu. Duchowny podaje także czas, jaki minął od rozłączenia małżonków. W ten sposób piętnuje zarówno wiarołomną matkę, jej dziecko, pochodzące ze zdrady oraz zdradzanego męża.

Wpisy te brzmią przykładowo:

¹⁷³<http://genepedia.cba.pl/tlumaczenia/S%C5%82ownik%20terminologii%20E2%80%9Eochrzczenia%E2%80%9D%20C5%82ac.-pol..htm>, dostęp 04.04.2017 r.

¹⁷⁴ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. t. 4. Wrocław 1970, s. 260.

¹⁷⁵ AAD DT, Zespół: Radomno, sygn. AA003, s. 308.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 197.

*mąż od 4 lat we więzieniu*¹⁷⁷

lub: *od kilku lat nie żyje z mężem*¹⁷⁸

czy też: *mąż już 8 lat nie żyje*¹⁷⁹.

b) Religijność parafian

- Niewypełnianie nakazanych praktyk religijnych

W księgach metrykalnych prowadzonych przez ks. Batke znaleźć można komentarze dotyczące religijności parafian. Jak już wcześniej wspomniano, ksiądz odnotowywał informacje na temat tego, kto nie żyje zgodnie z nakazami religijnymi, nie jest praktykującym katolikiem. Wynika z tego, że proboszcz zwracał na to dużą uwagę oraz skrupulatnie zapamiętywał osoby odbiegające od właściwego według niego wzorca postępowania.

W związku z jednym z ojców, którego zawód określony jest jako: *zbankrutowany karczmarz, dawniej gospodarz, któremu się „letkiego chleba” chciało*, ks. Batke zanotował: *ojciec tego dziecka latoś u spow. wielk. nie był*¹⁸⁰.

Poniższy wpis stanowi natomiast tryumfalną notatkę księdza z opisem wygrania drobnego konfliktu między nim, a jednym z wiernych. Przyszły pan młody określony jest tu jako zarozumiały, dlatego, że nie chciał ustąpić proboszczowi w sprawie nauk przedmażeńskich. Powód niechęci nie został podany – z jednej strony można domniemywać, iż był dość istotny, w związku z tym, że przedstawiał sprawę przełożonemu ks.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 197.

¹⁷⁸ Ibidem, s. 230.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 282.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 206.

Batke. Z drugiej strony, mogło to świadczyć o tym, że opisywany naprawdę cechował się znaczną zarozumiałością, dla własnego kaprysu odwołując się do wyższej instancji. W rubryce przeznaczony na wpisanie zawodu, pan K. [...] określony jest jako „ludimagister”, czyli dyrektor szkoły, natomiast panna młoda to córka innego dyrektora szkoły – niechęć do podporządkowania się nakazowi proboszcza mogła więc wynikać z ich znacznej pozycji społecznej. Ksiądz bp Leon Redner nie pomógł jednak przyszłemu panu młodemu i ten musiał zjawić się na naukach przedmałżeńskich. Wpis brzmi:

*pan K. [...] nie chciał w zarozumialstwie swoim przybyć na naukę przed ślubem i telegrafował do X. Biskupa, ale – musiał!*¹⁸¹

Następne wpisy odnoszą się do śmierci bez uprzedniego przyjęcia sakramentów świętych. Oznaczający to wpis „sine ss. sacram” najczęściej pojawia się wraz z notatką, że osoba nie praktykowała przez dłuższy czas: unikała spowiedzi i komunii św., nie uczęszczała na mszę św.

Pierwsza z cytowanych poniżej uwag odnosi się do mężczyzny, którego ks. Batke opisuje jako stałego gościa różnych karczm. Dodaje przy tym wspomniany już łaciński cytat, oznaczający „jakie życie, taki jego koniec”:

*bez sakramentum śś, nie zdążył księdza zawołać – nieboszczyk o Kościół nie dbał, tem więcej o każdą karczmę, „qualis vita – finis ita”*¹⁸²

¹⁸¹ Ibidem, s. 76.

¹⁸² Ibidem, sygn. AE003, *Liber mortuorum 1875-1935*, s. 105.

Druga opowiada o kobiecie, która przez długi czas nie była u spowiedzi, ponadto prowadziła procesy – nie jest powiedziane w jakiej sprawie – ze swoimi dziećmi:

*bez śś sakr – od przeszłej wielk. Ani w kościele nie była ani u spow. nie była z dziećmi się procesowała i nagle*¹⁸³

Trzecią, w odróżnieniu od poprzednich stanowi brak sakramentów nie z powodu nagłej śmierci, ale z powodu decyzji umierającego, który nie życzył sobie obecności księdza – także nie uwzględniono dlaczego. Ponadto, proboszcz określił opisywanego mężczyznę jako wielkiego pijaka:

*sine ss. Sacram (wielki pijak, nie chodził ani do kościoła ani do spowiedzi i księdza nie chciał)*¹⁸⁴

a) Uczestnictwo w bractwach

Ks. Batke w księgach zgonów zaznaczał różnymi symbolami przynależność do Bractwa Trzeźwości. Symbole te to niebieski krzyżyk, niebieska kreska i czerwona kreska. Przy każdej zmianie symbolu w uwadze wyjaśniał jego znaczenie. Wskazuje to, jak ważna była dla niego przynależność parafian do prowadzonego przez niego bractwa. Przykładowe wprowadzenie symbolu oznaczające przynależność do bractwa wyglądało:

[znak X sporządzony niebieską kredką] – *znak, że do Bract. Trzeźwości należał i wiernie do śmierci się tego trzymał*¹⁸⁵

¹⁸³ Ibidem, s. 114.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 122.

b) Śmierć bez sakramentu

Część uwag w księdze zgonów odnosi się do śmierci osoby nie będącej w stanie łaski uświęcającej. Są to przypadki, kiedy parafianin nie przyjął przed śmiercią sakramentów świętych: chrztu, bądź namaszczenia chorych lub spowiedzi i komunii świętej. W poniższych przykładach brak sakramentu występuje u dziecka bez nazwiska:

*sine baptis*¹⁸⁶

oraz u dorosłych – przy dwóch ostatnich podane są powody, dla których sakrament nie został przyjęty. Pierwsza osoba nie była praktykującą katoliczką, nie brała udziału we mszy świętej i nie przyjmowała sakramentów:

*bez śś sakramentów, od św Marcina, skąd się do tej parafii sprowadzili, bodaj czy kiedy była w kościele*¹⁸⁷

W przypadku drugiej nie poinformowano księdza o potrzebie udzielenia sakramentów – być może rodzina nie zdążyła tego uczynić, bądź nie spodziewała się nadchodzącej śmierci krewnego:

*sine ss. Sacram (nie dali xedzu znać)*¹⁸⁸

c) Przyczyna zgonu

W księdze zgonów w rubryce uwag lub w miejscu przeznaczonym na przyczynę śmierci pojawiają się sporadycznie dość rozbudowane opisy okoliczności utraty życia. Zazwyczaj związane są z nietypowym wydarzeniem, które zwróciło uwagę ks. Batke.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 122.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 60.

¹⁸⁷ Ibidem, s. 132.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 128.

Przykładowo, poniższe wpisy podkreślają, że mężczyźni nie ponieśli śmierci z własnej woli, zapewne po to, aby od razu wiadome było, że nie popełnili samobójstwa. Pierwszy umarł w wieku, czternastu, drugi w wieku szesnastu lat¹⁸⁹.

Pierwszy wpis podaje przyczynę śmierci i odnosi się również do błędu na „handaband”: *utopił się mimo woli, [...] na „handaband” zapisano fałszywie imię „Florian” zamiast prawdziwego „Thomas”*¹⁹⁰

Drugi podaje tę sama przyczynę śmierci: *utopił się mimo woli*¹⁹¹

Następny wpis także odnosi się do śmierci na skutek utopienia. Tym razem dotyczy 22-letniej kobiety, przechodzącej przez jezioro w marcu¹⁹². Autor wpisu zwraca uwagę na jej nieposłuszeństwo wobec męża i jego opłakane skutki. Ks. Batke nie podaje dokąd i w jakim celu kobieta przechodziła przez jezioro. Można wnioskować, że robiła to dlatego, żeby skrócić sobie drogę do innej części wsi, ponieważ jezioro w Radomnie znajduje się pomiędzy obszarami, na których są zabudowania. Wpis głosi:

*przechodziła przez jezioro, choć jej mąż wzbraniał – zarwała i utopiła się*¹⁹³

Inna notatka mówi o 21-letnim mężczyźnie, który nie był praktykującym katolikiem. Jest źródłem kolejnej informacji o śmierci

¹⁸⁹ Ibidem, s. 123.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 124.

¹⁹¹ Ibidem, s. 124.

¹⁹² Ibidem, s. 139.

¹⁹³ Ibidem, s. 140.

przez utopienie – co świadczy o tym, że w okolicy często miały miejsce podobne wypadki.

Omawiana uwaga brzmi : *Do no. 22. Przed 3 miesiącami przybył z Polski, służył u S. [...] – u spowiedzi wielkanocnej nie był, do kościoła nie chodził, z wiary bluźnił*¹⁹⁴

Podane są także okoliczności jego śmierci: *utopił się w Skarlińskim jeziorze pławiąc konie*¹⁹⁵

Kilkakrotnie przy zapisie zgonu dziecka proboszcz oskarżał rodziców o spowodowanie śmierci. W podanych przykładach dwa razy wspomniał, że nastąpiło to ze względu na zaniedbanie i niedostateczną opiekę. W pierwszym z nich rodzice posądzeni zostali są o utratę w ten sposób aż trójki dzieci w wieku 1, 5 i 7 lat. Jako przyczyna zgonu podane są „odry”. Wpisy brzmią:

*z winy rodziców*¹⁹⁶

oraz: *wskutek zaniedbania i żadnego doglądania w chorobie*¹⁹⁷

Trzeci wpis można zaliczyć również do kategorii związanej z podawaniem informacji o innych sakramentach:

sine baptismo repent. mort. (miało być ochrzczone II/3 – a

¹⁹⁴ Ibidem, s. 292.

¹⁹⁵ Ibidem, s. 291.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 126.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 272.

w nocy umarło – (niedbal. rodziców!)¹⁹⁸

Ks. Batke notował także przypadki śmierci spowodowanej nadużywaniem alkoholu. Opisywani w ten sposób są jedynie mężczyźni. Niniejsza grupa wpisów należy jednocześnie do kategorii wpisów piętnujących pijaństwo. Pojawia się tu znów cytaty „Qualis vita, finis ita”, oznaczający: jakie życie, taki jego koniec. Są to między innymi uwagi brzmiące:

*popił sobie w Iławie, wracając do domu już nie zaszedł,
lecz około 200 kroków od domu znaleziono go bez duszy.¹⁹⁹*

*oraz: upił się 2 dni po wielkan.[ocnej] spowiedzi i na wozie
skonał²⁰⁰*

W przypadku mężczyzny, określanego przez ks. Batke jako „niepoprawny pijak” pochówek nastąpił na niepoświęconej ziemi. Być może decyzja o tym miała związek właśnie z uzależnieniem od alkoholu:

*popił sobie w Jamielniku u przyjaciela pijaka Wieczorka a--a
poprawił w Radomnie a pijanego ruszył paraliż i skonał
natychmiast w karczmie – niepoprawny pijak! – qualis vita,
finis ita, [...] Na nieświęcon.[ym] miejscu.²⁰¹*

W innym przypadku duchowny z niewłaściwą w takiej sytuacji kpinią odnotował: *gorzałka go już nie chciała- suchoty, [...] niepoprawny pijak²⁰²*

¹⁹⁸ Ibidem, sygn. AA003, s. 220.

¹⁹⁹ Ibidem, sygn. AE003, s. 140.

²⁰⁰ Ibidem, s. 262.

²⁰¹ Ibidem, s. 302.

²⁰² Ibidem, s. 322.

W księdze zgonów znajduje się także kilka zapisków przedstawiających inne, niezwiązane z wymienianymi powyżej grupami, opisowe komentarze na temat przyczyny zgonu. Są to między innymi:

uwaga na temat śmierci 6-letniej dziewczynki, która w 1902 r. zmarła w lubawskim klasztorze: *umarła w klasztorze w Lubawie*²⁰³

opis śmierci osiemnastoletniego młodzieńca na skutek nieszczęśliwego wypadku: *jadąc z lasa spadł z woza pod koło, które przez niego przeszło*²⁰⁴

a także ubolewanie nad 94-letnią kobietą, którą do złej sytuacji doprowadził jej syn. Zmarła na „influcę”, czyli grypę w wiejskim szpitalu, zapis – niegdyś gospodyni domowa, świadczy o tym, że w pewnym momencie nastąpiła zmiana sytuacji tej kobiety, związana z utratą poprzedniej pozycji. Przy niej, w rubryce przeznaczony na zapisanie krewnych, których zmarły po sobie pozostawia, ks. Batke zapisał „*liberii vivunt, sed ubi sunt?*”, co wskazuje na to, że opuścili okolice Radomna i nie ma o nich żadnej wiadomości.

Ksiądz zanotował o niej: *Umarła we wiejskim szpitalu – niegdyś gospodyni- ślepa miłość dla marnotrawnego syna tak daleko ją doprowadziła*²⁰⁵

d) Nieczystość

²⁰³ Ibidem, s. 246.

²⁰⁴ Ibidem, s. 306.

²⁰⁵ Ibidem, s. 332.

Cudzołóstwo i niemoralność cielesna jest jednym z tematów najczęściej poruszanych przez ks. Batke w analizowanych zapiskach. Nie wzdragał się on nazywać kobiety, które rodziły dzieci, będąc pannami, lub te, co do których było wiadomo, że ojcem nie jest sakramentalny małżonek kurwami, nierządnicami, małpami i pisać o nich bez jakiegokolwiek szacunku, właściwego kobiecie czy w ogóle istocie ludzkiej. Ksiądz wyraża się o nich z pogardą, co wskazuje na przekonanie o własnej moralnej wyższości. Sam dobór słów, takich „zległa”, „tłukła się” daje do zrozumienia, że ze względu na grzech nieczystości traktowane są jako osoby niższego rzędu, nie zasługujące na pisanie o nich w nieobraźliwy sposób. Ojciec lub prawdopodobny ojciec, dopuszczający się tego samego grzechu, wpisywany czy piętnowany jest bardzo rzadko. Duchowny ubolewał nad ilością nieślubnych dzieci, ukazując ich przyjście na świat jako nieszczęście. Można z tego wnioskować, że uważał cudzołóstwo za grzech wybitnie odrażający i naruszający porządek społeczny.

O języku ks. Batke świadczy także wpis, w którym po raz pierwszy używa języka polskiego do podania informacji o charakterze uwagi:

*mater ancilla (kurwa) Anastasia S. [...] znalazło się 13go
żandarm znalazł 22go w stodole, prute wobec sądu 26go, a
przez nich samych zagrzebane na cmentarzu 30 stycznia
1884²⁰⁶ [...] praenatura morte*

We wpisach ks. Batke piętnujących nieczystość uwagę zwraca nagromadzenie adnotacji informujących o tym, że matki nieślubnych dzieci były albo na służbie, albo pozostawały poza domem rodzinnym, natomiast na czas położu wracały do miejsca, z którego pochodziły.

²⁰⁶ Ibidem, s. 80.

Przykładowe wpisy tego rodzaju brzmią:

*służyła w nowomiejskiej parafii, a do naszej przyszła z pologiem*²⁰⁷

oraz: *służyła w Bagnie a zległa w „Kuźni” w Radomnie*²⁰⁸

lub: *służyła w Swiniarzu liczy dopiero 16 lat*²⁰⁹

Natomiast za przejaw zbytniego zainteresowania życiem osobistym parafian można uznać wpis, w którym ksiądz zastanawia się, czy dziecko jednej z par małżeńskich nie jest przypadkiem nieślubne, ponieważ wydaje mu się, że zbyt mało czasu minęło od ślubu, do jego urodzenia, tj. od września 1892 do 11 marca 1893:

*ale ślubowali we wrześniu 1892 – czy to legitim.?*²¹⁰

Wśród przypadków cudzołóstwa dwa razy opisane są także przypadki kazirodztwa, bądź niemoralnych związków z powinowatym. Pierwszy wpis tego rodzaju opiera się na relacji ciotki kobiety, która powiła nieślubne dziecko. Krewna twierdziła, że ojcem dziecka jest jej mąż, czyli wuj tamtej:

*ciotka twierdzi, że ojcem tego dziecka jest jej mąż, więc wuj tej nierządnicy, gospodarz Karól K. [...]*²¹¹

Następnym przypadkiem jest wpis, który świadczy, że nawet w obliczu wojny opisywane zachowanie, tj. cudzołóstwo macochy i pasierba, było w stanie wstrząsnąć ks. Batke.

²⁰⁷ Ibidem, sygn. AA003, s. 234.

²⁰⁸ Ibidem, s. 176.

²⁰⁹ Ibidem, s. 224.

²¹⁰ Ibidem, s. 288.

²¹¹ Ibidem, sygn. AA004, s. 22.

*ta tu matka sama się przyznała, że jej pasierb jest ojcem tego dziecka _ _ _ _ _ o zgrozo! Mimo tej strasznej wojny!*²¹²

e) Uzależnienie od alkoholu

Proboszcz w swoich zapiskach zaciekle piętnował nadużywanie alkoholu. Informacje tego typu zawarte są w księgach zgonów i chrztów, o czym już wspomniano wyżej przy okazji informacji na temat przyczyny zgonu. Uważał uzależnienie i spędzanie czasu w karczmach za naganne zachowanie. Wódkę w jednym z wpisów nazywał „piem szatańskim”, który usiłował z całej siły wypenić z wiernych. Wpisy wskazują, że prócz założenia Bractwa Trzeźwości, ksiądz walczył z pijaństwem także poprzez wielokrotne napomnienia i prośby. Być może wynikało to z jego osobistych przekonań, choć takie zachowanie mogło być związane z rozpowszechniającą się wśród duchowieństwa ideą, dążącą do uwolnienia społeczeństwa od zgubnego nałogu. Ks. Kazimierz Niesiołowski (proboszcz z Pleszewa, który w 1898 r. założył jedno z bractw wstrzemięźliwości) zauważył, że nędza moralna i materialna parafian często ma swoje źródło właśnie w pijaństwie ²¹³. Według księdza alkohol był przyczyną nieszczęścia. Tendencja do ubolewania nad alkoholizmem utrzymała się w Janie Batke od wczesnej młodości. W jednym z wypracowań, wysyłanych do Towarzystwa Pomocy Naukowej pisał, że z pijaństwa wynika klęska w życiu doczesnym i oddalenie od Boga; odwoływał się nawet do przykładu Aleksandra Wielkiego, jako osoby

²¹² Ibidem, s. 62.

²¹³ I. Krasieńska, „Przez abstynencję kapłanów do wstrzemięźliwości ludu” Związek księży abstynentów (1902-1914), Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 104, s. 102.

zgubionej pijaństwem²¹⁴. Twierdził także, że ktoś pijany jest gorszy od zwierzęcia. Wpisy z powyższej kategorii brzmią:

*ojciec tego dziecka niepoprawny pijak*²¹⁵

lub: *sprowadzili się ze Skarlina – rodzice nie chodzą do kościoła ani do spowiedzi – on okrutny pijak*²¹⁶

bywają także bardziej opisowe: *Na weselu J. [...] ze swoim teściem Szczepanem Z. [...] się pobił – przekłeta wódeczka a g... sobie pluca i piersi rozrywa – błaga – prosi – ale trudno ten pień szatański ze wszystkimi korzonkami wykopać i – wytępić -*²¹⁷.

f) Złodziejstwo

W księdze zgonów znajdują się uwagi naznaczające złodziei. Nie wiadomo, czy ks. Batke nie wyolbrzymiał sytuacji, zarówno z kradzieżami, słynącymi na całą diecezję, jak i z tym, że niektóre osoby większość swojego życia spędziły w więzieniu. Jednak nawet jeśli jego komentarza nie potraktuje się dosłownie, i tak wskazuje on na znaczną skalę występowania opisywanego zjawiska. Wpisy te brzmią:

*kierz złodziejski*²¹⁸

czy też: *uciekli i nic nie zapłacili – byli to złuki Ze Saksonii*²¹⁹

²¹⁴

²¹⁵ AAD DT, Zespół: Radomno, sygn. AA003, s. 320.

²¹⁶ Ibidem, s.324.

²¹⁷ Ibidem, sygn. AD003, s. 112.

²¹⁸ Ibidem, sygn. AE003, s. 146.

Z cytowanego niżej wpisu wynika, że w czasach sprawowania funkcji proboszcza przez ks. Batke zmniejszała się liczba osób posądzanych o kradzież: *z rodziny niegdyś bardzo złodziejskiej chwała Bogu dziś w parafii prawie żadnych nie ma; przedtem z tego słynęła na całą diecezję*²²⁰.

O jednym z małżeństw napisał, że spędzili w więzieniu bardzo długi czas: *i on i ona przesiedzieli więcej we więzieniu niżeli na wolności, ostatni ze starych zawołanych złodziejów, odtąd w parafii już od 2 lat złodziejstwo nie zaszło 5/8. 05. X.B.*²²¹

g) Podejrzenie morderstwa

Poniższy wpis można uznać za najbardziej kontrowersyjny i mogący wywołać największe poruszenie w momencie ujawnienia, ale także największą szkodę, gdyby podejrzenia ks. Batke okazały się jedynie pomówieniami. Sugeruje on bowiem, iż zgony trójki dzieci jednej z kobiet nie nastąpiły z przyczyn naturalnych. Duchowny podejrzewa otrucie ich przez matkę. Źródło tych podejrzeń nie zostało podane – czy były to informacje od innego z parafian, czy domysły samego autora wpisu, zaniepokojonego trzema następującymi po sobie zgonami nieślubnych dzieci.

O matce pisał „znana kurwa”, czyli powszechnie wiadomo było, że prowadziła się niemoralnie. Zapewne za istotną dla proboszcza należy uznać jego adnotację, iż „wewędrowała z cudzej” parafii, tak jakby to było okolicznością pogarszającą jeszcze jej reputację. Podobnie często w

²¹⁹ Ibidem, s. 152.

²²⁰ Ibidem, s. 240.

²²¹ Ibidem, s. 254.

uwagach o moralności pojawiał się motyw wędrowki po świecie czy służby w obcym miejscu i powrotu w niesławie do rodzinnej parafii.

Można odnieść wrażenie, że pomimo wniosku o ekshumację trójki dzieci, złożonego w toruńskiej prokuraturze przez ks. Batke, według księdza sąd nie wywiązał się należycie ze swojego zadania. Proboszcz uznał, że lekarz nie znalazł żadnej trucizny tylko „podobno”, badaniu zostały poddane „tylko” ostatnie zwłoki, a prawda ujrzy światło dzienne dopiero na sądzie ostatecznym.

znana kurwa już trzecie dziecko wewędrowała z cudzej do naszej parafii. Dziecko pod num.5. 1914, pod num. 79 r. 1913 i dziecko pod num. 70 r. 1913 – te troje zeszły ze świata: pierwsze 24/5 14, drugie 26/5 14, trzecie 22/7 1914; przed pochowaniem ostatniego stawilem wniosek do prokuratora do Torunia o sekcję wszystkij 3 ciał – sąd odkopał tylko ostatnie; lekarz nie znalazł podobno żadnej trucizny + ale +ale sąd ostateczny może wyjawi...²²²

h) Finanse i gospodarka

- Sprawy majątkowe

Ks. Batke w księgach metrykalnych zapisywał także uwagi odnoszące się do spraw majątkowych. Są to zapiski na temat majątku kościelnego, tj. dotyczące fundacji na rzecz kościoła, raz pojawia się uwaga mówiąca o tym, że nie otrzymał zapłaty za udzielenie pogrzebu.

Brzmiały one:

²²² Ibidem, sygn. AA004, s. 53.

darowała Kościołowi 100 m, które obrócono na zapłacenie białego ornatu (serce P.J. na krzyżu), który kosztuje 210 m²²³

oraz: Antoni G. [...], syn, zobowiązuje się wobec matki i księdza prob. dać 400 m na fundację zn del. rodziców i całą rodziną x. Batke²²⁴

jak również cytowany już wpis: uciekli i nic nie zapłacili – byli to złuki ze Saksonii²²⁵.

Następne wpisy opowiadają o majątku parafian i są związane z utratą posiadłości na rzecz zaborcy. Według pierwszego komisja kolonizacyjna wykupiła wieś Gryżliny, co według księdza jest klęską dla całej parafii:

9go listopada 1891 kupiła kolonizacya na subkaście wieś rycerską Gryżliny 567,78,8 hektarów za 268,000 marek. Majątek ten należał od przeszło 100 lat do Ch. [...]. Straszna – straszna klęska dla parafii!²²⁶

Następne dwa wpisy dotyczą utraty folwarku Radomno. Ks. Batke podał, że stało się to ze względu na naganny tryb życia gospodarza i właściciela majątku. Adnotacja na temat utraty pierwszego folwarku pojawia się przy wpisie ze chrztu jego dziecka:

sprzedawczyk! Zaprzepścił tutejszy folwark w cudze ręce!!! 23 stycznia 1914 ojciec sprzedał swój tutejszy

²²³ Ibidem, sygn. AE003, s. 144.

²²⁴ Ibidem, s. 250.

²²⁵ Ibidem, s. 152.

²²⁶ Ibidem, sygn. AA003, s. 272.

folwark Radomno 1 dzień przed urodzeniem tego dziecka

227

Utrata drugiego folwarku zanotowana jest przy wpisie z księgi zgonów, dotyczącym matki gospodarza. Jako przyczyna jej zgonu podana jest apopleksja, niewykluczone więc, że spowodowana została wiadomością o utracie majątku:

*Jan zaprzepaścił kolejny folwark Radomno – pewnie na wieczne czasy – łajdackiem życiem*²²⁸

- Rolnictwo

Ks. Batke, jak już dowiedzieć się można z jego biografii, brał czynny udział w życiu gospodarczym powiatu lubawskiego, Nic więc dziwnego, że także na należącym do parafii kawałku ziemi prowadził prace gospodarskie. Dziewięć lat po objęciu stanowiska proboszcza, przejął pod własną działalność ziemię, uprawianą uprzednio przez długi czas, tj. 34 lata, przez dzierżawców. Z wpisu wynika, iż osoby dzierżawiące grunt nie dbały o niego i doprowadziły do złego stanu. Ksiądz opisuje, iż na skutek jego działalności udało się osiągnąć wymierne efekty:

(w tym roku miałem na plebance pierwszego cięcia 101 fur (czterokonnych, koniczyny, potrawu (dla wielkiej fury) 13 – razem 114 fur. Od 1/7 1890 objąłem sam gospodarstwo na plebance, która przez 34 lat była wydzierżawiona różnym dzierżawcom, wskutek czego rola (była) została

²²⁷ Ibidem, sygn. AA004, s. 54.

²²⁸ Ibidem, sygn. AE003, s. 334.

*formalnie dewastowana, tak że n.p. perz nieomal do izby – na stół wchodził.)*²²⁹

Ponowne oddanie ziemi należącej do gruntów plebanii w dzierżawę nastąpiło dopiero 24 lata później, w 1914 r. Związane było z osiągnięciem podeszłego wieku przez ks. Batke:

*od 1/7 przedzierzawiłem plebankę na las 12, bo jakem w 72 gim roku gospodarowałem 24 lat*²³⁰

Proboszcz opisywał także przypadki suszy i nieurodzaju, które dotykały rolników:

*ten rok 1900 był dla rolników straszny, bo przez całe lato, poczawszy od samej wiosny prawie wcale nie padało*²³¹

Poniższy wpis stanowi interesujące źródło do lokalnej historii gospodarczej. Wynika z niego, iż od połowy kwietnia do końca czerwca 1915 roku na terenie Radomna nie występowały opady deszczu. Spowodowało to suszę, która wyniszczyła plony, sprowadzając na ludność groźbę głodu. Klęskę potęgowała także możliwość, że ze względu na suszę, nie będzie czym karmić zwierząt gospodarskich i czeka je śmierć z głodu, co sprawiłoby, że w przyszłości nie można byłoby żywić się także mięsem. Źródło przekazuje także informację o tym, że w parafii odprawiano nabożeństwa intencji dziękczynnej za zmianę warunków atmosferycznych. Zapisek zasługuje na uwagę także pod innym względem: przedstawia emocjonalny, impulsywny wyraz lęków człowieka zrozpaczonego klęskami, które dotykały małą społeczność

²²⁹ Ibidem, sygn. AA003, s. 326.

²³⁰ Ibidem, sygn. AA004, s. 57.

²³¹ Ibidem, sygn. AA003, s. 402.

Radomna z powodów niezależnych i niemożliwych do przewyciężenia, takich jak pogoda i wojna. Brzmi on:

29.6.1915 Kiedym dziś z nieszporów wychodził, zaczęło padać; wróciłem do kościoła i zmówiliśmy różaniec za podziękowanie za każdą kropelkę, bo od jedenastu tygodni ani kropelka z nieba nie spadła od przy tem panuje niebywały upał, dochodzący w cieniu do 30' Cels. Kończyny wyschły zupełnie, na paśnikach bydło ryczy, oziminy na słabszych gruntach już uschły; jarzyny nie mogą wykłosać; kartofle na glinach i na słabych polach wcale nie powschodziły; nie ma ani jednej rozsady ani do kapusty ani do brukwi; głód nas straszny czeka, jeżeli się Pan Jezus jeszcze teraz nie zlituje i nie da nam żyznego i obfitego deszczu, aby się nam choć tylko kartofle obrodziły. Inwentarza nie będzie czem paść. – Najmiłosierniejsze Serce Jezusa miłosierdzia, miłosierdzia nad nami biedakami! A światowa wojna coraz zaciętsza na wielu miejscach Europy. (jedenasty miesiąc strasznej wojny się kończy).²³²

Następny wpis koresponduje bezpośrednio z poprzednim i stanowi opis zmiany sytuacji miesiąc po napisaniu powyższej uwagi. Ze względu na korzystniejsze warunki atmosferyczne, znacznej poprawie uległy uprawy ziemniaków i pastwiska, nie polepszyły się jednak plony jarzyn. Ludność mogła przygotowywać nowe uprawy, sadzono brukiew i buraki

²³² Ibidem, sygn. AA004, s. 62

pastewne oraz rzepę. Klęska głodu przestała zagrażać mieszkańcom Radomna:

20/7 ej. A. Od 29/6 przepadywało częściej; pastwiska się znacznie poprawiły; słabe jarzyny nie poprawiły się; kartofle o 100 procent zyskały; brukiew i pastowną ćwikłę sadzą jeszcze; rzepę sieje latoś każdy²³³.

i) I Wojna Światowa w życiu parafii

Ks. Jan Batke nie pominął w swoich wpisach uwag na temat I wojny światowej, choć większość z nich pojawia się w kontekście lokalnej społeczności Radomna. Z poniższego wpisu można wnioskować, że wojna jest postrzegana jako środek wiodący do nawrócenia – według opisu, parafianie w jej obliczu wojny zaczęli odczuwać żal za grzechy i tłumnie przystępować do spowiedzi. Duchowny zwraca uwagę na szczerłość tych uczuć, wywołanych zagrożeniem ze strony konfliktu zbrojnego. Część wpisu, mówiąca o tym, że ksiądz przez całą noc, a później przez cztery kolejne tygodnie każdego dnia słuchał spowiedzi, świadczy o jego zaangażowaniu, o chęci bycia oparciem parafianom w trudnych czasach. Można odnieść wrażenie, że autor, pomimo tego, że mówi o wojnie jako o strasznej karze boskiej, odczuwa zadowolenie i pewną satysfakcję z tak masowego dążenia ludności do sakramentów i nawrócenia. Zwłaszcza, że przez cały czas posługi w parafii, skrupulatnie oznaczał w księgach metrykalnych osoby unikające przystępowania do spowiedzi. Źródło przekazuje interesujące informacje o wpływie

²³³ Ibidem, s. 62.

konfliktu na psychikę ludzką. Dane jest do zrozumienia, że wojna wpłynęła na wzrost religijności znacznie bardziej, niż całość działań księdza w czasach pokoju. Na końcu zapiski znajduje się pytanie o czas i sposób możliwego końca. Nie sprecyzowano jednak, czy autor na myśli miał koniec wojny – w tym przypadku zapewne większość miejscowej ludności oczekiwała jak najszybszego jej końca. Pierwsza część pytania, o to, jaki będzie koniec być może stanowiła refleksję nad tym, pod czyją jurysdykcją znajdują się tereny zaboru pruskiego. Wyrażone przez ks. Batkę wątpliwości mogą jednak dotyczyć także tego, co będzie ostatecznym następstwem takiego masowego nawrócenia, i czy tendencja ta utrzyma się na dłużej, czy będzie jedynie chwilowym zrywem. Ostatnie zdanie świadczy natomiast, iż ksiądz uznawał pierwszą wojnę światową za karę, zesłaną za grzechy ludzkości. W związku z tym, istnieje kolejna, choć chyba najmniej prawdopodobna interpretacja zadanego pytania: kapłan mógł postrzegać wojnę w sposób eschatologiczny – wielkie konflikty zbrojne i nowe, przychodzące gwałtownie niezwykle wydarzenia już w przeszłości nasuwały ludzkości myśl o nadchodzącym końcu świata. To tłumaczyłoby w pewnym sensie jeden z możliwych motywów – oprócz lęku nagłej śmierci bez sakramentów - tak licznego przystępowania do spowiedzi.

31.7 powołano z naszej parafii tych, którzy służyli we wojsku, pod broń do wojny, do tak strasznej wojny, jakiej cały świat nie widział, bo do wojny światowej. 31/7 słuchałem przez całą noc w konfesjonale i odtąd co dzień – przez 4 tygodnie we dnie i w nocy przystępowali parafianie do spowiedzi i do Komunii św; żadna misya, a byłem na wielu, nie dokonała tego, co ta grożąca wojna; nigdy nie

*były spowiedzie tak szczere, z takim serdecznym żalem, jak obecnie; przy konfesyonale utworzyła się z tych serdecznych łez woda; odtąd odprawiamy co dzień nabożeństwa z różańcem i suplikacjami. Jaki i kiedy będzie koniec? Widoczna Kara Boża na cały świat!*²³⁴

Cytowane poniżej zapisy mogą stanowić wartościowe źródło do lokalnej historii, związanej z pierwszą wojną światową. W pierwszym z nich, ks. Batke podaje, że we wrześniu 1914 r. w okolicy Radomna przysłano z niemieckich miast trzystu mężczyzn, mających za zadanie budowę okopów:

*mamy obecnie 300 niby wojskowych – ale w cywilnym ubraniu – wyrzutków społeczeństwa z Berlina, Hamburga, Gdańska – którzy kopią rowy od Radomna, aż zu Chrosiel*²³⁵

Od 17 grudnia 1914 r. do 17 marca 1915 r. w Radomnie, Chroślu i Nowym Dworze stacjonowało ok. 800 żołnierzy, pochodzących z Alzacji. Proboszcz pisze, że ich zadaniem, zamiast walki zbrojnej, było dokończenie budowy okopów. Jako powód podaje, że „im nie dowierzano”, nie powołując się jednak na źródło podobnych informacji – być może plotki, dane uzyskane od samych żołnierzy, albo subiektywna opinia księdza. Zapewne miało to związek z często zmieniającą się przynależnością terytorialną Alzacji i Lotaryngii – obszary te znajdowały się bowiem na przestrzeni dziejów naprzemiennie pod władzą francuską i niemiecką. Z zapisków wynika także, że na plebanii zakwaterowany był

²³⁴ Ibidem, s. 57.

²³⁵ Ibidem, s. 58.

żołnierz w randze kapitana wraz z adiutantem. Wybór takiego miejsca pobytu przez dość wysokiego rangą wojskowego może świadczyć o tym, że plebania była jednym z lepiej wyposażonych i przestronnych budynków we wsi. Zawierający te informacje wpis głosi:

od 17 grudnia r. 1914 do 17 marca 1915 mieliśmy w naszej wiosce i w Chroślu i w Nowymdworze około 800 Alzaczyków, których nie wzięto na wojnę, bo im nie dowierzano; dokończali kopać rowy i opasywać kolczastym drutem od Hławy przez Radomno aż do Brodnicy. W plebanii miałem na kwaterze 1 go Kapitana i 1go adiutanta; alzaczykom, którzy raczej??? Byli katolikami; odprawiałem co 2 tygodnie nabożeństwo z kazaniem²³⁶

Następne wpisy, pochodzące z marca 1916 r. i lutego 1917 r. odnoszą się do wpływu wojny na zmiany zachodzące w ludzkiej psychice i zachowaniu. W księdze chrztów proboszcz określił jednego z ojców jako uzależnionego od alkoholu. Po roku dodaje jednak, że kiedy ten przyjechał na urlop, spędziwszy w wojsku osiem miesięcy, opisywany mężczyzna zmienił się całkowicie. W rubryce znajduje się także kolejny komentarz na temat tego samego człowieka, datowany na 1918 r. i sporządzony przez następcę ks. Batke. Jest to pytanie retoryczne, które wyraża z wątpliwość w trwałość zmiany, która zaszła w tym mężczyźnie podczas wojny. Ks. Ossowski, następny proboszcz, sugeruje, że nie jest on ani dobrym gospodarzem, ani małżonkiem. Trzy cytowane uwagi wyraźnie ukazują wpływ zagrożenia i strachu na osobowość człowieka. Alkoholik, którego mogła spotkać nagła śmierć, zaczął żyć w zgodzie z

²³⁶ Ibidem, s. 61.

zasadami moralnymi i religijnymi. Gdy nastaje czas pokoju, przemiana ta okazuje się powierzchowna, a „wzorowa” postawa niknie razem z lękiem o życie. Uwagi sporządzone przez ks. Batke głoszą:

*ojciec tego dziecka nałogowe pijaczysko dopisek zd.26/2
17: poszedł w sierpniu 16 r na wojnę i od tego czasu
wzorowy człowiek – był w zimie 17 na urlopie i u spowiedzi
i kom. Św ---²³⁷*

natomiast wpis dokonany przez jego następcę brzmi:

*1918 powrócił z wojny, ale czy jest wzorowy gospodarz
albo małżonek???*²³⁸.

Dwa następne cytaty związane są zarówno z wojną, jak i kategorią uwag traktujących o nieprawym pochodzeniu. Ks. Batke przy wpisach odnoszących się do dwójki dzieci, oznaczonych jako nieślubne o ojcostwo posądza żołnierzy, stacjonujących podczas I wojny światowej w Hławie. Proboszcz wyrażał swoje niezadowolenie z powodu żołnierzy, którzy przychodzili do Jamielnika, czyli jednej ze wsi należących do parafii. Zaznaczył także, że podejmował kroki w celu usunięcia ich stamtąd, zarówno prosząc jak i grożąc, lecz nie odniosło to żadnego skutku. Z wpisu wynika, że ksiądz, pomimo podeszłego wieku starał się jeszcze aktywnie uczestniczyć w życiu parafii i sprawować kontrolę nad tym, co się w niej dzieje. Poniósł jednak porażkę, ponieważ jego wpływy nie wystarczyły do przeprowadzenia tego, co zamierzył. Określił, że opisywana sytuacja „zatrzuwa i skraca” mu życie.

Pierwsza z uwag jest dość lakoniczna:

²³⁷ Ibidem, s. 66.

²³⁸ Ibidem, s. 66.

*małpisko – ze żołnierzem lutrem z Hławy*²³⁹,

w drugiej natomiast ks. Batke przedstawia obszernie swoje poglądy:

*Horrenda!!! fructus insani belli (żołnierze z Hławy ciągle się tłuką w Jamielniku – wszelkie prośby, groźby, błagania daremne! To człowiekowi życie zatruwa i skraca – quousque???*²⁴⁰.

3.3. Wpisy na temat kościoła

Poniższe wpisy pozwalają prześledzić historię zmian, zachodzących w budynku radomskiego kościoła za życia ks. Batke. Tworzenie tego typu notatek mogło być spowodowane chęcią utrwalenia lokalnej historii dla przyszłych pokoleń, mogły mieć także charakter rejestru spraw gospodarczych. W związku z tym, że akta parafialne z okresu, kiedy w Radomnie proboszczem był ks. Batke, nie zachowały się, nie wiadomo, czy tworzył on rejestry zmian i wydatków związanych z majątkiem kościelnym, czy też zapisy w księgach metrykalnych były jego jedynymi notatkami na ten temat.

W 1902 r. ksiądz pisał o potrzebie powstania nowego kościoła ze względu na zły stan fizyczny dotychczas używanej budowli:

²³⁹ Ibidem, s. 67.

²⁴⁰ Ibidem, sygn. AE003, s. 344.

*na wiosnę można zacząć budowę nowego naszego kościoła.
Dałby Bóg, bo się stary już zupełnie zapada, a ścisk
straszny w nim w niedziele i święta*²⁴¹.

W sierpniu 1903 r. rozmontowana była już dzwonnica na wieży kościoła, a na jej miejsce, we wrześniu zbudowano małą dzwonnice przy kaplicy:

*bez dzwonienia bo wieża kościoła starego zerwana*²⁴²

*oraz: odtąd znów dzwony dzwonią, zaprowadzone w
maluńskiej dzwonnicy wybudowanej zaraz przy kaplicy*²⁴³

Następny wpis na temat kościoła pojawił się w sierpniu 1908 r. w związku z tworzeniem malowideł ściennych przez malarzy przybyłych z Monachium:

*od 22/6 08 maluje nowy kościół cztery malarzy z
Monachium*²⁴⁴.

We wrześniu tego samego roku ks. Batke skomentował postępy ich prac:

*malarze z Monachium dokończają sufit w nawie i
prezbyteryum i obraz Pana Jezusa na łuku tryumfalnym w
nowym kościele*²⁴⁵.

W czerwcu 1909 r. poinformował o zawieszeniu nowej dekoracji w kościele, podając także jej cenę tj. 1500 marek:

²⁴¹Ibidem, s. 240.

²⁴² Ibidem, s. 252.

²⁴³ Ibidem, s. 254.

²⁴⁴ Ibidem, sygn. AD003, s. 108.

²⁴⁵ Ibidem, sygn. AE003, s. 286.

dziś 17/6 ze wilią Najśw. Serca Jezusowego zawieszono nowy pająs w kościele z Monachyum kosztuje 1500 m²⁴⁶.

Ostatni wpis opowiada o tym, że w 1917 roku dzwony kościelne zostały zarekwirowane na potrzeby armii:

+++ dziś tj. 8go lipca 1917 na wieczór po dzwonieniu na Anioł Pański kazałem we wszystkie dzwony dzwonić 3 razy – każdy raz po 10 minut _ _ _ _ na pożegnanie, bo mają być oddane na wojnę na amunicję. Dzwony były nowe; sprawione do nowego kościoła; 2/3 kosztów za dzwony ja zapłaciłem, a 1/3 patron t. j. fiskus. F. największy ważył 914 kilogr.[amów] As drugi – 505 – des 3 ci (stary) – 300 – (ja zapłaciłem za dzw.[ony] 2333,66 2/ 3, patron t.j. fiskus – 1133, 33 1/3 pod kreską dodane 3500,00 2 stare dzwony wziął dostawca nowych dzwonów za 250 m, które w powyższą sumę 3500 m w rachubę nie wchodzi. Nowe dzwony na całą okolicę miały najwdzięczniejszy głos. Quid mine??? (as tu zostaje tymczasem)²⁴⁷

3.4. Wpisy o charakterze autobiograficznym

Ks. Jan Batke w rubryce uwag umieszczał także zajmujące jedno lub kilka pól wpisy odnoszące się do jego nieobecności w parafii. Najprawdopodobniej służyły one za wyjaśnienie, dlaczego sakramentu udzielał inny kapłan, bądź dlaczego w danym czasie nie było odnotowanych żadnych wpisów.

²⁴⁶ Ibidem, s. 292.

²⁴⁷ Ibidem, sygn. AA004, s. 71.

Uwaga o pobycie w więzieniu, wiąże się z opisywanym w pierwszym rozdziale powyższej pracy strajkiem szkolnym w Radomnie. Wyjaśnia ona także jeden z motywów wszczęcia strajku, a mianowicie nieznajomość, lub słabą znajomość języka niemieckiego wśród dzieci w szkole w Radomnie:

(Ja siedzę we więzieniu w Elblągu od 19/8 do 19/9 za obronę języka polskiego dla dzieci rodziców Polaków. Wyszedł ukaz rządowy, że dzieci i w najniższym oddziale w szkole mają pobierać naukę religii w języku niemieckim, którego dzieci te wcale nie znają²⁴⁸

Następne wpisy odnoszą się do nieobecności ks. Batke w parafii ze względu na zły stan zdrowia. Na zalecenie lekarza proboszcz spędzał czas w Kissingen, bawarskim mieście w którym znajdował się kurort uzdrowiskowy. Ksiądz ocenia, iż pobyt wpłynął pozytywnie na jego zdrowie. O podejściu proboszcza do sprawowanej posługi świadczy fakt, że do momentu udania się w 1910 r. na czterotygodniowy urlop, przez trzydzieści lat nie opuszczał parafii na dłuższy czas. Wskazuje to na znaczne zaangażowanie w posługę duszpasterską oraz sprawy parafii. Z innej strony, mogło wynikać z potrzeby nieustannej kontroli postępowania parafian i niechęci do pozostawiania wiernych bez nadzoru.

Omawiane powyżej wpisy brzmią:

(dla poratowania starganego zdrowia – mam 68 lat i 30 lat nigdzie nie wyjechałem – udałem na stanowczy rozkaz lekarza do Kissingen na 4. tygod).²⁴⁹

²⁴⁸ Ibidem, s.6.

²⁴⁹ Ibidem, s.28.

oraz: (*ego sum in Kissingen*)²⁵⁰,

ostatni głosi: (*ja byłem w Kissingen – i to po raz drugi 1910 – skutki dobre*)²⁵¹.

Podjęcie ks. Jana Batke do grzechu udokumentowane jest, oprócz ksiąg metrykalnych, jeszcze w innym źródle, którym jest napis na pamiątce (oprawiony w ramę dokument) przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej z 1904 roku. Wspomniana pamiątka znajduje się w zbiorach Biblioteki Publicznej w Jamielniku. Napis, sporządzony ręką ks. Batke znajduje się nad ilustracją, przedstawiającą udzielanie komunii świętej i głosi: *Wolałbym umrzeć, niż ciężko z[...]*. Ostatnie słowo, oprócz pierwszej jego litery, znajduje się w miejscu zniszczonym najprawdopodobniej przez korozję atramentową bądź owady. Można jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa powiedzieć, iż słowo to brzmi „zgrzeszyć”. W takiej formie zdanie stanowiłoby nawiązanie do jednego z przyrzeczeń św. Dominka Savio, który złożył je właśnie w dzień swojej komunii świętej. Ten szcątkowy, liczący jedno zdanie zapissek, wydaje się oddawać w skróconej formie przesłanie, wynikające z pisanych przez ks. Batke uwag w księgach metrykalnych.

Podczas nauki w gimnazjum w Chełmnie, w ostatniej klasie – prymie, Jan Batke napisał wypracowanie, posłane do Towarzystwa Pomocy Naukowej. Temat najprawdopodobniej był dowolny, ponieważ jego brat w tym samym czasie posłał esej odpowiadający na pytanie, czy lepiej uczyć się wieczorem, czy rano. Jan natomiast był autorem pracy „Nie sądz, a nie będą sądzili ciebie. Mowa do współuczniów”²⁵². Biorąc

²⁵⁰ Ibidem, s.67.

²⁵¹ Ibidem, sygn. AE003, s.344.

²⁵² APT, Towarzystwo..., jedn. nr. 50.

pod uwagę nagromadzenie w księgach metrykalnych komentarzy surowo oceniających ludzi, których postrzegał jako grzeszników, można stwierdzić, że duchowny wbrew wcześniejszym zapewnieniom osądzał postępowanie innych. Wskazywałoby to na poważną zmianę, która zaszła w poglądach J. Batke w czasie pomiędzy nauką w prymie, a objęciem stanowiska proboszcza w Radomnie, bądź na pisanie dla Towarzystwa wypracowania niezgodnego zupełnie z przekonaniem autor. W pierwszym przypadku, interesująca byłaby odpowiedź na pytanie, jakie czynniki wpłynęły tak mocno na całkowitą zmianę zdania, a w drugim – powód, dla którego wybrał taki, a nie inny temat, nie zgadzając się zupełnie z tym, co pisał. W wypracowaniu młody Jan Batke obmowę i osądzanie innych nazywa truciem komuś życia, pisze też „O ileż to nieszczęścia sprawił język bezbożny!”²⁵³. Należałoby zastanowić się właśnie, czy nazywanie kobiet „kurwami”²⁵⁴, mężczyzn „łajdakami”²⁵⁵, a dzieci „kurewskimi dzieciakami”²⁵⁶ nie należy właśnie do rodzaju tego bezbożnego języka, przeciwko któremu wypowiadał się ks. Batke.

Wpisy tworzone przez ks. Jana Batke omówione zostały przede wszystkim pod względem treści i wartości źródłowej, jaką ze sobą noszą. Stanowią bowiem źródło poruszające tematy nieczęsto obecne w oficjalnych, urzędowych dokumentach i dają barwny obraz społeczeństwa, zamieszkującego małą wieś na terenie ziemi lubawskiej. Ponadto, na tle dziejów parafian wyraźnie przedstawia się postać duchownego, który nie wahał się gardzić ludźmi ze względu na ich grzechy, piętnować ich, nie szczędząc wulgaryzmów i przypisując sobie

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ AAD DT, Zespół: Radomno, AA004, s. 53.

²⁵⁵ AAD DT, Zespół: Radomno, AE003, s. 334.

²⁵⁶ AAD DT, Zespół: Radomno AA003, s. 182.

prawo do oceniania innych, tym samym stawiając siebie ponad innymi. Ks. Batke wydaje się być dumnym ze swoich cnót moralnych, w odróżnieniu od ludu, w stosunku do którego pełnił funkcję pasterską. Dzięki temu, źródło posiada wartość nie tylko dla genealogów, szukających swoich przodków w księgach metrykalnych z Radomna, ale także dla badaczy z wielu innych dziedzin, jak również dla zwykłego użytkownika, szukającego niekonwencjonalnych, interesujących źródeł.

Piotr Czekaj

Mateusz Zmudziński

UMK w Toruniu

Archiwum parafii pw. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie. Spis akt

Informacje o zespole

1. Dzieje parafii wąbrzeskiej

Dzieje parafii Wąbrzeskiej od samego początku jej powstania są niejasne i mogą być przedmiotem domysłów i przypuszczeń. Przyjmując założenia pierwszego z badaczy Kościoła na ziemi chełmińskiej, Stanisława Kujota, możemy zakładać, że przy każdym grodzie rozwijało się życie parafialne. Miało to miejsce jeszcze przed pojawieniem się na tych terenach Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Jednocześnie nie można wykluczyć istnienia budynków sakralnych przy każdym wczesnosłowiańskim grodzie, jednak nie istnieją źródła historyczne mogące potwierdzić stawiane przez Kujota hipotezy²⁵⁷.

Najwcześniejszą datę erygowania parafii określono na lata między 1303 a 1311 rokiem, kiedy to przypuszczalnie Wąbrzeźno otrzymało dokumenty lokacyjne. Natomiast datę najpóźniejszą, 1334 r. możemy potwierdzić pierwszymi wzmiankami o proboszczu Jakubie. Prawo mianowania plebanów posiadał biskup diecezji chełmińskiej. Oprócz plebana Jakuba z 1334 roku, który posiadał wyższe wykształcenie,

²⁵⁷ S.Kujot, *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej. Studium historyczne*, Toruń 1906, s. 261.

wzmiankowany jest kolejny pleban, Jakub, tym razem z roku 1399 oraz duchowny Andrzej, który był świadkiem przy nadaniu dokumentu lokacyjnego w 1534 r. Urząd plebana przypuszczalnie był sprawowany również przez Stefana Pilgrima, który występuje w chełmińskiej księdze ławniczej z 1405 r. jako proboszcz Wąbrzeski. Pleban posiadał uposażenie w wysokości czterech łanów we wsi Plebanka. Majątek Kościoła pochodzący z ofiar i legatów wiernych zarządzany był przez urząd prowizora, powoływanego przez Radę Miejską ze swojego grona²⁵⁸.

Kościół parafialny został pobudowany prawdopodobnie za czasów biskupa Ottona. Budowla składała się z dwóch członów, nawy oraz trójbocznie zamkniętego prezbiterium. Do jej powstania wykorzystano kamień i cegłę.

Źródła z 1400 r. podają, że kościół Wąbrzeski był pod wezwaniem św. Szymona i Judy Apostołów. Przy kościele funkcjonowała również szkoła parafialna, w której uczono czytania, liczenia, śpiewu oraz podstaw łaciny. Teren wokół kościoła pełnił również funkcję cmentarza parafialnego²⁵⁹.

Z ważniejszych wydarzeń życia kościelnego na terenie Wąbrzeźna był zwołany w 1445 r. synod laików, na którym sądzono wykroczenia ludzi świeckich przeciwko wierze.

Do parafii wąbrzeskiej należały osady : Cymbark, Czystochleb, Myśliwiec, Nielub, Prusy, Sitno, Trzcianek, Zaskocz, a od XV wieku

²⁵⁸ A. Radziwiński, *Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach w XIII-XIV wieku*, Toruń 1999, s.142.

²⁵⁹ W. Rozynkowski, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji Chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000, s. 184.

również Jarantowice i Wałycz²⁶⁰. Granice parafii wykraczały poza obszar wpływów biskupów chełmińskich i obejmowały teren państwa zakonnego²⁶¹.

Po zakończeniu wojny trzynastoletniej i podpisaniu drugiego pokoju toruńskiego w 1466 r. Wąbrzeźno znalazło się w granicach Królestwa Polskiego. W dalszym ciągu władzę nad miastem sprawował biskup chełmiński, pod którego patronatem znajdowało się ok. 21% województwa chełmińskiego. Z racji biskupiego prawa własności miasta to do nich należało decydowanie o ustroju miasta, składzie jego władz oraz obowiązkach mieszczan. W roku 1534 biskup Jan Dyntyszka odnowił przywileje miasta²⁶².

W XVI w czasie reformacji duża część ludności Prus Królewskich przeszła na luteranizm. Począwszy od dużych ośrodków miejskich takich jak Toruń czy Elbląg, aż po Chełmżę, czy Chełmno. Reformacja traktowana była inaczej wśród społeczności, a wszystko za sprawą własności miasta. Inaczej nową religię traktowały miasta biskupie. W miastach biskupich luteranizm został całkowicie wypłeniony. W 1580 roku wszyscy wyznawcy lutra musieli opuścić miasta na polecenie biskupa Piotra Kostki. Wąbrzeźno musiało już wcześniej rozprawić się z innowiercami, gdyż już od roku 1550 księgi miejskie prowadzone były w języku polskim, a nie niemieckim. Po soborze Trydenckim w 1563 roku biskup Kostka zwołał synod diecezjalny w Chełmży i wprowadził zmiany w duchu nowych postanowień papieskich. Wąbrzeźno również miało swojego przedstawiciela w kontrreformacji. Był nim syn burmistrza

²⁶⁰ *Zarys historyczno statystyczny*, Pelplin 1928, s 721.

²⁶¹ R. Czaja, *W cieniu średniowiecznego zamku* [w:] *Historia Wąbrzeźna* t.1, red. K. Mikulski, Wąbrzeźno 2005, s 92.

²⁶² J. Poraziński, *Pod biskupim pastorałem* [w:] *Historia Wąbrzeźna* t.1, red. K. Mikulski, Wąbrzeźno, s. 98.

miasta, Bernard z Wąbrzeźna. Skończył kolegium jezuickie w Poznaniu. Zmarł w 1603 r. jako mistrz nowicjatu zakonu w Lubiniu. Już za życia uznany był za świętego, a proces beatyfikacyjny rozpoczął się w 1629 roku. Na terenach diecezji chełmińskiej powstawało wiele miejsc jego kultu.

W 1593 r. biskup Kostka przychylnie zatwierdził statut tzw. Bractwa literackiego. Zostało założone przez mieszczan Wąbrzeźna, aby wzmocnić oddawanie czci NMP. Bractwo zajmowało się organizowaniem świąt kościelnych jak również prowadziło chór kościelny. Szczyt swojej działalności osiągnęło w 1685 roku kiedy to z kościoła w Kowalewie przeniesiono do Wąbrzeźna cudowny obraz Matki Boskiej. W tym samym roku biskup Kazimierz Jan Opaliński ogłosił Matkę Boską Wąbrzeską patronką diecezji chełmińskiej²⁶³.

W 1647 r. biskup Andrzej Leszczyński dokonał wizytacji parafii i określił ją jako stosunkowo dobrą. Według wizytujących w Wielkanoc komunie świętą przyjęło 500 wiernych. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Szymona i Judy Apostołów był murowany, posiadał pięć dzwonów i organy, cmentarz z kostnicą. Przy parafii działał przytułek dla księży emerytów, szpital oraz szkoła z „rektorem”²⁶⁴.

Miasto przez cały XVII wiek było grabione i niszczone przez Szwedów. W 1630 r. na domiar złego na terenie diecezji chełmińskiej pojawiła się epidemia dżumy. Strat przyniesionych przez wojnę i plagi, nie da się oszacować. Jedyna wzmianka o stanie ziemi chełmińskiej, w tym też Wąbrzeźna, pochodzi z wizytacji biskupiej z 1646 r., gdzie zwrócono uwagę na gęste występowanie tzw. „pustek”. W czasie potopu

²⁶³ K. Górny, *Wąbrzeźno. Z dziejów miasta i okolicy*, Toruń 1988, s. 30.

²⁶⁴ J. Poraziński, op. cit. s. 112

szwedzkiego miasto zostało doszczętnie spalone. W tym czasie powróciła również epidemia dżumy, a ludność miejska emigrowała w bezpieczniejsze rejony kraju²⁶⁵.

W 1667 r. biskup Olszowski przy nadawaniu przywilejów wymienia również Wąbrzeźno, które szesnaście lat po wojnie powoli, ale systematycznie się odbudowywało²⁶⁶.

Ustrój miasta Wąbrzeźna w niezmienionej formie dotrwał do pierwszego rozbioru, kiedy we wrześniu 1772 r. zaborcy zaczęli proces przejmowania prowincji przez administrację pruską. W czasie zaborów na tereny diecezji chełmińskiej w tym Wąbrzeźna zaczęło napływać wiele osób wyznania ewangelickiego jak również Żydów²⁶⁷.

W latach 1807-18015 dekanat został włączony do Księstwa Warszawskiego w departamencie bydgoskim. Po klęsce Napoleona znów wszedł w skład Państwa Pruskiego²⁶⁸.

Przez cały okres zaborów Wąbrzeźno prężnie się rozwijało, co w roku 1887 doprowadziło do powstania powiatu wąbrzeskiego. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w dekanacie nie zaszły poważniejsze zmiany²⁶⁹.

W czasie drugiej wojny światowej na terenie dekanatu Wąbrzeskiego we wsi Nielub zamordowano 9 mieszkańców Wąbrzeźna. Ówczesny wikariusz ks. Józef Kowalski ukrywał się wśród mieszkańców i rodziny, dzięki czemu mógł pełnić posługę duszpasterską. Do Wąbrzeźna wrócił 9 lutego 1945 r. i został nowym proboszczem.

²⁶⁵ *Inwentarz dóbr biskupstwa chełmińskiego z r. 1614 z uwzględnieniem późniejszych do r. 1759 inwentarzy*, wyd. ks. A. Mańkowski, „Fontes”, t. XXII, s. 88-89.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 114

²⁶⁷ J. Poraziński, *op. cit.*, s. 119.

²⁶⁸ K. Wajda, *Po skrzydlami pruskich orłów [w:] Historia Wąbrzeźna*, t. 1, red. K. Mikulski. s.121.

²⁶⁹ *Ibidem*, s. 126.

Proboszcz parafii ks. Feliks Zaręba został internowany wraz z innymi księżmi. W czasie okupacji przebywał w obozach w Stutthof, Sachsenhausen i Dachau. Kościół został zamknięty po 22 września 1939 r., jednak administrator diecezji obsadzał kościół parafialny przez cały czas wojny. Wąbrzeźno było jedyną parafią, która otrzymała pozwolenie na procesję wokół kościoła w czasie ważnych świąt katolickich²⁷⁰.

Wojska Hitlerowskie ograbiły kościół parafialny, jak również plebanię. Wywiezione zostały zabytkowe mosiężne lichtarze, dzwony oraz archiwa parafii wraz z księgami metrykalnymi.

Wszystkim ofiarom wojny, które zginęły w czasie okupacji poświęcono pomnik z figurą Chrystusa niosącego krzyż oraz tablicę z imionami i nazwiskami pomordowanych.

Po wojnie władzę w Państwie Polskim zaczęli przejmować komuniści, jednak nie wpłynęło to znacząco na rolę kościoła na tym terenie²⁷¹.

2. Dzieje zespołu archiwalnego

Akta wytworzone i zgromadzone przez parafię farną w Wąbrzeźnie od początku przechowywane były w archiwum parafialnym. Nie zaobserwowano prób porządkowania akt, a nieliczne wypustki i sygnatury występują zazwyczaj dla jednostek założonych w I poł. XX wieku. Tym jednostkom nadawano miejsce w registraturze, jednak nie widać takich prób dla starszych akt. W zespole znajduje się jedna obca proveniencyjnieteczka wytworzona przez landraturę chełmińską, a

²⁷⁰ *Diecezja Toruńska historia i teraźniejszość, t. 18, Dekanat wąbrzeski*, Toruń 1994, s.11.

²⁷¹ *Ibidem*, s.12.

dotycząca dóbr parafialnych w Wałyczu. Niestety niemożliwe jest ustalenie kompletności zespołu, gdyż część jednostek mogła zostać zniszczona, a część nadal przechowywana jest w parafii. Materiały archiwalne z parafii wąbrzeskiej trafiły do archiwum w sześciu dopływach. Pierwsze jedenaście jednostek, będących księgami metrykalnymi, trafiło do toruńskiego archiwum diecezjalnego 18 VI 2002 roku z Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratyźbonie. W niemieckim archiwum znalazły się po wywiezieniu ich z terenów Prus przez Niemców w czasie II wojny światowej²⁷². Trzy miesiące później archiwista Diecezji Toruńskiej ks. Jerzy Karol Kalinowski przejął osiem kartonów archiwaliów od proboszcza wąbrzeskiego ks. dra Jana Kalinowskiego, kolejne dwa kartony akt przejęto miesiąc później²⁷³. Pojedyncze księgi metrykalne przejęto w listopadzie 2002 roku oraz w czerwcu 2003 roku²⁷⁴. Ostatnie przejście akt nastąpiło w połowie 2016 roku do Torunia trafiło dwanaście ksiąg metrykalnych²⁷⁵. Obecnie większość akt przechowywana jest w toruńskim archiwum diecezjalnym, pozostałe znajdują się w archiwum parafialnym usytuowanym w wąbrzeskiej wikariatce.

²⁷² AAADT, Akta własne, *Protokoły, Załącznik do protokołu przekazania akt z Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratyźbonie*, str. 8, Toruń 18 czerwca 2002 r.

²⁷³ AAADT, Akta własne, *Protokoły, Protokół z przejścia archiwaliów parafii pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie*, Wąbrzeźno 13 września 2002 r.; AAADT, Akta własne, *Protokoły, Protokół z przejścia archiwaliów parafii pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie*, Wąbrzeźno 15 października 2002 r.

²⁷⁴ AAADT, Akta własne, *Protokoły, Protokół z przejścia archiwaliów parafii pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie*, Wąbrzeźno 8 listopada 2002 r.; AAADT, Akta własne, *Protokoły, Protokół z przejścia archiwaliów parafii pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie*, Wąbrzeźno 13 czerwca 2003 r.

²⁷⁵ AAADT, Akta własne, *Protokoły, Protokół z przejścia archiwaliów parafii pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie*, Wąbrzeźno 20 lipca 2016 r.

1. Charakterystyka archiwalna zespołu

Zespołowi nadano tytuł Akta parafii pw. Świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Wąbrzeźnie. Akta pochodzą z lat: 1685 - 1973. Skrajną datę początkową wyznacza rozpoczęcie prowadzenia pierwszej księgi ślubów, zaś obecną datę krańcową rok zakończenia księgi zapowiedzi przedmałżeńskich. Oczywiście jest to nadal zespół otwarty i kolejne archiwalia z upływem czasu będą przejmowane z archiwum parafialnego. Należy jednak przypuszczać, że nowe dopływy traktowane będą, jako osobne części zespołu. Inwentarz obejmuje również tylko te jednostki, które przechowywane są w archiwum diecezjalnym, a pomija niezinventaryzowane nadal liczne archiwum parafialne. Terytorialnie obejmują obszar parafii farnej w Wąbrzeźnie. Zespół mierzy 4 mb., 380 j. a. z sygnaturami od 1 do 380. Zespołowi w toruńskim archiwum nadano nr 104.

Jednostki wytworzone zostały w systemie akt spraw, który był wprowadzony w Prusach i narzucony terenom przejętym w trakcie rozbiorów. W formie wpisów prowadzono księgi metrykalne, akta bractw oraz dokumentację finansową. W zespole przeważa dokumentacja finansowo-księgową, na której wytwarzanie znaczny nacisk wywierały władze pruskie. Z analizy archiwaliów wynika, iż prowadzono system bezdziennikowy.

Akta w większości zachowały się w dobrym stanie, zaledwie niewielka część została umieszczona w zabezpieczających teczkach. Jednostki są bardzo zabrudzone i wymagają gruntownego oczyszczenia zewnętrznego. Wewnątrz jednostek występują liczne elementy metalowe, które zostaną w najbliższym czasie usunięte. Najprawdopodobniej akta są znacząco zdekompletowane, gdyż sięgają one zaledwie do roku 1774, a z

przekazów źródłowych wiemy, iż parafia istniała już w XIII wieku. Niestety w zachowanej głównie XIX- i XX-wiecznej dokumentacji również występują liczne braki chociażby w rachunkach fundacyjnych, parafialnych czy szpitalnych. Należy wziąć pod uwagę, że liczne z pewnością wcześniejsze archiwalia nadal znajdują się w parafii, a nie zostały one przekazane przez proboszcza. Zapewne znajdują się tam zarówno kolejne XVII i XVIII wieczne materiały. Oczywiście jak, już zauważono większość materiałów stanowi dokumentacja XIX wieczna, co jest odzwierciedleniem dużej kontroli aparatu administracyjnego państwa pruskiego oraz lepszym wykształceniem ówczesnego duchowieństwa, w porównaniu z okresami wcześniejszymi.

Większość jednostek stanowią klasyczne posyty, w które ujęto akta spraw czy liczną dokumentację finansowo-księgową. W aktach występuje również forma ksiąg, którymi są często akta brackie, księgi metrykalne czy protokoły z posiedzeń parafialnych organizacji. Na okładkach spotykamy zarówno nadruki z danymi twórcy oraz ręcznie wypisane tytuły. Bardzo rzadko występują sygnatury registraturalne czy wypustki, choć te ostatnie niemalże zawsze występują dla akt od okresu 20-lecia międzywojennego. Również od tego okresu dokumentacja zazwyczaj znajduje się w skoroszytach. Do końca drugiej dekady XX wieku w większości akt przeważa język niemiecki, ze sporadycznie spotykanymi aktami po polsku i łacinie. Po tym okresie wyraźnie wzrasta liczba jednostek prowadzonych po polsku. Niestety inne formy dokumentacji nie zachowały się. Razem z przejmowanymi aktami znajdowało się kilkanaście książek, które pozostawiono w zespole ujmując w ostatniej serii *Druki*.

2. Metodyka porządkowania zespołu

Przekazane materiały archiwalne w większości proveniencyjnie należały do parafii, po segregacji wyłączono kilka jednostek akt dziekańskich i komisarza biskupiego. Nie można było przeprowadzić próby ułożenia archiwaliów zgodnie z porządkiem nadanym u twórcy, gdyż w większości nie zachowały się sygnatury umożliwiające przeprowadzenie takich prac. Zdecydowano się archiwalia ułożyć zgodnie z opracowanym, na użytek zespołu, schematem strukturalno-rzeczowy. Akta najbardziej zniszczone i liczne luzy umieszczono w teczkach. Dla każdej jednostki stworzono kartę inwentarzową, które po złączeniu stanowią jedną z dostępnych pomocy archiwalnych. Na ich podstawie opracowana została właściwa część niniejszego inwentarza. Po ułożeniu jednostek w serie i podserie nadano im sygnatury bieżące, na które składają się cyfry arabskie od 1 do 380. Z uwagi na niekompletność zespołu nie przeprowadzono brakowania archiwalnego. Pracami kierował mgr Mateusz Zmudziński, a współuczestniczyli w nich pracownicy i wolontariusze Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej.

Dążąc do ujednoczenia inwentarzy znajdujących się w toruńskim archiwum diecezjalnym na pojedynczy opis inwentarzowy składają się: 1) sygnatura; 2) tytuł jednostki wzbogacony o (informację o formie zewnętrznej jednostki, języku źródła, oraz ew. sygnaturze registraturalnej); 3) daty skrajne. Należy podkreślić, że tytuł jednostki zazwyczaj jest identyczny jak na poszycie, a więc w języku oryginału, jeśli zaś go nie było, lub był nieadekwatny do zawartości nadano mu nowy tytuł w języku polskim.

3. Zawartość zespołu

Zespół stanowi częściowy obraz funkcjonowania parafii farnej w Wąbrzeźnie głównie na przestrzeni XIX i XX wieku. Archiwaliom w trakcie inwentaryzacji i systematyzacji akta podzielono między jedenaste następujących serii: 1) *Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych* (sygn. 1-6); 2) *Duchowieństwo i personel kościelny* (sygn. 7-10); 3) *Duszpasterstwo i Służba Boża* (sygn. 11-60); 4) *Kościół i budynki parafialne* (sygn. 61-91); 5) *Fundacje i legaty* (sygn. 92-112); 6) *Cmentarz* (sygn. 113-120); 7) *Sprawy gospodarczo-finansowe* (sygn. 121-273); 8) *Akta procesowe i sądowe* (sygn. 274-283); 9) *Szpital dla ubogich* (sygn. 284-342); 10) *Szkolnictwo parafialne* (sygn. 343-357); 11) *Bractwa i stowarzyszenia religijne* (sygn. 358-380); 12) *Druki*.

Pierwsza seria *Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych* zawiera zachowane zarządzenia, okólniki czy instrukcje władzy zwierzchniej i administracji państwowej. Kolejna część *Duchowieństwo i personel kościelny* składa się z archiwaliów z treściami dotyczącymi duchownych, a wśród nich tradycje plebańskie, czy testamenty księży. Trzecia seria *Duszpasterstwo i Służba Boża* podzielona została na trzy podserie: 1) Księgi metrykalne główne i poboczne; 2) Metryki, zaświadczenia oraz 3) Duszpasterstwo. W pierwszej znajdują się wszystkie zachowane do dziś księgi chrztów, ślubów, zgonów, I Komunii i bierzmowań. W kolejnej m.in. zaświadczenia o chrzcie, zawarciu małżeństwa oraz karty zgonu. Ostatnia podseria zawiera różnorodną dokumentację obrazującą prace duszpasterskie od nabożeństw kościelnych, przez intencje mszalne po ogłoszenia parafialne. Seria *Kościół i budynki parafialne* zawiera archiwalia dotyczące budowy, rozbudowy kościelnych budowli w parafii oraz dokumentacji finansowej związanej z tymi inwestycjami. Kolejna część *Fundacje i legaty* zawiera jednostki, których treść porusza

dokonanie fundacji oraz dokumenty finansowe dotyczące fundacji przy kościele. Źródła dotyczące cmentarzy parafialnych znajdują się w serii szóstej pn. *Cmentarz*. Najbardziej obszerna jest seria *Sprawy gospodarczo-finansowe*, w niej znalazły się wszystkie rachunki parafii, inwentarze, księgi dochodów i wydatków, karty hipoteczne, dzierżawy czy listy płatników podatku kościelnego. Dokumentacja procesów, w których parafia była jedną ze stron oraz wyroki sądów znalazły się w serii ósmej *Sprawy gospodarczo-finansowe*. Kolejna seria akt szpitala (przytułku dla ubogich) znajdują się w osobnej dziewiątej serii zawierającej listy pacjentów, zarządzenia władz zwierzchnich i państwowych, statut szpitala oraz liczną dokumentację finansową. Część *Szkolnictwo parafialne* składa się z archiwaliów traktujących o szkołach w parafii: są to listy uczniów, dokumenty poszczególnych szkół, zarządzenia władz zwierzchnich czy dziennik lekcyjny. Następnie seria *Bractwa i stowarzyszenia religijne* obejmuje tę dokumentację, która pozostała po licznych stowarzyszeniach religijnych działających w parafii farnej Wąbrzeźna. W ostatniej części wymieniono publikacje drukowane, a przejęte wraz z zespołem akt parafialnych.

Inwentarz

Sygn.	Tytuł Tytuł w języku polskim	Daty skrajne	Forma zewn.	Sygn. dawna
1. Rozporządzenia władz kościelnych i państwowych				
1	<i>Informationen in allerein</i> <i>[Wyjątki z ustaw, okólniki]</i>	1823-1846	poszyt	-
2	<i>[Kuria Chełmińska,</i>	1826-1870	luzy w	-

	<i>korespondencja]</i>		teczce	
3	<i>Ecclesia [korespondencja z władzą zwierzchnią]</i>	1866-1887	luzy w teczce	-
4	<i>[Konsekracja kościoła]</i>	1903	luzy w teczce	-
5	<i>[Instrukcje dziekana i zarządu majątkiem parafii]</i>	1852	poszyt	-
6	<i>Grenzen[Granice parafii]</i>	1893-1903	poszyt	94
2. Duchowieństwo i personel kościelny				
7	<i>Betrifft die Einführung der Kirchen-Vorsteher in ihr Amt [Wprowadzenie na urząd zarządcy kościoła]</i>	1821-1891	poszyt	40b
8	<i>Tradycja 1866 [wprowadzenie plebanów na urząd]</i>	1863-1870	poszyt	-
9	<i>Testamenty księży</i>	1895	poszyt	89
10	<i>Księga Protokółów zastępców Gminy Kościelnej Parafii Wąbrzeźno</i>	1876-1931	księga	-
3. Duszpasterstwo i Służba Boża				
11	<i>Liber baptisatorum</i>	1751-1773		
12	<i>Liber baptisatorum</i>	1774-1796		
13	<i>Liber baptisatorum</i>	1797-1819		
14	<i>Liber baptisatorum</i>	1820-1854		
15	<i>Liber baptisatorum</i>	1855-1875		

16	<i>Liber baptisatorum</i>	1876-1902		
17	<i>Liber baptisatorum</i>	1902-1923		
18	<i>Liber baptisatorum</i>	1923-1930		
19	<i>Liber baptisatorum</i>	1931-1937		
20	<i>Liber baptisatorum</i>	1938-1945		
21	<i>Liber baptisatorum</i>	1945-1951		
22	<i>Liber copulatorum</i>	1685-1775		
23	<i>Liber copulatorum</i>	1775-1875		
24	<i>Liber copulatorum</i>	1876-1926		
25	<i>Liber copulatorum</i>	1926-1947		
26	<i>Liber copulatorum</i>	1948- 1958, 1970		
27	<i>Liber copulatorum</i>	1958-1963		
28	<i>Liber mortuorum</i>	1763-1819		
29	<i>Liber mortuorum</i>	1775-1821		
30	<i>Liber mortuorum</i>	1821-1854		
31	<i>Liber mortuorum</i>	1855-1875		
32	<i>Liber mortuorum</i>	1876-1905		
33	<i>Liber mortuorum</i>	1905-1940		
34	<i>Liber mortuorum</i>	1941-1944		
35	<i>Liber mortuorum</i>	1944-1955		
36	<i>Liber mortuorum</i>	1955-1959		
37	<i>Liber neocommunicantium</i>	1879-1918		
38	<i>Liber neocommunicantium</i>	1925-1958		
39	<i>Liber confirmatorum</i>	1871-1929		

40	<i>Liber confirmatorum</i>	1929-1955		
41	<i>Register baptizatorum</i>	1797-1875		
42	<i>Metryki z Polski</i>	1850-1897	poszyt	82
43	<i>Baptismata [Chrzty; korespondencja]</i>	1870-1912	poszyt	34
44	<i>[Zaświadczenia o chrzcie, urodzeniu, karty zgonu]</i>	1940-1966	luzy w teczce	-
45	<i>[Urodzenia metryki, zaświadczenia]</i>	1944-1948	luzy w teczce	-
46	<i>Betrifft die gemischten Ehen [małżeństwa mieszane - korespondencja, zarządzenia, listy biskupie]</i>	1836-1845	poszyt	-
47	<i>[Zaświadczenia zawarcia małżeństwa]</i>	1933-1941	luzy w teczce	-
48	<i>Księga zapowiedzi</i>	1953-1973	księga	-
49	<i>[Zgony; zaświadczenia]</i>	1944-1945	luzy w teczce	-
50	<i>Karty zgonu</i>	1981	skoroszy t	-
51	<i>Boże Męki</i>	1880-1884	poszyt	-
52	<i>[Droga krzyżowa]</i>	1902	luzy w teczce	-
53	<i>Nabożeństwa p[rzy] kościele parafialnym</i>	1929-1939	skoroszy t	XXII
54	<i>Msze św[ięte][Intencje]</i>	1969-1970	księga	-

	<i>mszalne]</i>			
55	<i>[Intencje mszalne]</i>	1971-1972	zeszyt	-
56	<i>[Kazania i mowy pogrzebowe]</i>		poszyt	-
57	<i>Publicanda [ogłoszenia parafialne; z drugiej strony brudnopis księgi ślubów z roku 1930]</i>	1930	księga	P.nr 1
58	<i>[Ogłoszenia parafialne]</i>	1945-1946	księga	P. nr 5
59	<i>Betrifft die Trunken bolde[pijaństwo]</i>	1841-1869	poszyt	72
60	<i>Odpusty i portatyle; Msze Św[ięte] Przy Grocie M[atki] B[ozej]</i>	1948-1963	skoroszyt	1
4. Kościoły i budynki parafialne				
61	<i>[Instrukcje w sprawie budowli parafialnych]</i>	1827	poszyt	-
62	<i>Budowlane sprawy starsze i nowsze</i>	1867-1869	posyt	-
63	<i>Organorum [organy]</i>	1841-1946	poszyt	XXXVI Ia
64	<i>Companas [dzwon]</i>	1870-1928	poszyt	XXXVI IIa,80
65	<i>Płoty</i>	1869-1882	poszyt	6
66	<i>Ławki</i>	1968	księga	-
67	<i>Pożyczka[budowlę kościelne;</i>	1882-1906	poszyt	85c

	<i>korespondencja, wpłaty]</i>			
68	<i>[Rozbudowa kościoła]</i>	1891-1903	poszyt	-
69	<i>[Powiększenie kościoła]</i>	1891-1899	skoroszy t	Va
70	<i>Hebeliste für die Erweiterungs bei der hiesigen kath[olisch] Kirche pro 1897</i>	1897	poszyt	-
71	<i>[Rachunki kasy kościelnej - ozdoba kościoła - potrzeby parafii]</i>	1931-1934	luzy w teczce	-
72	<i>Dowody Fund[uszu] "Na ozdobę Kościoła" pro 1933</i>	1933	skoroszy t	-
73	<i>[Budowa organistówki]</i>	1867-1870	lyzy w teczce	-
74	<i>Reparaturen resp Neubauten bei der hiesigen Pfarrkirche[Reparacje i nowe budowle]</i>	1845-1868	poszyt	-
75	<i>Reparatur der Kirche und Kirchhohsmauer hieselbst</i>	1846-1848	poszyt	-
76	<i>Betrifft die Einziehung der Reparaturkosten des Kirchen [...] der hiesigen Pfarrkirche Jahre 1865 [Naprawy, koszty]</i>	1864-1894	poszyt	-
77	<i>Urząd wojewódzki; budowa i remonty</i>	1935-1939	luzy w skoroszy	IX

			cie	
78	<i>Dochód: Fundusz Budowlany</i>	1935-1950	księga	-
79	<i>Rozchód: Fundusz Budowlany</i>	1935-1939	księga	-
80	<i>Fundusz Budowlany - kwity za rok 1935</i>	1935	luzy w skoroszy cie	-
81	<i>Kwity Kasy Budowlanej za rok 1936; Nr 1-58</i>	1936	luzy w skoroszy cie	-
82	<i>Kwity Funduszu Budowlanego za rok 1937</i>	1937	luzy w skoroszy cie	-
83	<i>Kwity Kasy Budowlanej za rok 1950</i>	1950	luzy w skoroszy cie	-
84	<i>Rachunek roczny kasy budowlanej za rok 1951</i>	1951	zszywka	-
85	<i>Rachunek roczny kasy budowlanej za rok 1951</i>	1951	zszywka	-
86	<i>Kwity Kasy Budowlanej za rok 1951</i>	1951	luzy w skoroszy cie	-
87	<i>Rachunek roczny kasy budowlanej za rok 1952-1953</i>	1952-1953	luzy w teczce	-
88	<i>Ochronka stara i dom p. Gerkego</i>	1931-1936	luzy w skoroszy	XVI

			cie	
89	<i>Cymbrowski - ogród przy plebani</i>	1919-1939	luzy w skoroszyce	IX A
90	<i>Sujkowski - ogród [darowizna]</i>	1927-1934	luzy w skoroszyce	XIII A
91	<i>Stanisławki - [kaplica]</i>	1926-1956	luzy w skoroszyce	VI A
5. Fundacje i legaty				
93	<i>Fundacje p[rzy] kościele</i>	1844-1864	poszyt	1149
94	<i>Do fundacji pisma wstępne</i>	1853-1907	poszyt	77
95	<i>Fundacja Tadeuszewski, Kłosowska</i>	1929-1948	luzy w skoroszyce	XIV A
96	<i>Fundations Rechnung[rachunki fundacyjne]</i>	1853-1857	poszyt	-
97	<i>Belege zu der Stiftungs-Rechnung pro 1858 [załączniki do rachunków fundacyjnych]</i>	1858	poszyt	-
98	<i>Belege zu der Stiftungs-Rechnung von Briesen pro 1863[załączniki do rachunków fundacyjnych]</i>	1863	poszyt	-

99	<i>Stiftings Rechnungen [rachunki fundacyjne]</i>	1865-1885	poszyt	-
100	<i>Quittungen zu der Stiftungs Rechnungen pro 1915 [załączniki do rachunków fundacyjnych]</i>	1915	poszyt	-
101	<i>Rachunki fundacyjne</i>	1922	luzy w skoroszy cie	-
102	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościelie katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1925	poszyt	748
103	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościelie katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1926	poszyt	748
104	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościelie katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1927	poszyt	748
105	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościelie katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1928	poszyt	748
106	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy</i>	1929	poszyt	748

	<i>kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>			
107	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1929	poszyt	-
108	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1930	poszyt	-
109	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1930	poszyt	-
110	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1930	poszyt	-
111	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1936	poszyt	-
112	<i>Rachunek administracji majątku fundacyjnego przy kościół katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1937	poszyt	-
6. Cmentarz				

113	<i>Cmentarz stary pod Myśliwicz: groby na około kościoła, groby w kościele, cmentarz pod Myśliwicz, cmentarz nowy</i>	1801-1889	poszyt	XXVIII A
114	<i>Starania i zabiegi o nowy cmentarz</i>	1925-1933	luzy w skoroszy cie	XX A
115	<i>Akta cmentarne [statuty, druki, zaświadczenia]</i>	1941-1947	luzy w skoroszy cie	-
116	<i>Cmentarz [opłaty za miejsce pochówku]</i>	1936-1937	luzy w skoroszy cie	XVIII
117	<i>Kwity dochodowe Kasy cmentarnej</i>	1950	poszyt	-
118	<i>[Kasa cmentarna]</i>	1850-1851	luzy w teczce	-
119	<i>Kwity Kasy Cmentarnej Wąbrzeźna</i>	1952	luzy w skoroszy cie	-
120	<i>[Kasa cmentarna rachunek roczny]</i>	1952-1953	luzy w teczce	-
7. Sprawy gospodarczo-finansowe				
121	<i>Beneficium et Kirche betrefend zu Briesen [Dobra kościelne]</i>	1841-1853	poszyt	-

122	<i>Tradycja beneficjum w Wąbrzeźnie</i>	1935-1967	luzy w skoroszyty	VIII
123	<i>[Ubezpieczenie od ognia dla Wąbrzeźnia i Łapatek; korespondencja, rachunki]</i>	1796-1849	poszyt	-
124	<i>[Spis ubezpieczeń, rachunki, załączniki do rachunków, inwentarz kościoła i parafii]</i>	1877-1886	poszyt	-
125	<i>Inwentarium Briesen [Inwentarz kościoła]</i>	1889	księga	-
126	<i>Inwentarium der katholischen Pfarr-Kirche zu Briesen [Inwentarz kościoła]</i>	1893	poszyt	-
127	<i>[Polisy ubezpieczeniowe]</i>	1930-1945	luzy w skoroszyty	XXIX
128	<i>Komisja finansowa [składki, długi]</i>	1935-1939	luzy w skoroszyty	XXI
129	<i>Pożyczka dla parafii, pożyczki na nowy cmentarz</i>	1928-1932	luzy w skoroszyty	XVI A
130	<i>[Długi parafii]</i>	1928-1934	luzy w teczce	-
131	<i>Baranowski i kościół [Dług parafii wobec Jana]</i>	1932-1934	luzy w skoroszyty	XIX A

	<i>Baranowskiego]</i>		cie	
132	<i>D[okto]r Ostrowski i Ks[ia]dz] Zakrys [Pożyczka u adwokata Ostrowskiego]</i>	1932-1936	luzy w skoroszy cie	XXIII A
134	<i>Percepta et expensa Ecclesiae Fredecensis</i>	1820-1847	księga	-
135	<i>Dochody Kościoła Katolickiego Wąbrzeskiego; Rozchody Kościoła Katolickiego Wąbrzeskiego</i>	1837-1859	księga	-
136	<i>Einnahme [Dochody parafii]</i>	1845-1852	poszyt	-
137	<i>Ausgabe Journal [Wydatki parafii]</i>	1866-1873	poszyt	-
138	<i>Einnahme Journal [Dochody parafii]</i>	1867-1872	poszyt	-
139	<i>Ausgabe Journal [Wydatki parafii]</i>	1867-1869	poszyt	-
140	<i>Księga dochodowa kościelna</i>	1922-1934	księga	-
141	<i>Kasa:[Akcydens] pogrzeby, śluby, chrzty</i>	1925-1928	księga	-
142	<i>[Dochód parafii z ławek]</i>	1930-1950	księga	-
143	<i>[Listy do Kurii Biskupiej ws. Rachunków rocznych]</i>	1935	luzy w teczce	-
144	<i>Kasa [Dochody i wydatki parafii]</i>	1935-1939	księga	-
145	<i>[Dochody i wydatki parafii]</i>	1941-1942	luzy w teczce	-

146	<i>[Dochody i wydatki parafii]</i>	1947	luzy w teczce	-
147	<i>[Dochód parafii I-IX]</i>	1950	luzy w teczce	-
148	<i>[Dochód parafii X-XII]</i>	1950	luzy w teczce	-
149	<i>Księga dziennych raportów finansowych</i>	1950-1952	księga	-
151	<i>[Budżet parafii]</i>	1820-1856	poszyt	-
152	<i>Beläge der Kirchen Rechnung [rachunki, załączniki, odpowiedzi do rachunków]</i>	1829-1835	poszyt	-
153	<i>Beläge zu der Kirchen Rechnungen von Briesen [rachunki, załączniki, odpowiedzi do rachunków]</i>	1847	poszyt	-
154	<i>Jahres-Rechnung der Katholischen Kirchen Kasse zu Beriesen Kreis Culm [rachunki roczne]</i>	1848	poszyt	-
155	<i>Beläge zur Katholischen Kirchen Kassen Rechnung von Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1848	poszyt	-
156	<i>[Wyciąg z rachunku]</i>	1848	zszywka	-
157	<i>Beläge zur Katholischen Kirchen Kassen Rechnung</i>	1849	poszyt	-

	<i>von Briesen [załączniki do rachunków]</i>			
158	<i>Jahres-Rechnung der Katholischen Kirchen Kasse zu Beriesen Kreis Culm [rachunki roczne]</i>	1850	poszyt	-
159	<i>Beläge zur Katholischen Kirchen Kassen Rechnung von Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1850	poszyt	-
160	<i>Jahres-Rechnung der Katholischen Kirchen Kasse zu Beriesen Kreis Culm [rachunki roczne]</i>	1852	poszyt	-
161	<i>Jahres-Rechnung der Katholischen Kirchen Kasse zu Beriesen Kreis Culm [rachunki roczne]</i>	1853	poszyt	-
162	<i>Beläge zur Jahres-Rechnung über die Vermögens-Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1854	poszyt	-
163	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do</i>	1855	poszyt	-

	<i>rachunków]</i>			
164	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1855	poszyt	-
165	<i>Beantwortung der Revisions- Bemerkungen über die Rechnung der bei der Katholischen Pfarrkirche zu Briesen [antworti do rachunków]</i>	1855	poszyt	-
166	<i>Beläge zur Jahres-Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1856	poszyt	-
167	<i>Rachunki kościelne pro 1856 i 1857</i>	1856-1857	poszyt	-
168	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1856	poszyt	-
169	<i>[Kasa kościelna; rachunki roczne]</i>	1858	poszyt	-
170	<i>Beläge zur Jahres-Rechnung</i>	1857	poszyt	-

	<i>über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>			
171	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1858	poszyt	-
172	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1858	poszyt	-
173	<i>Notaten Beantwortung über die Stiftungs-Vermögens Rechnung [odpowiedzi do rachunków]</i>	1858	poszyt	-
174	<i>Beläge zur Jahres-Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1859	poszyt	-
175	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do</i>	1860	poszyt	-

	<i>rachunków]</i>			
176	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1860	poszyt	-
177	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1860	poszyt	-
178	<i>Nachweisung über die Sicherheit bei der kath[olischen] Pfarrkirche zu Briesen [odpowiedzi do rachunków]</i>	1861	poszyt	-
179	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1863	poszyt	-
180	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1863	poszyt	-
181	<i>Rechnung über die</i>	1863	poszyt	-

	<i>Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>			
182	<i>Beläge zur katholischen Kirchen-Kassen-Rechnung von Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1863	poszyt	-
183	<i>Beläge zur katholischen Kirchen-Kassen-Rechnung von Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1864	poszyt	-
184	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1865	poszyt	-
185	<i>Rechnung über die Vermögens- Verwaltung der katholischen Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1866	poszyt	-
186	<i>Beläge zu der Kirchen-Rechnungen von Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1867	poszyt	-
187	<i>Geld-Rechnung über die Einnahmen und Ausgaben</i>	1868	poszyt	-

	<i>beim Verkauf des Holzes aus dem katholischen Kirche zu Briesen gehörigen Pfarrwalde Wallicz [rachunki roczne]</i>			
188	<i>[rachunki, załączniki, odpowiedzi do rachunków]</i>	1869-1877	poszyt	-
189	<i>[rachunki, załączniki, odpowiedzi do rachunków]</i>	1872-1876	poszyt	-
190	<i>[rachunki, załączniki, odpowiedzi do rachunków]</i>	1879-1885	poszyt	-
191	<i>Beläge zu der Kirchen Rechnungen [załączniki do rachunków]</i>	1887-1888	poszyt	-
192	<i>Beläge zu der Kirchen Rechnungen [załączniki do rachunków]</i>	1888-1892	poszyt	-
193	<i>Beläge zu der Kirchen Rechnungen [załączniki do rachunków]</i>	1892-1893	poszyt	-
194	<i>Nachweisung über die Besitz- Vermögens- und Einkommens verhältnisse der Mitglieder (antworti do rachunków)</i>	1891	poszyt	-
195	<i>Beläge zu der Kirchen Rechnungen [załączniki do</i>	1893-1900	poszyt	-

	<i>rachunków]</i>			
196	<i>Rechnung über die Verwaltung des bei der kath[olischen] Pfarr- Kirche zu Briesen [załączniki do rachunków]</i>	1915	poszyt	-
197	<i>Rachunek administracji majątku przy katolickim kościółce parafialnym w Wąbrzeźnie</i>	1924	poszyt	-
198	<i>Rachunek Kasy kościoła katolickiego w Wąbrzeźnie</i>	1930	poszyt	-
199	<i>Rachunki Kasy Kościelnej</i>	1932-1937	luzy w skoroszy cie	-
200	<i>Rachunek administracji majątku kościoła katolickiego w Wąbrzeźnie</i>	1932	poszyt	-
201	<i>Rachunek Kasy kościoła katolickiego w Wąbrzeźnie</i>	1935	poszyt	-
202	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1937	luzy w skoroszy cie	-
203	<i>Rachunek Kasy kościoła katolickiego w Wąbrzeźnie</i>	1938	poszyt	-
204	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1938	luzy w skoroszy	-

			cie	
205	<i>[Kasa kościelna, rachunki roczne]</i>	1950	luzy w teczce	-
206	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1952	luzy w skoroszy cie	-
207	<i>[Załączniki do rachunków]</i>	1953	luzy w skoroszy cie	-
208	<i>Dowody rozchodowe parafii Wąbrzeźno</i>	1955	luzy w skoroszy cie	-
209	<i>Dowody rozchodowe parafii Wąbrzeźno</i>	1956	luzy w skoroszy cie	-
210	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1957	luzy w skoroszy cie	-
211	<i>Dowody rozchodowe parafii Wąbrzeźno</i>	1958	luzy w skoroszy cie	-
212	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1967	luzy w skoroszy cie	-
213	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1969	luzy w skoroszy cie	-

214	<i>[Załączniki do rachunków]</i>	1969	luzy w skoroszy cie	-
215	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1970	luzy w skoroszy cie	-
216	<i>Kwity kasy kościelnej</i>	1970	luzy w skoroszy cie	-
217	<i>Preussischer Hypothekenbrief</i> <i>[Hipoteka Wąbrzeźno,</i> <i>Osieczek]</i>	1879-1908	poszyt	-
218	<i>[Hipoteka Piwnice]</i>	1888	luzy w teczce	-
219	<i>[Karty hipoteczne]</i>	1899-1938	luzy w teczce	-
220	<i>Preussischer Hypothekenbrief</i>	1904-1922	poszyt	-
221	<i>Księga wieczysta</i>	1904	poszyt	501
222	<i>Wronie [pałac i spichlerz]</i>	1926-1947	luzy w skoroszy cie	XXX
223	<i>Hipoteka na Małej Plebance</i>	1930-1935	luzy w skoroszy cie	V
224	<i>Hipoteka na Małej Plebance;</i> <i>Beneficjum Wróblewski</i>	1935-1945	luzy w skoroszy cie	IV

225	<i>Sprawa hipotek</i>	1936-1938	luzy w skoroszy cie	XXIV
226	<i>Karty Katastralne [księgi wieczyste, korespondencja]</i>	1903-1960	luzy w skoroszy cie	VIII A
227	<i>Kontrakty z Arendarzami Plebanki</i>	1786-1796	poszyt	L. K. No. 4
228	<i>Akta względem Karczemki Plebańskiej na Plebance i Akcyzy (...) konsumpcją podpadających w domu Proboszcza [Karczemka Plebańska, Akcyza, świadczenia na rzecz wojska]</i>	1798-1801	poszyt	Lit. K No. 3
229	<i>Betrifft die Verechlung des Pfarr-Vorwerks Plebanken und die Erbaung der Gebaude deselbest zehlungers Einziehung der (...) [Budowa Plebanki; listy wplat, rachunki, dzierżawy]</i>	1823-1867	poszyt	-
230	<i>Kontrat dzierżawczy na plebankę Wąbrzeską</i>	1824-1837	poszyt	-
231	<i>Betrifft die zehlung der Betrage zur (...) Mietse der Pfarrers in Briesen an den</i>	1834-1835	poszyt	-

	<i>(...) Kotlewski [Dzierżawa p. Kotlewski]</i>			
232	<i>[Dzierżawa ziemi]</i>	1839-1865	poszyt	VIII
233	<i>[Plebanka]</i>	1841-1861	luzy w teczce	-
234	<i>Das Pfarrgut Plebanka betreffend [Plebanka]</i>	1845-1865	poszyt	-
235	<i>[Plebanka]</i>	1869-1871	luzy w teczce	-
236	<i>Plebanka Dom dzierżawcy</i>	1872-1904	poszyt	-
237	<i>Plebanka pod Radzynem: a) Drenowanie Plebanki b) Budynki</i>	1928-1946	luzy w skoroszy cie	XXI A
238	<i>Lasy Wałycz</i>	1834-1870	poszyt	-
239	<i>[Lasy Wałycz]</i>	1839-1871	luzy w teczce	-
240	<i>Protkoll über die eingeben Termin beim Verkauf des Wałyczer Pfarrwalde [Sprzedaż lasu w Wałyczu]</i>	1869-1871	poszyt	-
241	<i>Beläge zur Geldrechnung über den Holzverkaug im Pfarrwalde Briesen-Wałyecz [Załączniki do rachunków dochodu z Lasu w Wałyczu]</i>	1867-1868	poszyt	-
242	<i>Beläge zur Natoral-Rechnung Wallitzer-Pfarrwalde Briesen</i>	1868-1869	poszyt	-

	<i>[Załączniki do rachunków dochodu z Lasu w Wałyczu]</i>			
243	<i>Beläge zur Natoral-Rechnung Pfarrwalde Briesen [Załączniki do rachunków dochodu z Lasu w Wałyczu]</i>	1866-1870	poszyt	-
244	<i>Jezióra parafialne</i>	1926-1949	luzy w skoroszy cie	XXII A
245	<i>[Ziemia parafialna przy jeziorze]</i>	1869-1902	luzy w teczce	-
246	<i>Verschiedene akten zum Teil wichtig [Sprawy finansowe]</i>	1774-1902	poszyt	-
247	<i>[Sprawy finansowe]</i>	1843-1911	poszyt	-
248	<i>Decimarium ablutio [Dziesięcinu z wiosek parafialnych]</i>	1850-1887	poszyt	-
249	<i>Dokumenta na wypożyczone kapitały funduszowe</i>	1868-1905	poszyt	Fol. IV
250	<i>[Papiery wartościowe]</i>	1882-1887	luzy w teczce	-
251	<i>Wykaz kapitałów i rent Kościoła katolickiego w Wąbrzeźnie</i>	1937	luzy w skoroszy cie	-
252	<i>Nachweisung (...) [Odpowiedzi do podatków]</i>	1870-1871	poszyt	-
253	<i>Wahl und Steuer-Liste der</i>	1905	poszyt	-

	<i>katholischen Kirchengemeinde Briesen [podatki kościelne]</i>			
254	<i>Steuer-Liste der katholischen Kirchengemeinde Briesen</i>	1906	poszyt	-
255	<i>Steuer-Liste der katholischen Kirchengemeinde Briesen [podatki kościelne]</i>	1907	poszyt	-
256	<i>Steuer-Liste der katholischen Kirchengemeinde Briesen [podatki kościelne]</i>	1908	poszyt	-
257	<i>Kirchensteuer-Liste [podatki kościelne]</i>	1909	poszyt	-
258	<i>Kirchensteuer-Liste [podatki kościelne]</i>	1910	poszyt	-
259	<i>Kirchen Restanten Steuerliste der Katholischen Kirchengemeinde zu Briesen [podatki kościelne]</i>	1907	poszyt	-
260	<i>Kirchen Restanten Steuerliste der Katholischen Kirchengemeinde zu Briesen [podatki kościelne]</i>	1908	poszyt	-
261	<i>Kirchen Restanten Steuerliste der Katholischen Kirchengemeinde zu Briesen [podatki kościelne]</i>	1910	poszyt	-

262	<i>Kirchen Restanten Steuerliste der Katholischen Kirchengemeinde zu Briesen [podatki kościelne]</i>	1911	poszyt	-
263	<i>Kirchen Restanten Steuerliste der Katholischen Kirchengemeinde zu Briesen [podatki kościelne]</i>	1912	poszyt	-
264	<i>Podatki kościelne</i>	1930-1931	księga	-
265	<i>Verzeichnis sämtlicher steuerzahlendenkatholischen Einwohner der Pfarrgemeinde Biresen West Preussen [podatki kościelne]</i>	1893	poszyt	-
266	<i>Verzeichnis der sämtlicher katholischen Einwohner der Stadt Biresen West Preussen [podatki kościelne]</i>	1894-1895	poszyt	-
267	<i>Verzeichnis der katholischen Einwohner der Pfarre Biresen West Preussen [podatki kościelne]</i>	1896	poszyt	-
268	<i>Verzeichnis sämtlicher steuerzahlendenkatholischen Einwohner der Pfarrgemeinde Biresen West Preussen [podatki kościelne]</i>	1893-1899	poszyt	-

269	<i>Verzeichnis der sämtlicher katholischen Einwohner der einschließlich der dienstboten für Biresen West Preussen [podatki kościelne]</i>	1901	poszyt	-
270	<i>Verzeichnis der sämtlicher katholischen Einwohner der einschließlich der dienstboten für Biresen West Preussen [podatki kościelne]</i>	1902	poszyt	-
271	<i>Verzeichnis der in der Stadt Biresen wohnhaften katholischen Steuerzahler [podatki kościelne]</i>	1904	poszyt	-
272	<i>[Spis płatników podatkw]</i>	1866-1886	poszyt	-
273	<i>Wahl-Liste [podatki kościelne]</i>	1902	poszyt	-
8. Akta procesowe i sądowe				
274	<i>Akta dotyczące się Erekcji Luterskiego Kościoła w Radzynie z tąd parafii obszernej Luterskiej i zachodzących zaskarżeń na proboszczów Wąbrzeskich</i>	1797-1822	poszyt	L. E.
275	<i>Process Sache mit dem Niedermeyer [Proces z Niedermeyerem]</i>	1835-1836	pszyt	-

276	<i>Acta die beiden Häuser des Johan Schmidt und Adam Stroinski betreffend</i> <i>[Mieszkańcy Jan Schmidt i Adam Stroński]</i>	1837-1866	poszyt	-
277	<i>Acta des Kirchen Vorstandes zu Briesen betreffend desauf dem Winkel früher Fox sichen grundstück Briesen No 23 eingetragenen Kirchen Kapitalen [Proces Winkel przeciwko Fox]</i>	1838-1878	poszyt	-
278	<i>[Reces]</i>	1873	poszyt	-
279	<i>[Reces]</i>	1876	poszyt	-
280	<i>Acta manualia zu sachen Polomski zu Bobrowski</i> <i>[Połomski przeciw Bobrowski]</i>	1877	poszyt	28
281	<i>[Wyrok Połomski vs. Eggert]</i>	1879	luzy w teczce	-
282	<i>Akta sądowe</i>	1883-1914	poszyt	19
283	<i>Akta sądowe ks. Zakryś</i>	1931-1933	luzy w skoroszy cie	XXVI A
9. Szpital dla ubogich				
284	<i>Kanony szpitalne</i>	1796-1936	luzy w skoroszy	XXVI

			cie	
285	<i>[Szpital]</i>	1804-1806	luzy w teczce	-
286	<i>Akta dotyczące się przyjęcia Dziadów i Bab do Szpitala</i>	1805-1890	poszyt	35, L.S.
287	<i>Statut für die römisch katholische Armen-Hospital-Stiftung bei der römisch katolische Pfarrkirche zu Briesen [Statut szpitala]</i>	1843-1912	poszyt	-
288	<i>[Szpital]</i>	1844-1929	luzy w teczce	-
289	<i>Acta ecclesiae Wombrzesnensis hypothecae Hospitales [Hipoteka szpitalna]</i>	1877-1878	poszyt	-
290	<i>Etat zur Verwaltung der Hospital-Lasse der Stadt Briesen [budżet szpitala]</i>	1833-1835	poszyt	-
291	<i>Berechnung der unbeständigen Einnahme und Ausgabe der Hospitals-Kasse zu Briesen [rachunki szpitala]</i>	1835-1840	poszyt	-
292	<i>Etat zu Vermögens-Verwaltung der bei der katholischen Pfarrkirche in</i>	1849-1854	poszyt	-

	<i>der Stadt Briesen vorhandenen katholischen Armen-Hospital-Stiftung der Stadt-Briesen in dekanate Briesen [budżet szpitala]</i>			
293	<i>Berechnung der Einnahme und Ausgabe der Hospitals- Kasse zu Briesen [rachunki szpitala]</i>	1836-1839	poszyt	-
294	<i>[Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1836-1857	poszyt	-
295	<i>Beläge zu der über die katholischen Hospital- Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1856	poszyt	-
296	<i>Beläge zur Hospital Kirchen Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1840-1841	poszyt	-
297	<i>Beantwortung der über die katholischen Hospital-Kassen- Rechnung [Odpowiedzi do rachunków]</i>	1840-1841	poszyt	-
298	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1843	poszyt	-
299	<i>Rechnung der katholischen</i>	1844	poszyt	-

	<i>Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>			
300	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1845	poszyt	-
301	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1846	poszyt	-
302	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1846	poszyt	-
303	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1848	poszyt	-
304	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1848	poszyt	-
305	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1849	poszyt	-

306	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen</i> [Rachunki szpitala parafialnego]	1849	poszyt	-
307	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen</i> [Rachunki szpitala parafialnego]	1850	poszyt	-
308	[Rachunki szpitala parafialnego, odpowiedzi do rachunków]	1850-1851	luzy w teczce	-
309	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i> [Załączniki do rachunków szpitala]	1850	poszyt	-
310	[Załączniki do rachunków szpitala]	1851	luzy w teczce	-
311	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen</i> [Rachunki szpitala parafialnego]	1852	poszyt	-
312	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i> [Załączniki do rachunków szpitala]	1852	poszyt	-
313	<i>Beantwortung der über die katholischen Hospital-Kassen-</i>	1852	poszyt	-

	<i>Rechnung [Odpowiedzi do rachunków]</i>			
314	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1853	poszyt	-
315	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1853	poszyt	-
316	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1853	poszyt	-
317	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1854	poszyt	-
318	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1854	poszyt	-
319	<i>[Odpowiedzi do rachunków]</i>	1854-1863	luzy w teczce	-
320	<i>Beantwortung der über die katholischen Hospital-Kassen-Rechnung [Odpowiedzi do</i>	1853	poszyt	-

	<i>rachunków]</i>			
321	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1856	poszyt	-
322	<i>Beantwortung der über die katholischen Hospital-Kassen- Rechnung [Odpowiedzi do rachunków]</i>	1856	poszyt	-
323	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1857	poszyt	-
324	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung [Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1857	poszyt	-
325	<i>Nachweisung der über die katholischen Hospital</i>	1857	poszyt	-
326	<i>Beantwortung der über die katholischen Hospital</i>	1857	poszyt	-
327	<i>Rechnung der katholischen Hospitals Kasse zu Briesen [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1860	poszyt	-
328	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i>	1861	poszyt	-

	<i>[Załączniki do rachunków szpitala]</i>			
329	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i> <i>[Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1863	poszyt	-
330	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i> <i>[Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1864-1866	poszyt	-
331	<i>[Rachunki szpitala parafialnego, inwentarz]</i>	1867-1937	poszyt	-
332	<i>Acta ecclesiae Wombrzesnensis Armen-Hospital-Rechnungen</i> <i>[Rachunki szpitala parafialnego, załączniki i odpowiedzi do rachunków]</i>	1868-1894	poszyt	-
333	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i> <i>[Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1894	poszyt	-
334	<i>Beläge zur katholischen Hospital-Rechnung</i> <i>[Załączniki do rachunków szpitala]</i>	1895	poszyt	-
335	<i>Rechnung über die</i>	1898	poszyt	-

	<i>Vermögens-Verwaltung der bei der katholischen Pfarr-Kirche zu Briesen, bestehenden Armen-Hospitals-Stiftung [Rachunki szpitala parafialnego]</i>			
336	<i>Rechnung über die Vermögens-Verwaltung der bei der katholischen Pfarr-Kirche zu Briesen, bestehenden Armen-Hospitals-Stiftung [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1899	poszyt	-
337	<i>Rechnung über die Vermögens-Verwaltung der bei der katholischen Pfarr-Kirche zu Briesen, bestehenden Armen-Hospitals-Stiftung [Rachunki szpitala parafialnego]</i>	1901	poszyt	-
338	<i>Rachunek administracji majątku szpitala katolickiego</i>	1928	poszyt	-
339	<i>Rachunek administracji majątku szpitala katolickiego</i>	1929	poszyt	-
340	<i>Rachunek administracji majątku kasy szpitalnej kościoła katolickiego</i>	1933	poszyt	-

341	<i>Rachunek administracji majątku kasy szpitalnej kościoła katolickiego</i>	1935	poszyt	-
342	<i>Rachunek administracji majątku kasy szpitalnej kościoła katolickiego</i>	1938	poszyt	-
10. Szkolnictwo parafialne				
343	<i>Akta dotyczące szkoły [Szkoła parafialna, zarządzenia, korespondencja]</i>	1841-1862	poszyt	-
344	<i>Biskupie i Regencyjne Rozporządzenia względem szkół ogólne</i>	1868-1908	poszyt	61b
345	<i>Tabellarische-Uebersicht des äussern und innern Zustandes der Schul-Anstalten zu Briesen der Friedek zu der Culmischen Officialats Inspection gehörig und in dem Briesensihen Kirchspiel belegen [spis uczniów]</i>	1786-1820	poszyt	-
346	<i>[Szkoła parafialna; zarządzenia, korespondencja, zatrudnianie nauczycieli]</i>	1834-1873	luzy w teczce	-
347	<i>Acten der Schulerordnungen betreffend [Prawo i zasady szkolne]</i>	1843-1844	poszyt	-

348	<i>Schulewesen [Szkolnictwo]</i>	1862-1866	poszyt	-
349	<i>Schulsahen [Sprawy szkolne]</i>	1866-1868	poszyt	-
350	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola generalia</i>	1870-1894	poszyt	68
351	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola Łabędź</i>	1872-1894	poszyt	69
352	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola Myśliwiec</i>	1871-1898	poszyt	62
353	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola Stanisławki</i>	1872-1906	poszyt	67
354	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola Wałycz</i>	1868-1875	poszyt	63
355	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola Wombrzeźno</i>	1868-1893	poszyt	64
356	<i>Acta decanatus Wombrzesnensis Schola Wronie</i>	1869-1894	poszyt	65
357	<i>Dziennik lekcyjny rok szkolny 1960-1961</i>	1960-1961	księga	-
<i>11. Bractwa i stowarzyszenia religijne</i>				
358	<i>Rechnung über die</i>	1854	poszyt	-

	<i>Vermögens-Verwaltung der bei der römisch-katholischen Pfarrkirche zu Briesen im dekanate gleichen Namens vorhandenen Bruderschaft zur (...) Empfängess der Jungfrau Mariae [Rachunek bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>			
359	<i>Belage zu der Bruderschafts-Rechnung [Załączniki do rachunków bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>	1855	poszyt	-
360	<i>Belage zu der Bruderschafts-Rechnung [Załączniki do rachunków bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>	1856	poszyt	-
361	<i>Belage zu der Bruderschafts-Rechnung [Załączniki do rachunków bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>	1857	poszyt	-
362	<i>Belage zu der Bruderschafts-Rechnung [Załączniki do rachunków bractwa</i>	1858	poszyt	-

	<i>Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>			
363	<i>Rechnung über die Vermögens-Verwaltung der bei der römisch-katholischen Pfarrkirche zu Briesen im dekanate gleichen Namens vorhandenen Bruderschaft zur (...) Empfängess der Jungfrau Mariae [Rachunek bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>	1859	poszyt	-
364	<i>Belage zu der Bruderschafts- Rechnung [Załączniki do rachunków bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>	1859	poszyt	-
365	<i>Belage zu der Bruderschafts- Rechnung [Załączniki do rachunków bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>	1860	poszyt	-
366	<i>Rechnung über die Vermögens-Verwaltung der bei der römisch-katholischen Pfarrkirche zu Briesen im dekanate gleichen Namens</i>	1862	poszyt	-

	<i>vorhandenen Bruderschaft zur (...) Empfängess der Jungfrau Mariae [Rachunek bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP]</i>			
367	<i>Acta ecclesiae Wombrzesnensis Rechnung über die Bruderschaft JMCBMV [Rachunek bractwa Niepokalanego Poczęcia NMP, rachunki, załączniki, odpowiedzi]</i>	1868-1885	poszyt	-
368	<i>Rachunek administracji majątku Bractwa Niepokal[anego] Poczęcia Najświętszej M[arii] Panny przy kościele katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1929	poszyt	-
369	<i>Rachunek administracji majątku Bractwa Niepokal[anego] Poczęcia Najświętszej M[arii] Panny przy kościele katolickim w Wąbrzeźnie</i>	1930	poszyt	-
370	<i>Rachunek administracji majątku Bractwa Niepokal[anego] Poczęcia</i>	1932	poszyt	-

	<i>Najświętszej M[arii] Panny przy kościele katolickim w Wąbrzeźnie</i>			
371	<i>Ławki [Protokoły z zebrań Akcji Katolickiej oraz Zapisy na miejsca w ławach kościelnych]</i>	1932-1935	księga	-
372	<i>Akcja Katolicka [protokoły z zebrań]</i>	1932-1935	księga	-
373	<i>Kasa III Zakonu w Wąbrzeźnie</i>	1935-1948	księga	-
374	<i>Caritas</i>	1947-1948	luzy w teczce	-
375	<i>Bractwo Panien Żywego Różańca</i>	1948	luzy w skoroszy cie	-
376	<i>Panny Różańc[owe] Posiedz[enia] Zarządu [Protokoły z zebrań Zarządu Bractwa Panien Żywego Różańca]</i>	1926-1929	księga	ZR nr 1
377	<i>Książka Protokólna dla Stow[arzyszenia] Pań Miłosierdzia Św[iętego] Winc[entego] a Paulo w Wąbrzeźnie</i>	1933-1949	księga	-
378	<i>Członkowie Bractwa</i>	1876-1929	księga	-

	<i>Trzeźwości przy kościele Wąbrzeskim</i>			
379	<i>Członkowie Bractwa Serca Jezusowego i Apostolstwa Modlitwy przy kościele Wąbrzeskim</i>	1873-1935	księga	-
380	<i>Pisma przychodzące Towarzystwa Śpiewu Św. Cecylii</i>	1946-1949	luzy w skoroszy cie	-